

Szoboszlai Ildikó

A SZINTAKTIKAI SZINONIMIA KÉRDÉSEINEK VIZSGÁLATA TÉR-
ÉS IDŐVISZONYOKAT KIJEJÉZŐ OROSZ, ILL. MAGYAR SZINONIM
SZÓSZERKEZETEK BEN

(Doktori disszertáció)

KAPOSVÁR, 1982

TARTALOMJEGYZÉK

I.

BEVEZETÉS	1
---------------------	---

II.

JELENTÉSTANI KÉRDÉSEK TISZTÁZÁSA

1. A mondattani szinonímia kutatásának rövid törté- nete	6
2. A jelentések egymáshoz való viszonya	10
3. A lexikai szinonimák fogalma	13
4. A nyelvtani szinonimák fogalma és felosztása . . .	13
A./ A morfológiai szinonimák fogalma, jellemzői	15
B./ A szintaktikai szinonimák jellemzői és fo- galma	17
5. A szintaktikai szinonimák fajtái	46
6. A lexikai-szintaktikai szinonimák	54
7. A lexikai-szerkezeti szinonimák	55
8. A frazeológiai szinonimák	56
9. A lexikai-frazeológiai szinonimák	59
10. A szintaktikai-frazeológiai szinonimák	59
11. A nyelv szinonimáinak rendszere	61

III.

TÉR- ÉS IDŐVISZONYOKAT KIFEJEZŐ ELŐLJÁRÓS ÉS ELŐLJÁRÓ NÉLKÜLI SZINONIM SZÓSZERKEZETEK

I. Szinonim határozós szó szerkezetek

A. Térbeli viszonyokat kifejező szinonim határozós szó szerkezetek

1./ Szinonim előljárós szó szerkezetek	63
a./ Különböző előljárószók egyféle vonzatával kifejezett szinonim szó szerkezetek	64

b./ Ugyanazon előljárósszó kétféle vonzatával kifejezett szinonim szószerkezetek	86
c./ Különböző előljárósszók különböző vonzataival kifejezett szinonim szószerkezetek	100
2./ Szinonim előljárós és előljáró nélküli szószerkezetek	105
3./ Előljáró nélküli szinonim szószerkezetek	110
4./ Szinonim sorok	112
B. Időviszonyokat kifejező szinonim határozós szószerkezetek	114
1./ Szinonim előljárós szószerkezetek	
a./ Különböző előljárósszók egyféle vonzatával kifejezett szinonim szószerkezetek	114
b./ Ugyanazon előljárósszó kétféle vonzatával kifejezett szinonim szószerkezetek	118
c./ Különböző előljárósszók különböző vonzataival kifejezett szinonim szószerkezetek	123
2./ Előljárós és előljáró nélküli szinonim szószerkezetek	127
3./ Előljáró nélküli szinonim szószerkezetek	135
4./ Szinonim sorok	137
II. Szinonim jelzős szószerkezetek	139
A. Térbeli viszonyokat kifejező szinonim jelzős szószerkezetek	
1./ Egyeztetett és nem egyeztetett jelzős szószerkezetek szinonim viszonya	140
2./ Szinonim nem egyeztetett jelzős szószerkezetek	149
3./ Szinonim sorok	150
B. Időviszonyokat kifejező szinonim jelzős szószerkezetek	152
1./ Egyeztetett és nem egyeztetett jelzős szószerkezetek szinonim viszonya	153

2./ Szinonim nem egyeztetett jelzős szó szerkezetek . .	158
3./ Szinonim sor	159

IV.

ÖSSZEFOGLALÁS	161
A szinonim szerkezetekben használt jelölések	165
SZAKIRODALMI FORRÁSOK JEGYZÉKE	166
A PÉLDAMONDATOK FORRÁSAI	171

I.

BEVEZETÉS

A ténaválasztás indoklása

A vizsgálódás tárgya, menete, módja és célja

A mondattani szinonimák kérdései iránt az utóbbi években egyre nagyobb a nyelvészek érdeklődése. Ennek oka az, hogy a nyelvészeti vizsgálódások középpontjába szemantikai kérdések kerültek. A szemantikai kiindulású nyelvészeti kutatások szükségszerűen elvezetnek a mondattani szinonimák problémájához is, hiszen a nyelvekben sok jelentés kifejezésére két vagy több nyelvi jel is szolgál, ezért egy-egy jelentés nyelvi megformálására gyakran többféle szinonim kifejezési lehetőség áll rendelkezésünkre. Ezek tanulmányozása a nyelv törvényszerűségeinek leírása, valamint a nyelvtanulás szempontjából is legalább olyan fontos, mint a tanulmányozásukat tekintve nagyobb történeti múlttal visszatekintő lexikai szinonimáké. A mondattani szinonímia joggal tekinthető a korszerű nyelvtudomány egyik legizgalmasabb, legérdekesebb, s minden törvényszerűségében még korántsem feltárt területének. Így minden vizsgálódás e téren időszerű, a problémák vizsgálata nemcsak elméleti, hanem gyakorlati haszonnal is jár. Az idegen nyelvek elsajátításában is segítséget nyújt, s mint nyelvtanárnak hasznos számomra módszertani szempontokat tekintve is. Ezért választottam dolgozatom témájaként a szintaktikai szinonímia kérdéseinek vizsgálatát. Mint látni fogjuk, a nyelvek igen gazdagok szinonimákban a mondattan különböző területein, ezért a részletes vizsgálódást a szószer-

kezetek szintjére fogom korlátozni. Ezen belül is csak a tér- és időviszonyokat kifejező szinonim szószerkezeteket fogom vizsgálni.

Azért választottam a szintaxisnak ezt a területét, mert e viszonyok kifejező eszközei általában gazdagok az egyes nyelvekben, így a magyarban és az oroszban is igen árnyaltak és sokrétűek, s a szinonim jelenségek tekintetében is tarka képet mutatnak, ezért a két nyelv szinonimáinak összehasonlítása is eredményekkel járhat.

Tér- és időviszonyokat kifejező szinonim szerkezeteket külön-külön szép számmal találunk olyan szemantikai kiindulású orosz nyelvészeti munkákban, melyek vagy a térbeli, vagy az időbeli viszonyok kifejezési lehetőségeit kutatják az orosz nyelvben. (Pl. Vszevolodova-Parsukova 1968, E. Ju. Vlagyimirszkij 1972, Pete 1973, ill. Vszevolodova-Potapova 1973, Pete 1976) E munkák alapján megállapítható, hogy az orosz nyelv mind a térbeli, mind az időviszonyok kifejezése tekintetében nagyon gazdag szinonimákban, olyannyira, hogy jelen dolgozat terjedelmét többszörösen meghaladná az e területen fellelhető összes szinonim jelenség bemutatása. Így a dolgozatban teljességre nem törekedhetünk. Kiindulásul felhasználjuk az előbb említett munkákat, s olyan szinonim szószerkezeteket igyekszünk bemutatni, melyek a szinonimakutatást, ill. az összehasonlító elemzést leginkább segítik.

Célul tűzzük ki annak vizsgálatát is, milyen összefüggések érvényesülnek a tér-, ill. időviszonyok szinonim kifejezési lehetőségei között.

Megvizsgáljuk, hogy ugyanazok a nyelvi jelek, melyek mondat-tani szinonimák létrejöttéhez vezetnek térbeli viszonyok kifejezése során, hozhatnak-e létre szinonimákat időviszonyok jelölésekor is. Azt kutatjuk tehát, hogy a tér- és időviszonyok nyelvi kifejező eszközeiben megnyilvánuló korreláció hogyan érvényesül az e viszonyokat jelölő szinonim szószerkezetekben.

Mint ismeretes, a tér- és időviszonyokat az orosz nyelvben leggyakrabban előljárószókkal, s az adott előljárószó vonzatának megfelelő esetben álló névszók kapcsolatával fejezzük ki. Lényegesen ritkábban jelölnek tér- és időviszonyokat előljárószó nélküli függő esetben álló névszók is. Mind az előbbi, mind az utóbbi szerkezetek gyakran kerülhetnek egymással szinonim viszonyba. Pl.:

сидеть у руля ~ сидеть за рулём ~ сидеть на руле:

(a volánnál ~ a volán mögött ~ a volán mellett ülni);

сидеть в кухне ~ сидеть на кухне:

(a konyhában ülni);

выйти в перемену в коридор ~ выйти на перемене в коридор:

(kimenni a tízpercben a folyosóra);

идти лесом ~ идти по лесу:

(az erdőben ~ az erdőn át menni);

встречаться вечерами ~ встречаться по вечерам:

(esténként találkozni).

Térbeli viszonyokat leginkább helyhatározós, időviszonyokat időhatározós szószerkezetekben fejezünk ki. Így dol-

gozatunkban is nagyobb figyelmet szentelünk a határozós szószerkezetek vizsgálatának, de nem zárjuk ki a vizsgálódás köréből az olyan jelzős szószerkezeteket sem, melyek valamely dolog vagy személy helyvel, ill. idővel kapcsolatos tulajdonságát fejezik ki egyeztetett, ill. nem egyeztetett jelzős szószerkezetek formájában. (Pl.: гости из Кубы ~ кубинские

гости: kubai vendégek;

стипендия за март ~ мартовская стипендия:

márciusi ösztöndíj).

Ritkán két nem egyeztetett jelzős szerkezet is lehet szinonim. (Pl.: "Известия" за субботу ~ "Известия" от субботы: a szombati Izvesztyija)

Dolgozatunkban tehát a fentiekhez hasonló tér- és időviszonyokat kifejező elöljárós és elöljárószó nélküli szinonim szószerkezeteket fogjuk részletesebben vizsgálni a már említett elméleti munkákból, irodalmi művekből és a sajtó nyelvéből gyűjtött orosz nyelvű példamondatok, valamint azok magyar fordításainak egybevető elemzése során.

A részletes összehasonlító vizsgálat előtt el kell azonban helyezni az elöljárós és elöljárószó nélküli szinonim szószerkezeteket a nyelv szinonimáinak rendszerében. Ez mindenekelőtt jelentéstani kérdések tisztázását teszi szükségesé. Meg kell néznünk, milyen nyelvi jelenség a szinonímia, s a szinonimáknak milyen típusai vannak a nyelvben. Meg kell határozni az egyes szinonim jelenségek fogalmát, s pontosan el kell határolni, mit értünk lexikai, frazeológiai, nyelvtani, morfológiai és mondattani szinonimákon, és azt is meg kell

vizsgálni, milyen átmeneti típusok vannak az előbb felsorolt, konkrétan körülhatárolható tiszta típusok között. A szinonímia ezen elméleti vonatkozású kérdéseinek tisztázása közben az egyes jelenségek illusztrálására nemcsak a tér- és időviszonyok köréből, hanem a mondattan más területeiről is adunk példákat.

Célunk ezzel kettős: szeretnénk érzékelteni, milyen gazdagok a nyelvek a mondattani szinonímia tekintetében, valamint szeretnénk minden felmerülő problémát a legadekvátabb példával szemléltetni, s erre nem mindig van lehetőség az általunk vizsgált szószerkezetek körében. Természetesen a lexikai és frazeológiai szinonimákra, s az átmeneti típusokra is mutatunk be példákat a lexikológia területéről is, ezek lényegét éppen csak megemlítve, a teljesség kedvéért. Végül el kell határolni a mondattani szinonímia jelenségét a hozzá közel álló nyelvi jelenségektől (pl. aktív-passzív transzformáció, konverzívák stb.).

A vizsgált szinonim szerkezeteknek általában megadjuk a magyar nyelvű megfelelőjét, nemcsak a nyelvi kifejező eszközök összehasonlítása miatt, hanem mert célul tűzzük ki a szinonim formák felsorolását a magyar nyelvben is, ahol csak lesz rá lehetőség. Feltételezésünk szerint az esetek túlnyomó többségében nem ugyanott és ugyanolyan módon megnyilvánuló szinonim jelenségekkel fogunk találkozni a két nyelvben, de fogunk találni hasonlóságokat is, sőt általános, több nyelvre érvényes megállapításokat is le tudunk majd vonni e hasonlóságok és különbözőségek alapján. Ehhez esetenként segítségül hívjuk a német nyelvet is.

JELENTÉSTANI KÉRDÉSEK TISZTÁZÁSA

1. A mondattani szinonimia kutatásának rövid története

A jelentéstani kérdések tisztázása előtt, ill. azzal párhuzamosan nézzük meg a nyelvtani szinonimia problémakörének tanulmányozása történetét az orosz és a magyar nyelvészeti szakirodalomban. (Esetenként utalni fogunk német szerzők munkáira is.) Az egyes nyelvészek véleményei, ill. ezen véleményekkel kapcsolatos állásfoglalásunk egyúttal közelebb visznek bennünket a bevezetésben felsorolt fogalmak tisztázásához is.

Elsőként A.M. Peskovszkij említi a mondattani szinonimia jelenségét a "Принципы и приёмы стилистического анализа художественной прозы" c. cikkében 1927-ben. Peskovszkij jelentősége abban áll, hogy felismerte a jelenséget, a tanulmányozásának szükségességét, több példát is felsorolt a jelenség illusztrálására. Elsősorban olyan szemszögből érdekelte a szinonimák vizsgálata, hogy azok mennyire szolgálják a nyelv kifejező eszközeinek gazdagítását. A mondattani szinonimia lényeges jegyeinek meghatározásával még adós maradt (vö. Peskovszkij 1927, 57).

Szuhotyin véleménye szerint "Пешковский ограничился составлением перечня синтаксических синонимов »представляя читателю самому вдуматься во внутренние различия, когда в том встретится надобность «... вообще критерий в установлении именно синтаксических синонимов остался у Пешковского неясным." (Szuhotyin 1960, 8) A.A. Koka véleménye szerint Peskovszkij tágan értelmezte a mondattani szinonimák fogalmát, mert nem a gramma-

tikai, hanem a stilisztikai különbségeket tekintette a szinonimitás alapjának. (Koka 1952, 21).

R.I. Richter elsősorban egész mondatok szinonimiáját vizsgálta tartalmi hasonlóságuk alapján, /"по смысловым уравнениям"/. (Vö. Richter 1937, 14).

A.N. Gvozgyev Peskovszkij felfogását követi, mert szintén a stilisztika oldaláról közelíti a mondattani szinonimák kérdését. Szerinte a szintaxis azért fontos a stilisztika számára, mert az orosz nyelv a mondattani szinonimák hatalmas készletével rendelkezik. Mondattani szinonimákon olyan párhuzamos beszédfordulatokat ért, "которые различаются только тонкими оттенками в значениях и поэтому во многих случаях могут заменять один другой." (Vö. Gvozgyev 1952, 175).

Helyesen mutat rá a mondattani szinonimák stilisztikai szerepére, de nem világos, mit ért beszédfordulatokon ("обороты речи"), s a jelentésbeli árnyalat ("оттенок") fogalmát sem részletezi.

Az 50-es évek orosz nyelvészeti irodalmában több olyan véleménynel találkozunk, amelyek a mondattani szinonimák meghatározásánál teljesen figyelmen kívül hagyják a szemantikai jelentésbeli hasonlóságot, s csak a grammatikai jelentések hasonlóságának szükségességét hangsúlyozzák. (Vö. Revzin 1952, Kovtunova 1955, Sendel 1959) Kovtunova pl. a következőket javasolja: "ввести проблему синонимии в строгие грамматические рамки или же отказаться от неё совсем, ибо, если эта проблема не будет сведена к изучению грамматических значений, она перестанет существовать как самостоятельная проблема и как лингвистическая проблема" (Kovtunova 1955, 126). E.P. Sendel

és I.I. Revzin munkáiban is a nyelvtani jelentés hasonlósága a kritériuma a szintaktikai szerkezetek szinonimitásának.

Sendelsz véleményét Szuhotyin művéből idézzük: "Грамматические, в том числе и синтаксические синонимы, одноаспектны, т.е. могут сопоставляться только различные грамматические формы /или структуры/ и их значения. При этом они должны быть однородными или равнозначными." Sendelsz a

"после легкого завтрака",

a "после того, как я легко позавтракал",

s a "легко позавтракав" szerkezetek közül csak az utóbbi kettőt tartja szinonimnak, Szuhotyin mind a hármat.

Véleményünk szerint is a három szerkezet szinonim sort alkot. (Vö. Szuhotyin 1960, 13)

A 60-as évektől kezdődően a kérdés orosz nyelvű irodalma nemcsak gazdagságával tűnik ki, hanem egyre több olyan értékes munka jelenik meg, melyben a szerzők a mondattani szinonimákat részletesen, több oldalról is megvizsgálják, s a szinonimák meghatározásánál azok nyelvtani és lexikai felépítését, szemantikai és nyelvtani jelentésük hasonlóságát egyaránt figyelembe veszik, s ma is érvényes megállapításokat fogalmaznak meg. (Pl. Szuhotyin 1960, Petrova 1965, Utkin 1966, Kononyenko 1970.) E munkák közül néhányra a mondattani szinonímia fogalmának meghatározásánál és lényeges jegyeinek bemutatásánál még a későbbiekben hivatkozni fogunk. Ugyancsak későbbi fejezetekben fogunk utalni német szerzők 60-as, ill. 70-es években írt munkáira is. (Radtke 1964, Mühlner - Radtke 1971.) Előbb azonban tekintsük át röviden a nyelvtani szinonimák kutatásának történetét a magyar szakirodalomban.

Hazai nyelvészeti irodalmunkban kétszeresen is Károly Sándor nevéhez fűződik a "nyelvtani szinonimika" felfedezése. Először ő használja ezt a terminust a hagyományos orosz nyelvteni kutatásokra, nevezetesen Revzin már általunk is idézett művére hivatkozva a magyar igenevek szinonimikus használatáról írott munkájában 1956-ban. (Vö. Károly 1956, 6)

A 60-as évek közepétől a generatív nyelvészeti kutatások fellendülésével párhuzamosan egyes magyar nyelvészek figyelmé ismét a nyelvteni szinonimia kérdéseire is irányul. Ezúttal új szempontok, a transzformációs generatív grammatika szempontjai alapján. Itt szintén K.S. tanulmányait említhetjük első helyen. (vö. Károly 1969, 1971.), de utalásokat, hasznos megjegyzéseket és a jelenséget prezentáló magyar nyelvű példákat találunk más szerzőknél is. (Vö. Dezső László 1969, H. Molnár Ilona 1969.) Átfogó, hosszabb terjedelmű, s nagyobb jelentőségű jelentéstani munkák is megjelentek, melyek eredményei elismerésre méltóak. (Pl. Kiefer 1970, Károly 1970.) Rövidebb cikkeket, néhány utalást találunk még a témával kapcsolatban a magyar nyelvészek 1972. évi II. nemzetközi kongresszusának előadásait közreadó Nyelvtudományi Értekezések 83. számában is, mely "Jelentés tan és stilisztika" címmel 1974-ben jelent meg. Ezek közül megemlítjük Károly Sándor cikkét, melyben ismerteti a jelentés tan helyzetét az utolsó 25 év magyar nyelv tudományában. (Károly 1974, 12-22.) Szathmári István ugyanitt rövid áttekintést ad a magyar stilisztika utolsó két évtizedéről. (Szathmári 1974, 23-40.) Helyesen mutat rá arra, hogy "a funkcionális stilisztika nem nélkülözheti majd a generatív grammatikának, különösen a Károly Sándortól produk-

tivításnyelvtanként feltüntetett változatának - főként a produktivitásra és a szinonimikára vonatkozó - eredményeit." (Szathmári i.m. 31) E kötetből megemlítjük még Bánhidi Zoltán és Ginter Károly cikkei, melyekben a szerzők jelentéstani és stilisztikai kérdések szerepét vizsgálják a magyar-nak mint idegen nyelvnek a tanításában (vö. Bánhidi 1974, 75-82 és Ginter 1974, 163-166), valamint Graf Rezső cikkét, melyben a szerző a nyelvtannal párhuzamos stilisztika tanítás lehetőségeiről ír (vö. Graf 1974, 166-70).

E cikkeket azért említjük, mert azt a feltevésünket erősítik meg, hogy a jelentéstani kérdéseknek, stilisztikának - így szerintünk a nyelvtani szinonimák tanításának is - az eddigieknél nagyobb szerepet lehetne adni az idegen nyelvek oktatásában, de anyanyelvünk helyesebb, tudatosabb használatának megtanításában is. A kötet a mondattani szinonímia elméleti kérdéseivel nemigen foglalkozik, mindössze egy tanulmány érinti a problémát a konverzívák ürügyén (Máté 1974, 364-369).

A nyelvtani szinonímia kérdésének hazai szakirodalma, mint láthattuk, nem túl gazdag. Legjelentősebb számunkra Károly Sándor 1970-ben megjelent Általános és magyar jelentéstana, melyre többször fogunk még hivatkozni. E munka segít bennünket eligazodni a jelentések bonyolult világában is.

2. A jelentések egymáshoz való viszonya

A történeti áttekintésben láttuk, hogy a nyelvtani szinonímia jelenségének meghatározására irányuló kísérleteknél a nyelvészek gyakran estek abba a hibába, hogy csak a nyelvtani jelentések hasonlóságából indultak ki. (Pl. Revzin, Kovtunova, S endelsz.)

megállapításában döntő szerepük van a segédszóknak és affixumoknak. A szabályok alapján összekapcsolt jeltípusok sora konkrét jelsorok invariánsának tekinthető. A grammatika tehát szintén a jelentésekkel foglalkozik, de csak a típusjelentésekkel. A grammatika a szemantikának egy absztraktabb része ... Grammatika tehát csak ott lehetséges, ahol jelkapcsolatok vannak, s ahol különböző típusú jelek kapcsolódnak egybe. A jeltípust pedig a segédszókhöz és segédmorfémákhoz való viszony szabja meg. A jelkapcsolatok típusa kétféle: lexémát alkotó és szintagnát alkotó jelkapcsolatok. Eszerint a jelentéstan is kétféle: lexikológiai és szintaktikai." K.S. véleménye szerint "helytelen szembeállítani a grammatikát a lexikológiával, mert mind a kettőnek megvan a grammatikája, ahogy ezt a nyelvtanok gyakorlata a szóképzésnek és a szóösszetételnek a nyelvtanban való tárgyalásával igazolja is. A lexémák tana a szintaxissal áll szemben ... A jelentéstan dicsőítése teljes mértékben jogos, ha nem a grammatika rovására történik. Helytelen szembeállítani a szemantikát is a grammatikával, ha ezt olyan értelemben tesszük, hogy a grammatika nem foglalkozik jelentésekkel. A kettő úgy viszonyul egymáshoz, mint a konkrét az absztrakthoz, a variáns az invariánshoz." (Károly, 1970, 16-8) Ebből kiindulva nem helyes tehát a lexikai jelentést és a grammatikai jelentést sem szembeállítani, de helytelen a szemantikai és grammatikai jelentés szembeállítása is, ill. helytelen a jelentések egymástól izolált kiemelése, egyik vagy másik jelentőségének eltűlése.

A jelentések egymáshoz való viszonyának ilyen jellegű értel-

mezését követjük a különféle szinonimák fogalmának meghatározásánál is.

3. A lexikai szinonimák fogalma

Tulajdonképpen a lexikai szinonimák esetében sem csak az adott rokon értelmű szavak lexikai jelentésének hasonlóságáról van szó, hanem nyelvtani jelentésükéről is, csak hogy ezt a lexikai szinonimák meghatározásai külön nem hangsúlyozzák. Előre determinálja azonos nyelvtani jelentésüket, hogy azonos szófaji osztályba tartoznak.

L e x i k a i s z i n o n i m á k o n megformálásukat tekintve különböző felépítésű, azaz különböző hangalakú legalább két olyan azonos szófajú szót értünk, melyek jelentése megegyezik vagy hasonló. A jelentésen a szavak szemantikai jelentését értjük, amibe beleértendő a nyelvtani jelentés is, mint a jelentés absztraktabb része. Lexikai szinonimák pl.

az oroszban: ребёнок ~ дитя ;

 юный ~ молодой ;

a magyarban: fut ~ szalad;

 ifjú ~ fiatal;

a németben: fahren ~ reisen; stb.

4. A nyelvtani szinonimák fogalma és felosztása

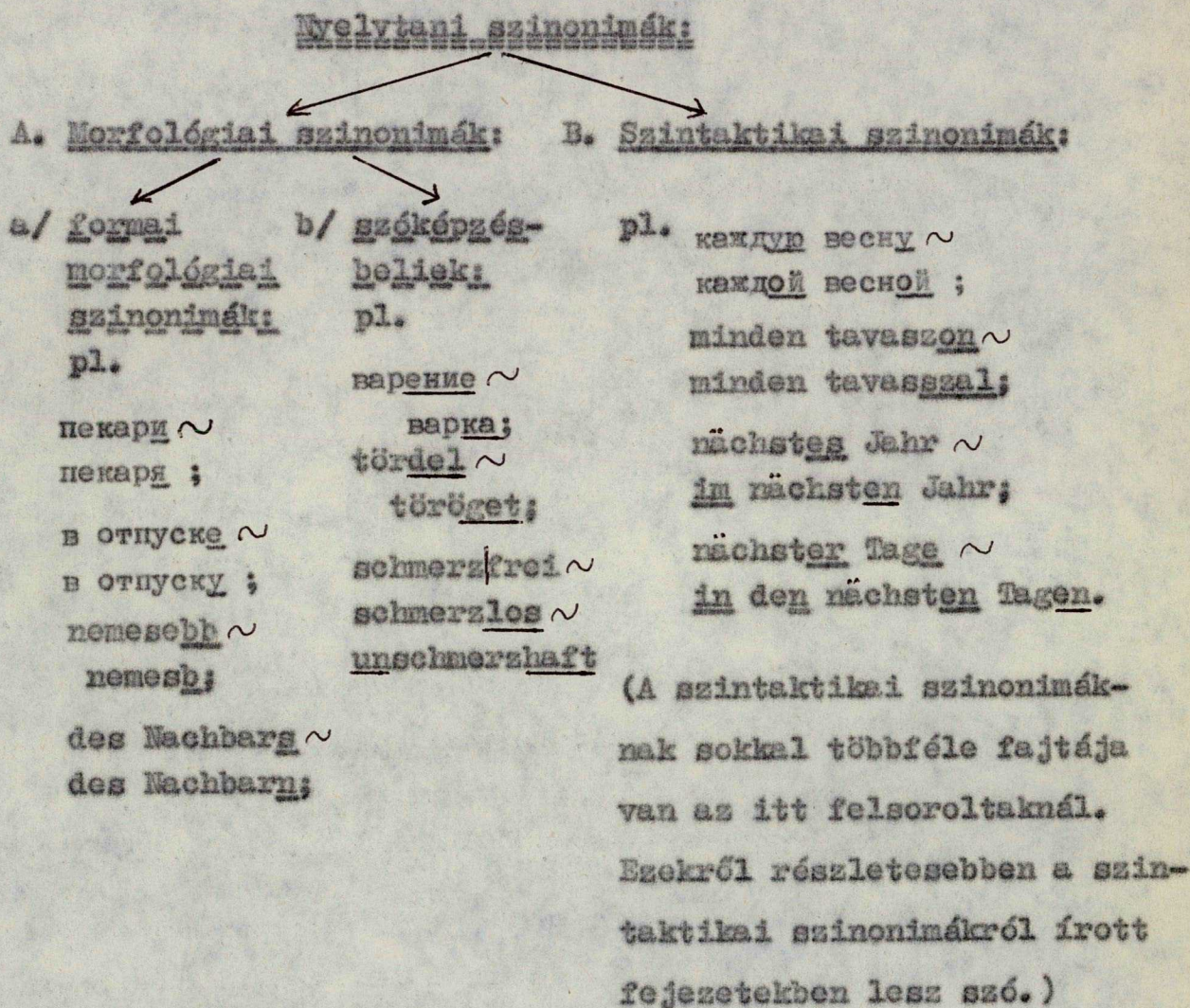
A lexikai szinonimákhoz hasonlóan a n y e l v t a n i (= grammatikai) s z i n o n i m á k ról is elmondhatjuk, hogy szinonimitásuk kritériuma a felépítésükben való eltérés, s a jelentésükben való hasonlóság. Természetesen a felépítésben való eltérés en itt nem hangalaki, hanem szerkezeti eltérést értünk. Mind szerkezeti felépítésük, mind jelentésbeli hasonlóságuk sokkal bonyolultabb, mint a lexikai szino-

nimáké, ezért a nyelvtani szinonimák fajtáinak meghatározásánál bővebben is kifejtjük majd, mit értünk ezen. Itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a szerkezetben való eltérés a nyelvtani kifejező eszközök eltérésére vonatkozik. A nyelvtani szinonimákban a lexikai jelentést hordozó morfémák általában azonosak, tehát a grammatikai szinonimák jelentésbeli hasonlósága, ill. árnyalatnyi különbsége a formai kifejező eszközök különbségére vezethető vissza.

Megállapításainkat Károly Sándor néhány megjegyzésével szeretnénk alátámasztani, melyekkel egyetértünk. Szerinte a "nyelvtani szinonimika rokon szerkezeteket jelent, s nem egyenlő a szinonim formáns (rag, kötőszó, képző stb.) fogalmával". Tehát nem rokon funkciójú elemek, hanem rokon funkciójú szerkezetek viszonyáról van szó. A szerkezetek struktúrájukban különböznek, "s legfeljebb e különbséghez járul a szinonim morfémák megfelelése" (vö. Károly 1971, 275). E rokon funkciójú szerkezetek "lexikai anyaga azonos, grammatikai formájuk viszont különböző" (vö. Károly, i.m. 277). Ez utóbbi megállapításával is egyetértünk, de a lexikai azonosság fogalmát a későbbiekben még részletesebben is megvizsgáljuk.

Peskovszkijtől kezdve nagyon sok nyelvésznél találkozunk a nyelvtani és mondattani szinonímia /грамматическая и синтаксическая синонимия/ terminusok azonos értelemben történő alkalmazásával. Ezt láttuk Károly Sándornál is. Ez tulajdonképpen nem hiba, mert a mondattani szinonímia minden esetben nyelvtani is. E dolgozatban a továbbiakban azonban nem használjuk a nyelvtani szinonímia terminust a mondattani

szinonímia helyett, mert a nyelvtani szinonímia tágabb értelmű, beletartoznak a morfológiai szinonimák is. Nevezhetjük azonban a mondattani szinonimiát a görög eredetű elnevezést használva szintaktikai szinonimiának is, a szinonima párok, ill. szinonim sorok tagjait pedig mondattani vagy szintaktikai szinonimáknak. Ennek értelmében a nyelvtani szinonimákat a következőképpen osztályozhatjuk:

A. / A morfológiai szinonimák fogalma, jellemzői

A morfológiai szinonimáknak - mint láttuk - kétféle típusa van. Mindkét típus szinonimáira jellemző, hogy tömorfémáik azonosak. A formai morfo-

l ó g i a i s z i n o n i m á k b a n a m e g e g y e z ő t ő m o r f é m á k -
h o z e l t é r ő n y e l v t a n i f o r m á n s o k (f o r m a k é p z ő k , e s e t v é g z ő d é s e k ,
r a g o k , j e l e k) j á r u l n a k , í g y e s z i n o n i m á k h a s o n l ó s á g a i , i l l .
e l t é r é s e i e l s ő s o r b a n n y e l v t a n i j e l l e g ű e k , d e j e l e n t é s ű k b e n
s t i l á r i s k ű l ö n b s é g e k i s v a n n a k . P l . a m a g y a r " m o n d t a ~ m o n -
d o t t a " ; " n e m e s e b b ~ n e m e s b " s z i n o n i m a p á r o k m á s o d i k t a g j a i
r i t k á b b a n h a s z n á l a t o s a k é s a v á l a s z t é k o s a b b s t i l u s r a j e l l e m -
z ő k .

A z o r o s z " в отпуске ~ в отпуску ",

" в цехе ~ в цеху ",

" в аэропорте ~ в аэропорту "

s z i n o n i m á k k ö z ű l a z "-y"- r a v é g z ő d ő f o r m á k a k ö z n y e l v b e n g y a -
k o r i b b a k (v ö . P e t e 1 9 7 5 , I I , 1 7 6) .

A s z ó k é p z é s b e l i m o r f o l ó g i a i
s z i n o n i m á k b a n s z ó k é p z ő p r e f i x u m o k é s s z u f f i x u m o k
e l t é r é s e i s z o l g á l n a k a s z i n o n i m i t á s a l a p j á u l , e s e t l e g k é t
t ő m o r f é m a v a g y k é t r e l a t í v s z ó t ő ű s s z e k a p c s o l ó d á s a i s e r e d -
m é n y e z h e t s z ó k é p z é s b e l i s z i n o n i m á k a t (l . s z ó ű s s z e t é t e l e k) .
A m o r f o l ó g i a i s z i n o n i m á k e c s o p o r t j á b a n a s z i n o n i m s z a v a k
l e x i k a i j e l e n t é s á r n y a l a t o k b a n k ű l ö n b ö z n e k e g y m á s t ó l . (P l .

выбрать ~ избрать; собиратель ~ сборщик; нарезание ~ нарезка;
фájdalmatlan ~ fájdalommentes .)

M i n t a j e l e n t é s e k e g y m á s h o z v a l ó v i s z o n y á n a k t á r g y a l á -
s a k o r l á t t u k (v ö . e m u n k a 1 0 - 1 2 . l .) , a s z a v a k b a n n y e l v t a n i
é s l e x i k a i j e l e n t é s e g y ű t t j e l e n i k m e g , e z é r t n e h é z é l e s h a -
t á r t h ú z n i a m o r f o l ó g i a i é s l e x i k a i s z i n o n i m á k k ö z ö t t . A z t ,
h o g y a l e x i k o l ó g i á t é s a g r a m m a t i k á t n e m l e h e t e g y m á s s a l
s z e m b e á l l í t a n i (l . e d o l g o z a t 1 2 . l .) , a m o r f o l ó g i a i s z i n o -

nimák is bizonyítják. A szóképzésbeli morfológiai szinonimák ugyanis nemcsak a nyelvtani, hanem a lexikai szinonimák körébe is beletartoznak. Még a formai morfológiai szinonimák között is találunk olyanokat, melyek szerintünk nemcsak nyelvtani, hanem lexikai szinonimáknak is tekinthetők. Az olyan két eltérő többes számú formával rendelkező főnevekre gondolunk itt, melyeknél a két többes számú alak kialakulásával nem járt együtt lényeges jelentésváltozás (pl. слесари ~ слесаря ; die Balkons ~ die Balkone).

B./ A szintaktikai szinonimák jellemzői és fogalma

Ha a morfológiai eltérések nem a szavak szerkezeti felépítésének a szintjén, hanem a szószerkezetek vagy mondatok, tehát a mondattani viszonyok megteremtésének a szintjén jelentkeznek, akkor már nem morfológiai, hanem szintaktikai szinonimiáról beszélünk. Pl. az "Он не купил газеты." ~

"Он не купил газет."

mondatok szintaktikai szinonimák. E mondatokból kiszakítva,

a "газета" főnév tárgy és birtokos esetben álló formái soha nem szinonimák. Itt sem e szóformák, hanem az egész mondatok szinonimitásáról van szó. A két mondat jelentésbeli árnyalati különbségének hordozói, eszközei csupán az eltérő morfológiai elemek. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a szinonim reláció csak azonos lexikai környezet mellett valósulhat meg. Így pl. nem tekinthetők szinonimáknak a "кило сахара" és a "цена сахара" szókapcsolatok, noha a "сахар" főnévnek mindkét birtokos esete használatos a mai orosz nyelvben. Itt azonban lexikai környezetük nem azonos, nem jöttek létre hasonló jelentések, így szinonimák sem. (Vö. Gabka 1970, 75)

A "купить кило сахара" ~

"купить кило сахара;

s a

"заказать стакан чаю" ~

"заказать стакан чая"

típusú szószerkezetek

viszont szintaktikai szinonimák, mert azonos a lexikai felépítésük is. Használatuk gyakoriságában van eltérés. Mint ismeretes, a genitivus partitivus jelölésére a régi -у, -ю birtokos esetvégződés használata elterjedtebb a mai orosz nyelvben, de újabban, főleg a fiatalabb nemzedék nyelvében, terjed a szabályos hímnemű -а, -я birtokos esetvégződés ilyen funkcióban történő használata is (vö. Pete 1975, II, 172).

Vizsgáljuk most meg, hogy különböző szóképző szuffixumok szolgálhatnak-e mondattani szinonimitás alapjául.

Az orosz "начал читать" ~

és "начал чтение"

szószerkezetek mondattani szino-

nimák, ahol a szóképző szuffixumok eltérők, s a "читать" valóban nem tartalmaz a főnévi igenévi képzőn kívül más morfológiai elemet, de a "чтение" magában foglalja a semleges-nemű főnévi accusativusi végződést is. Ugyanígy a magyar "elkezdett olvasni" ~ "elkezdte az olvasást" mondattani szinonimák esetében a főnévi igenévi tárgynál nem jelöljük külön morfológiai elemmel a tárgyi viszonyt, de az "olvasás" főnévvel csak a -t tárgyrag segítségével, tehát egy külön morféma hozzáadásával fejezhetjük ki ugyanazt a jelentést.

Részben más a helyzet a vizsgált szószerkezetek német megfelelőinél:

Er begann das Lesen. ~

Er begann mit dem Lesen. ~

Er begann zu lesen.

Itt a magyar és orosz megfelelőkkel való egybevetés során bizonyos eltéréseket találunk. Nevezetesen azt, hogy a németben a főnévi igenév képzője ("-en") megegyezik a deverbális főnév képzőjével ("-en"); az első példában a semlegesnemű "das" névelő utal a tárgyi viszonyra; ezenkívül a "beginnen" ige valenciájának következtében a második és harmadik példában a szóképző szuffixumokon kívül más nyelvtani segédelemeket is találunk (zu, mit), így a németben háromtagú szinonim sor szolgál e jelentés kifejezésére. Az összehasonlítás eredményeként megállapíthatjuk, hogy nyelvi megformálásukat tekintve az orosz és magyar megfelelők közelebb állnak egymáshoz, mint a német kifejezésekhez, de különbségeik ellenére megegyeznek abban, hogy a mondattani szinonimitás létrejöttéhez egyik nyelvben sem elegendőek csupán a szóképző elemek eltérései. Ahhoz, hogy a szószerkezetek és mondatok szinonim viszonyba kerüljenek egymással, feltétlenül különbözniük kell a mondattani viszonyt megteremtő nyelvi kifejező eszközeikben is.

A mondattani szinonimák fogalmának pontosabb meghatározásában támaszkodunk a történeti áttekintésben már említett néhány szovjet, német és magyar nyelvész meghatározására a 60-as és 70-es évek nyelvészeti irodalmából.

Szuhotyin véleménye szerint "под синтаксическими синонимами мы понимаем такие различающиеся по структуре свободные соединения одних и тех же слов /словосочетания/, и также предложения, их части и более сложные синтаксические образования данного языка в данную эпоху его развития, которые выражают однородные отношения и связи явлений реальной действительности (vö. Szuhotyin 1960, 14).

Ez a meghatározás annyiban nem pontos, hogy nem mindig egy és ugyanazon szavak összekapcsolásáról van szó. Épp Szuhotyin mondattani szinonimákként bemutatott példái cáfolják ezt (vö. Szuhotyin, i.m. 15-16):

голубоглазый ребёнок - kékszemű gyerek;
~
ребёнок с голубыми глазами

безумно любить - esztelenül szeretni
~
любить до безумия - esztelenségig szeretni;

бесцельно слоняться - céltalanul kószálni
~
слоняться без цели - cél nélkül kószálni.

Bár sok olyan példát is ad, amikor a segédszavakat le-
számítva ugyanazokból a szavakból állanak a szinonima párok
tagjai:

стоять у стола - az asztalnál állni
~
стоять около стола - az asztal mellett állni;

въехать во двор - behajtani az udvarba
~
въехать на двор - behajtani az udvarra;

идти по полю
~
идти по полю - a mezőn menni.

A mondattani szinonimák lexikai anyagának azonosságát
más szerzők is hangsúlyozzák, anélkül, hogy részleteznék,
mit értenek a szerkezetek lexikai felépítésének azonosságán
(vö. Radtke 1964, 187; Károly 1971, 277).

Szükséges tehát a lexikai azonosság határait tisztázni.
Két szintaktikai szerkezetet a következő esetekben tarthatunk
lexikailag azonos felépítésűnek:

a./ ha ugyanazokból a szavakból állnak, s csak nyelvtani
formánsaik eltérők:

Я не читал книгу. ~ Я не читал книги.

Она болеет ангиной каждой осенью. ~

" " " каждою осень.

b./ ha csak a segédszavak (előjárószók, kötőszók, segédigék) eltérők, ill. ezek meglétében vagy hiányában különböznek egymástól:

Под самым носом закрыли магазин. ~

Перед самым носом закрыли магазин. ;

Ich gehe nicht mit, weil ich krank bin. ~

Ich gehe nicht mit, denn ich bin krank. ;

- . -

переплыть реку ~ переплыть через реку;

летит стрелой ~ летит как стрела;

nyílként repül ~ repül, mint a nyíl

Ich wollte nicht spielen. ~ Ich habe nicht spielen wollen.

c./ ha részben azonos szavakból állnak, míg egyes elemeik között szóképzésbeli kapcsolat van:

бросаю курить ~ бросаю курение;

начал читать ~ начал чтение;

elkezdett olvasni ~ elkezdte az olvasást.

Ez utóbbi szerkezetek mondattani szinonimákként való értékelése arról is meggyőz bennünket, hogy a szintaktikai szinonimák esetében nem kritérium, hogy a szinonim szerkezeteket létrehozó egyes szavak szinonim párjuk megfelelő szavaival azonos szófaji osztályba tartozzanak. Az azonos szófaji osztályba tartozást Sumilina és Radtke követelménynek tartják (vö. Sumilina 1961, 285, Radtke 1964, 187). Így lényegesen leszűkítik a szintaktikai szinonimák körét. Radtke pl. csak kéttagú szabad szókapcsolatokat tekint mondattani

szinonimáknak, s a következő meghatározást adja: "Somit sehe ich in Anlehnung an Sumilina in syntaktischen Synonymen zweigliedrige freie Verbindungen, die gleiche syntaktische Beziehungen ausdrücken, einen gleichen lexikalischen und morphologischen Bestand aufweisen, somit den gleichen realen Inhalt widerspiegeln und sich nur durch ihre Struktur d.h. die Mittel zum Ausdruck der syntaktischen Beziehungen unterscheiden. Die so verstandenen Synonyme erlauben ihren gegenseitigen Ersatz ohne Änderung der Bedeutung der Konstruktion. Sie weisen in der Regel nur stilistische sowie Unterschiede in der Häufigkeit des Gebrauchs auf" (vö. Radtke, i.m. 188 és Sumilina, i.m. 286). Azonkívül, hogy e definíció leszűkíti a mondattani szinonimák körét, más ellentmondást is tartalmaz. Radtke szerint a szintaktikai szinonimák azonos lexikai, morfológiai felépítést mutatnak, csak struktúrájuk, azaz a mondattani kapcsolatokat létrehozó eszközök különbözőek. Szerintem a mondattani kapcsolatokat kifejező eszközök is részben morfológiai elemek, hogyan lehetnének egyszerre azonosak és különbözők is. Helyesen állapítja meg, hogy a szintaktikai szinonimák között stilisztikai különbségek figyelhetők meg, s használatuk gyakorisága is más. Ez viszont kétségesé teszi a szinonimák kölcsönös felcserélhetőségét, mely Radtke szerint a mondattani szinonimák esetében mindig lehetséges anélkül, hogy a szerkezet jelentése megváltozna. Mindenesetre figyelmünket ráirányította e problémára. A későbbiekben még visszatérünk a szinonimák jelentésbeli eltéréseinek és felcserélhetőségének kérdésére.

Igen tömör, s a szinonim szerkezetek sok lényeges tulaj-

donságát magába foglaló meghatározást találunk Kononyenko munkájában:

"наиболее оправданно понимание синтаксических синонимов как таких разных синтаксических конструкций данного языка на данном этапе его развития, которые объединяются близостью основного лексического содержания и грамматического значения, тождеством грамматической позиции и различаются в структурном отношении. Синтаксические синонимы находятся в одинаковых отношениях к синтаксической системе языка в целом, но по-разному выражаются в структуре словосочетаний и предложений. Синонимичность конструкций предполагает дифференциацию оттенков лексического и грамматического значения, расхождения в экспрессивно-стилистической и модальной окраске, различия в дистрибуции и частотности. В качестве важного показателя лексико-грамматической однородности передаваемых отношений выступает трансформационность и взаимозаменяемость синонимических структур" (vö. Kononyenko 1970, 19).

E meghatározás is magyarázatra szorul a "близость основного лексического содержания" fogalmát tekintve, de Szuhotyin véleményével kapcsolatban már tisztáztuk, mit értünk a mondattani szinonimák esetében a lexikai felépítés azonosságán, s a strukturális különbségeken (l. e munka 20-21. l.). Most Kononyenko meghatározásának új vagy még eddig általunk nem tisztázott kritériumait vesszük sorra.

A pontosabb megértés kedvéért először azt vizsgáljuk meg, mit ért a "тождество грамматической позиции", azaz a grammatikai helyzet azonosságán.

Előbb idézett munkájában erre vonatkozóan ezt írja: "грамма-

тическая позиция = положение зависимой части по отношению к поясняемой части". "Для соблюдения тождества грамматической позиции необходимо, чтобы данная словесная форма находилась при члене предложения, имеющем идентичные морфологические категории" (vö. Kononyenko, i.m. 18). Ezt úgy értelmezzük, hogy a szintaktikai szinonimák azonos mondattani viszonyt fejeznek ki, azaz a szinonim párok tagjai egyféle szószervezetek. Ez eddigi példáinkban igaz is volt. (Pl. a "сидеть в кухне" és a "сидеть на кухне" szinonim szervezetekről elmondhatjuk, hogy mindkettő határozós szintagma. Azzal a véleményével viszont nem értünk egyet, hogy a szinonim szószervezetekben az egymásnak megfelelő mondatrészeknél a morfológiai kategóriák is mindig azonosak. Pl. a "любить до безумия" és "безумно любить" szinonimák határozói morfológiai eltéréseket mutatnak. Ugyanígy a "начал работу" ~ "начал работать" típusú szinonim tárgyas szószervezetek tárgyai - mint azt már fentebb említettük - nem azonos morfológiai kategóriákkal rendelkeznek, a mondattani viszonyok ennek ellenére azonosak.

Nézzük meg, hogy a szintaktikai szinonimák között mindig ilyen egyértelmű-e a mondattani viszonyok azonossága. Kiindulásul vegyük a következő két egymással szinonim magyar szervezetet:

"zsírt ken a kenyérre"

és "zsírral keni a kenyeret".

Mint látjuk, ezekben a szinonimákban nem olyan egyértelmű az előbbi megállapítás, hiszen bennük helyet cserél a tárgyi és határozói viszony. Az ilyen szervezeteket Zsilka János

"transzformációs csoportoknak" nevezi, és érdekes megállapításokat tesz részletes vizsgálatuk során (vö. Zsilka 1968, 105-8): A két szerkezet tárgyai nem azonos értékűek. A "zsírt ken" helyettesíthető egy igével (~ zsíroz), míg a "kenyeret ken" nem. A zsír mintegy anyagát (anyagi eszközét) adja a cselekvésnek, ez jut kifejezésre a "zsírt ken" → "zsírral ken" transzformációs váltakozásban. A "zsírt" Zsilka János "belső tárgynak" nevezi, a tulajdonképpeni tárgy ("accusativus objectivus") "a kenyeret". Az esetviszonyok között szinkrón összefüggések állapíthatók meg:

1. Az accusativus objectivus localis viszonyokra vezethető vissza (kenyérre → kenyeret), nem mindig ugyanarra a localis viszonyra (pl. lenyesi a gallyakat a fákról ~ lenyesi a gallyaktól a fákat).
2. A tárgy^{nak} van egy olyan formája ("belső tárgy"), amely differenciálatlan, amelyen belül a tárgy és az eszközhatározó nem válnak el élesen; a tárgy mindig három elem egymást feltételező viszonyában szerepel.

"Az első összefüggés a történeti nyelvészet megállapításával azonos, hogy ti. a tárgy történetileg localis viszonyokra vezethető vissza. Így a szinkrón összefüggések egy diakrón folyamat mozzanataival hozhatók kapcsolatba."

A jelen nyelvéllapotban a tárgynak van egy olyan formája, amelyben a tárgy és az eszközhatározó nem különül el egymástól élesen. Feltehető, hogy volt egy olyan állapot történetileg is, amelyben a "-t" tárgyrag és a "-val/-vel" eszköz-

rag egy azonos funkcióban szerepelt.

Jelenleg a tárgy háromtagú szintaktikai szerkezetek része, feltehető, hogy történetileg is a tárgy a háromtagú szintaktikai szerkezetek kialakulásával van kapcsolatban.

"Ezen összfüggések alapján egy történeti folyamat rekonstruálható:

1. A tárgynak van egy ősi prototípusa, amelyben a tárgy és az eszközhatározó egyelőre nem differenciálódott szét.
2. A tárgy prototípusa a háromtagú szintaktikai szerkezetek kialakulásával jön létre localis esetekből."

A tárgy ősi típusa a mai belső tárgyban él tovább. Az accusativus obje-ctivus a belső tárgy folytatása, kibontakozása (vö. Zsilka, uo.).

Zsilka János megállapításai csak a magyar nyelvre vonatkoznak. Érdekes, hogy a német nyelvben is megfigyelhető ugyanez a jelenség:

pl. eine Scheibe Brot schmieren - egy szelet kenyeret ken

Butter aufs Brot schmieren - vaját ken a kenyérre

(Wörter und Wendungen, 516);

sie strich ihm ein Brot mit Wurst -

kolbásszal kent neki kenyeret;

Wurst auf Brot schmieren - kolbászt ken a kenyérre;

das Brot ist mit Butter gestrichen -

a kenyér vajjal van megkenve;

Klebstoff auf Papier streichen - ragasztót ken a

papírra;

Salbe auf eine Wunde streichen - kenőcsöt ken egy
sebre

(Wörter und Wendungen, 590).

Az oroszban ezzel szemben a мазать, смазывать/смазать, обмазывать/обмазать igék vonzataként csak tárgy- és eszköz-határozó esetet találtam:

pl. мазать хлеб маслом
(Ожегов, 295)

- vajjal keni a kenyeret/megvajazza a kenyeret;

смазать царапину йодом
(Ожегов, 676)

- jóddal keni be a karcólást;

обмазать лицо сажей
(Ожегов, 383)

- bekormozza az arcát;

Обрезки теста измельчите и обсыпьте крошкой бока торта, предварительно слегка смазав их кремом.

(Сп. 78, 1, 125)

A tortalapok levágott széléit apró darabkákra vagdossuk, és meghintjük vele a torta oldalait, melyeket előzőleg vékonyan bekentünk krémmel.

A намазывать/намазать igerőnmek megvan mindkét vonzata:

Намазывать/намазать хлеб маслом

- " - " - масло на хлеб

(vö. H-G, O-M, I, 890)

Néhány más igével találunk még példákat az orosz nyelvben is a magyarhoz hasonló szinonim jelenségekre:

отмыть грязь с рук
(Ожегов, 427)

- lemossa a szart a kezéről;

отмывать }
отмыть } руки от сала

- lemossa kezét a zsírtól;

Она обмотала полотенце ~ Она обмотала голову полотенцем.
вокруг головы.

feje köré csavarta a törülközőt. ~ Becsavarta a fejét törülközővel.

(H-G, O-M, I, 1009)

Vizsgáljuk még meg a következő magyar szinonimákat, s azok orosz és német megfelelőit:

kővel/kövekkel dobálja a járókelőket ~

követ/köveket dobál a járókelőkre ~

követ/köveket dobál a járókelők közé;

бросал в прохожих камни ~

бросал в прохожих каменьями

(vö. Szkoblikova 1971, 44-5);

einen Stein nach jmdm./auf jmdn. werfen ~

mit einem Stein nach jmdm. werfen

(Wörter und Wendungen, 734).

Az orosz és német szerkezetek nem pontos megfelelői a magyar szerkezeteknek (pl. igevonzatok eltérők), de annyit megállapíthatunk, hogy a cselekvés eszközének kifejezésére mindhárom nyelvben hol tárgyi, hol eszközviszony szolgál. E néhány példa alapján természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni az orosz vagy a német nyelv tárgyi és határozói viszonyainak fejlődése történetére, de ez nem is célja ennek a dolgozatnak. Mindenesetre a kérdés figyelmet érdemel, beható tanulmányozása azonban külön munkát igényelne. Itt csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy a fenti szerkezeteket is szinonimáknak tartom. Így a hagyományosnál tágabban értelmezem a mondattani viszonyok azonosságának kérdését. A fenti, kissé bonyolult, háromtagú szintaktikai szerkezetekhez viszonyítva egyszerűbb a "переплыть реку" és a "переплыть через реку" szinonimák esetében megmagyarázni, mit értünk a mondattani viszonyok azonosságának megítélése közben a hagyományostól való eltérésen. Az első szerkezetben a hagyományos leíró nyelvtan szerint objectalis viszony fejeződik ki, a másodikban helyhatározói. Dolgozatunkban viszont a két szerkezetet szintaktikai szinonimának tartjuk, a bennük kifejezett mondattani viszonyokat csaknem azonosnak ítéljük meg, hiszen tágabb szemantikai jelentésüket tekintve mindkettő egy és ugyanazt a helyviszonyt fejezi ki.

Egyes modern nyelvtanok már nem is, vagy csak elvétve használják a hagyományos leíró nyelvtani szintaktikai terminusokat, mint pl. alany, állítmány, tárgy, határozó, jelző (vö. Kursz, 430).

Természetesen e dolgozatban használjuk a hagyományos elnevezéseket. Akadémiai leíró nyelvtanunk is a hagyományos terminus technicusokat használja. Abban, hogy két szerkezet szinonim-e, egyébként sincs az elnevezéseknek szerepe. A magyar nyelv ún. határozói értékű tárgyait pl. szinonimnak tekintjük a velük azonos jelentésű határozókkal:

pl. átússza a folyót ~ átúszik a folyón;

fél napot aludt ~ fél napig aludt;

jóízűt nevetett ~ jóízűen nevetett.

(Vö. Akad.nyelvt. II, 170, 184, 194, 204)

A mondattani viszonyok azonosságának vizsgálata után nézzük meg a mondattani szinonimák és a transzformáció kapcsolatát.

Kononyenko a transzformációt és a szinonimák kölcsönös felcserélhetőségét egyformán a szinonimia következményének tartja: "Трансформационность и взаимозаменяемость синонимических конструкций является не условием, а следствием их существования" (vö. Kononyenko, i.m. 19). Ezzel szemben én célszerűnek tartom a transzformáció és felcserélhetőség kérdését egymástól különválasztva vizsgálni, mert szerintem más-más természetűek. A felcserélhetőséget tekinthetjük következménynek, de azt is meg kell jegyeznünk, hogy - mint a későbbiekben látni fogjuk - a szintaktikai szinonimák nem mindig cserélhetők fel egymással (l. e munka 35-46. l.)

A transzformáció nem következmény, inkább feltétel, vagy még helyesebb egyszerűen műveletnek nevezni, melynek során - szinonim transzformáció esetében - az egyik szerkezetből vele hasonló jelentésű, azaz szinonim szerkezetet nyerünk. Az egymással szinonimitás viszonyában álló szerkezetek tehát mindig transzformációs kapcsolatban is állnak egymással. A szinonim transzformáció azonban csak egy fajtája a transzformációknak.

A transzformációs generatív nyelvészet, melynek megjelenése, s későbbi elterjedése a nyelvtudomány történetében Chomsky 1957-ben megjelent "Syntactic Structures" c. munkájával vette kezdetét, kidolgozta a maga szintaktikai transzformációs modelljeit. Ezek elemzésére nem térünk ki, mert túlságosan messzire vinne bennünket. A transzformációk ilyen jellegű főbb típusaira a "Курс современного русского языка" Papp Ferenc által írott mondattani fejezetében találunk példákat, innen vettük Chomsky előbbi munkájára vonatkozó utalásunkat is (vö. Kursz 1970, 445-457).

A továbbiakban csak a szinonim, ill. a hozzá közel álló transzformációkat vizsgáljuk. Ismét Károly Sándortól idézünk, aki a nyelvtani szinonimiát a transzformáció tudománytörténeti előzményének tekinti (vö. Károly 1971, 277). A transzformációkat pedig a következőképpen értelmezi: "a transzformációs viszonyban lévő szerkezeti formákban vagy ugyanaz a tárgyi jelentésviszony valósul meg, vagy az egyik jelentésviszonyból következik a másik (ha az egyik megvan, akkor a másik is: implikációs viszony), vagy az egyik jelentésviszony fordítottja a másiknak (konverziós viszony)" (vö. Ká-

roly, uo.).

Amikor ugyanaz a tárgyi jelentésviszony fejeződik ki két szerkezetben, kétséget kizáróan szinonim transzformációról van szó (pl. készül elutazni ~ készül az utazásra; готовиться уехать ~ готовиться к отъезду), vö. Károly 1970, 142. Így itt további bizonyításra nincs szükség.

A másik két jelentésviszonyra nézzünk néhány példát. K. S. szerint a már általunk is vizsgált "zsírt ken a kenyérre" ~ "zsírral keni a kenyeret" szerkezetek között implikációs viszony van, a két szerkezetet szinonimnak tartja. Szerintünk is szinonimák, hiszen e nyelvi megformálásukat tekintve eltérő szerkezetek mögött ugyanaz az objektív valóságbeli (denotatív) jelentés áll. Ugyancsak implikációs szinonimák az "utazik a vonaton" ~ "utazik a vonattal"; "ехать на поезде" ~ "ехать поездом" szerkezetek is. Ezekben "a helyviszony implikálja, maga után vonja az eszközviszonyt" (vö. Károly, i.m. 143).

A konverziós viszony esetében nehezebb eldönteni, hogy szinonimiával van-e dolgunk. A nyelvészek véleményei is nagyon megoszlanak. Károly S. szinonimáknak tartja a "Grúzia boraí híresek." és "Grúzia híres boraíró!"; "A víz melegedik a naptól." és "A nap melegíti a vizet." típusú mondatokat, melyekben "a logikai értelemben vett alany-állítmány viszonya felcserélődik vagy megváltozik" (vö. Károly, uo.).

Lomtyev az ilyen típusú mondatokat az oroszban, beleértve az aktív-passzív transzformációkat is, konverzíváknak nevezi, s jellemzésük során egyszer sem említi, hogy szinonimák. Pl.

Брат беседует с сестрой. Сестра беседует с братом.: Эта книга

восхищает его. Он восхищается этой книгой. Правительство финансирует строительство. Строительство финансируется правительством. stb. (vö. Lomtyev 1972, 112-35).

Szerintem a konverzívák mögött rejlő denotátumokban is benne rejlik már a jelentésviszonyok megfordíthatósága, s ez tükröződik a nyelvben is. A beszélő felfoghatja ugyanazt a valóságot egyszer "a"-hoz, egyszer "b"-hez viszonyítva. Ezért szükségszerű valamilyen változás a nyelvi megformálásban is. Éppen a denotátumokban rejlő megfordíthatóság miatt tudom nehezen a szinonimák közé sorolni a konverzívákat. Nézzük meg pl. a következő mondatokat:

1. Иван старше Петра. - Iván öregebb Péternél.
2. Иван старше, чем Пётр. - Iván öregebb, mint Péter.
3. Пётр моложе Ивана. - Péter fiatalabb Ivánnál.
4. Пётр моложе, чем Иван. - Péter fiatalabb, mint Iván.,

melyek közül az első szinonim a másodikkal, a harmadik a negyedikkel, de az első kettőnek nem szinonimája, hanem konverzívája a harmadik és negyedik, holott ugyanaz a logikai jelentés fejeződik ki mind a négy mondatban. E konverzívákban az alany - állítmányi viszony helycseréjével, s egy lexikális elem megváltozásával (antonimával), tehát nem pusztán nyelvtani eszközökkel történik ez. Ilyen konverzívák a német nyelvben is vannak. (Pl. Hans älter als Peter. Peter jünger als Hans.)

Schirn a konverzívákat logikailag ekvivalenseknek tekinti (vö. Schirn 1975¹⁷⁶⁻⁸²). A lexikai eltérés nem minden konverzívára jellemző. /pl. Иван стоит около Петра. Пётр стоит около Ивана / Az aktív-passzív szerkezetek lexikai anyaga is azonosnak te-

kinthető, a különbségek a nyelvtani szerkezetben vannak, ezért szerintem a konverzívák közül ezek állnak legközelebb a nyelvtani szinonimákhoz. Bár nyelvtani jelentésüket tekintve az aktív és passzív mondatok messzebb állnak egymástól, mint a mondattani szinonimák, melyeknél hangsúlyoztuk nyelvtani jelentésük hasonlóságát is. Vannak nyelvészek, akik nem is tartják szinonimáknak az aktív és passzív szerkezeteket. Matzke, B. pl. a német passzív szinonimák vizsgálata során mindig kizárja a szinonim sorból az e szinonimáknak megfelelő aktív mondatot a bennük kifejezett cselekvés "agens-zugewandt" jellege miatt. (Matzke, B. a Jénai egyetem szervezésében 1979. aug. 1-től 24-ig megrendezett XXVII. Internationaler Hochschulferienkurs für Germanistik in Weimar DDR-keretében elhangzott szóbeli előadásai alapján.) Az aktív és passzív szerkezetek hasonló értelmezését olvashatjuk Helbig - Buscha szerzőpáros nyelvtanában is: "Das Vorgangspassiv drückt den gleichen Sachverhalt in der objektiven Wirklichkeit aus wie das Aktiv. Es unterscheidet sich vom Aktiv jedoch durch eine verschiedene Blickrichtung auf das Geschehen. Das Aktiv lässt das Geschehen agens-zugewandt erscheinen, das Vorgangspassiv nicht" (vö. Helbig - Buscha 1979, 140).

Idézzük még Máté Jakab véleményét, aki a konverzívákat (beleértve az aktív-passzív szerkezeteket is) a mondattani szinonimia speciális eseteként különíti el. A szinonimákhoz való sorolást az azonos gondolati tartalom indokolja, az elkülönítést pedig grammatikai meggondolások. A szinonim szerkezetek variálhatósága jóval nagyobb, mint a konverzíváké (vö. Máté 1974, 364-368).

Ugyancsak megoszlanak a vélemények az "Он не спит." és "Ему не спится" ; vagy a "Его убила молния." és a "Его убило молнией" típusú mondatok közti jelentéviszony megítélésében. Az biztos, hogy ezek nem konverzívák. Lomtyev aktív, ill. félig aktív szerkezeteknek tekinti őket, melyek nominatív és datív, ill. nominatív és instrumentális mondatmodellekben fejeződnek ki (vö. Lomtyev 1972, 171-197). Radtke és Mühlner szinonimákként elemzik az ilyen mondatpárokat (vö. Mühlner - Radtke 1971, 310-356).

E szerkezetek mindegyike képezhetné külön disszertáció tárgyát, így itt csak mint témánkkal periférikusan érintkezőket említettük meg őket, érzékeltetve a téma gazdagságát, felvillantva néhány problémát. Ezenkívül a Kononyenko-féle szinonima meghatározás a pontjának igazolására is szolgálhatnak a fenti példák, hogy a szintaktikai szinonimák másképp realizálódnak a szókapcsolatok és másképp a mondatok szerkezetén belül.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy minden esetben csak az azonos nyelvi szinten álló mondattani egységek közötti szinonimiát ismerjük el, mint pl. Sendelsz (l. e munka 8. l.). Sokszor átfedések vannak az eltérő szinten és azonos szinten jelentkező szinonimák között. Erről azonban bővebben "A mondattani szinonimák fajtái" c. fejezetben szólunk.

Mind Szuhotyín, mind Kononyenko kihangsúlyozza meghatározásában azt is, hogy a szinonimákat egy adott nyelv adott nyelvéllapotában kell vizsgálnunk. Ezzel egyetértünk, de azt is megjegyezzük, hogy a szinonimák kialakulásában nagy szerepe van különféle nyelvtörténeti tényezőknek. Kialaku-

lásuk jobb megértése érdekében nagyon fontos a történeti vizsgálódás is. A szinonimák vizsgálata az előljárás és előljáró nélküli szinonim szerkezetek esetében olyan nyelvtörténeti vizsgálódással folytatódhatna, mely e szerkezetek használatát régebbi nyelvéllapokban is nyomon követné, s a szerkezetek jelentésének módosulását, új előljárószók megjelenését, régiak kihalását, ill. új jelentésben történő felhasználását stb. történetileg is kimutatná. Erre azonban jelen dolgozatban nem vállalkozhatunk, csak szórványosan utalunk bizonyos nyelvtörténeti mozzanatokra. A szinonim sorokban viszont csak olyan archaikus példákat említhetünk meg szinonimákként, amelyek még a XIX. sz. irodalmi nyelvéből ismertek és érthetők a mai beszélők számára is.

A következő tisztázásra szoruló probléma a mondattani szinonimák fölcserélhetőségének kérdése, mely szoros összefüggésben áll a jelentésük közötti hasonlóság mértékével. E kérdéskör megoldásához segítségként felhasználjuk a lexikai szinonimák kicserélhetőségéről kialakult véleményeket. Kononyenko szerint a lexikai és nyelvtani szinonimia rendszer jellege /"системный характер"/ az alapja közös vonásaiknak, s ennek köszönhető, hogy a lexikai szinonimia tanulmányozásának eredményei, melynek régi hagyományai vannak, segítenek következtetéseket levonni a mondattani szinonimia területén is (vö. Kononyenko, i.m. 10).

Károly Sándor szerint "a mondatok közti szinonimikus viszony és a lexikai szinonimák közti viszony elvont sémája azonos. Ezért két mondatforma közül a jelentés szempontjából elsődleges éppúgy állapítható meg, mint az, hogy két szinonimikus

szó közül melyiknek melyik az elsődleges jelentése" (vö. Károly 1969, 169). A mondattani szinonim sorok esetében is kell tehát lennie egy domináns elemnek, amelyhez viszonyítjuk a többit. Ezt az elemet Kononyenko "доминанта"-nak, "стержневой элемент"-nek vagy "опорной элемент"-nek nevezi, melyre jellemző: "ясность и отчётливость передаваемого значения, актуальность употребления, узуальность, большая стилистическая нейтральность, меньшая зависимость от условий контекста" (vö. Kononyenko, i.m. 12). A kicserélhetőségnek a feltétele szerintem az, hogy mennyire állnak közel jelentésükben a szinonim sorok tagjai ehhez a domináns elemhez. Pl. a "к вечеру" ~ "под вечер" ~ "перед вечером" szintaktikai szinonimák közül dominánssnak a "к вечеру" -t tartom, a "под вечер" ezzel majdnem azonos, de a "перед вечером" jelentése távolabb áll az előző két szerkezet jelentésétől, nem mindig helyettesíthető be a "к вечеру" helyett. Pl.:

К вечеру пошёл дождь.	}	Este felé eleredt az eső.
Под вечер " " .		
Перед вечером " " .		

- . -

Под вечер Андрей Ефимич умер	Este felé Andrej Jefimics
от апоплексического удара.	gutátásban meghalt.

/Чехов, П, 286/

Ebben a mondatban a "под вечер" behelyettesíthető a "к вечеру" és a "перед вечером" szinonimákkal is.

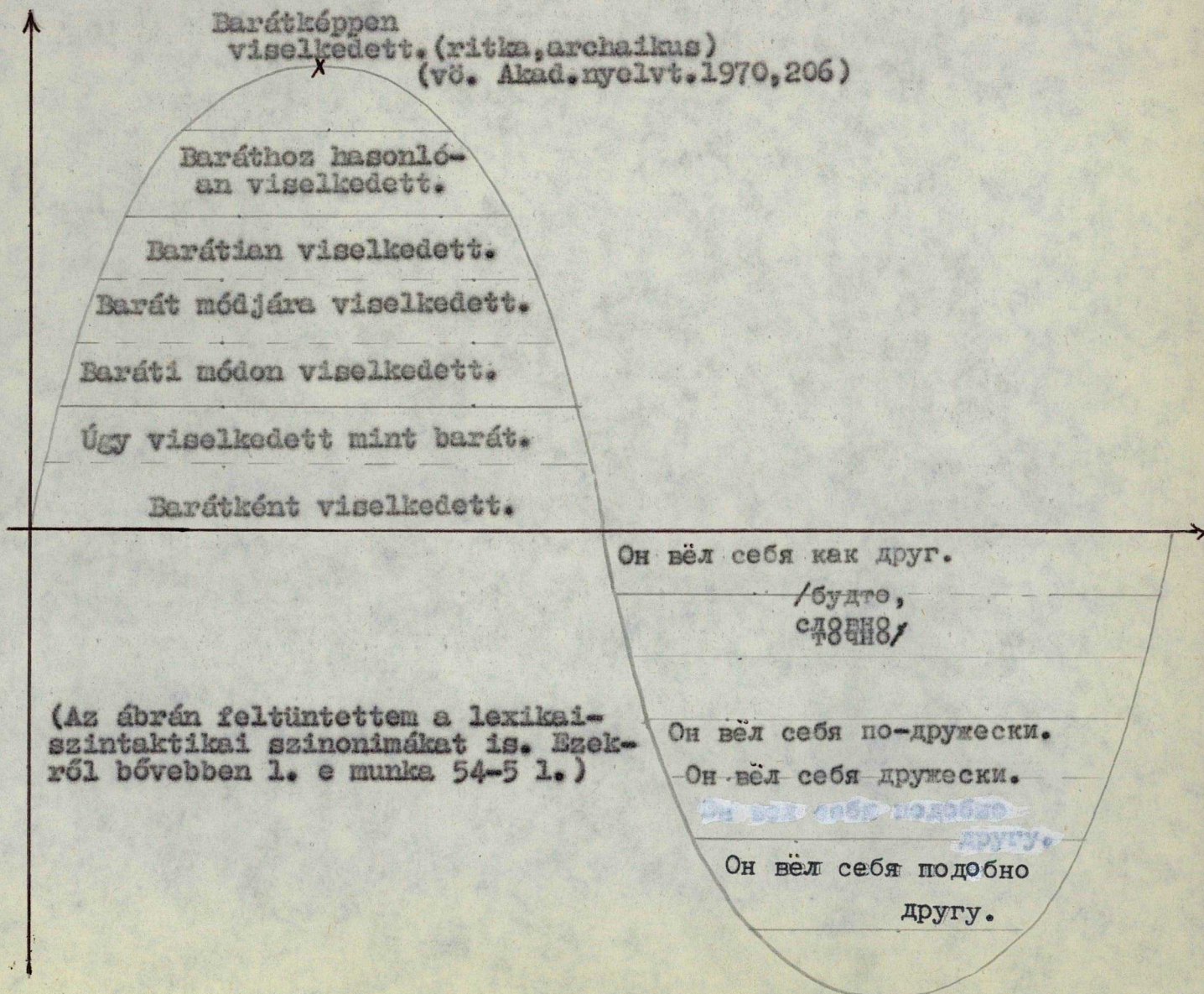
- . -

Дело к вечеру подходит,	Este felé jár az idő (esteledik),
скот идёт с полей. /Пушкин/	a jószágot hazahajtják a mezőről.

Ebben a mondatban a "к вечеру" nem cserélhető fel, legfeljebb a "под вечер" -rel, a "перед вечером" -mal semmiképpen sem (vö. Vszevolodova - Potapova 1973, 222).

Leginkább V.K. Favorin ún. "amplitúdó-elméletét" tudom elfogadni, mely szerint a szinonim sor jelölésére egy hullámvonal (sinus-görbe) szolgál, amelyben a szinonimák a jelentésbeli hasonlóságuk mértéke szerint ábrázolhatók: az amplitúdó legszélső pontjaiban elhelyezkedők között a legkisebb a szinonimitás mértéke (vö. Favorin 1953, 16).

Némi módosítással a következőképpen szemléltetném egy-egy magyar, ill. orosz szinonim sor példájával, melyeket a hasonlító értelmű módhatározók köréből választottam, ezt az elképzelést:

A vízszintes tengelyen a domináns helyezkedik el, tőle távolodva csökken a szinonimitás mértéke, így a felcserélhetőség is. A hullámvonal szűkülése egyben érzékelteti, hogy a dominánstól távolodva csökken a kifejezések felhasználásának gyakorisága is.

Véleményem szerint vannak tehát a mondattani szinonimák között is egymással felcserélhető szinonimák, de vannak olyanok is, amelyek ugyanabban a szöveggörnyezetben nem léphetnek a másik helyébe, ugyanúgy, mint a lexikai szinonimák esetében.

Utóbbiakra vonatkozóan Károly Sándor így ír: "A szinonimák jellemző sajáttságának tartják régóta a felcserélhetőséget. Ez a felcserélhetőség azon alapul, hogy a szinonimák denotatív jelentése azonos. Ami különbség van a szinonimák jelentése között az nem a denotatív jelentésben van, hanem egyéb jelentésekben, elsősorban és leggyakrabban az emocionális jelentésben. Mivel a szavak emocionális jelentését a hangalak is befolyásolja, a szinonimák között legalább egy árnyalatnyi hangulati különbség mindig van ... Mind tudományos, mind praktikus szempontból ezért legalább olyan fontos annak a meghatározása, hogy a szinonimák használata miben különbözik egymástól, mint annak, hogy miben egyezik. A szinonimák bizonyos környezetben egymás helyett használhatók, bizonyos környezetekben meg egymás helyett nem használhatók" (vö. Károly 1970, 81).

Ennek megfelelően megkülönböztet fakultatív és kombinatórikus szinonimákat. A szinonima fakultatív, ha ugyanabban a környezetben felcserélhető, kombinatórikus, ha ugyan-

abban a környezetben nem cserélhető fel: a szinonimák ilyenkor más-más környezetben használatosak (vö. Károly, i.m. 84) így pl. az oroszban a "дети" és "ребята" használata fakultatív a "Дети играют во дворе." vagy a "Ребята играют на перемене." mondatokban. A "друг" ~ "товарищ" ~ "приятель" főnevek kombinatorikus szinonimák, nem léphetnek egymás helyébe ugyanabban a környezetben. Pl. "Школьные товарищи." "Приятели у Гаврила было много, а настоящих друзей всего один - Петя." /Катаев/ (vö. Словарь синонимов, 1975, 130).

Egyes nyelvészek a lexikai szinonimák esetében a felcserélhetőséget a szinonimitás kritériumának tartják, pl. Gorbácsevics, O. Nagy Gábor (vö. Károly, i.m. 84).

Radtke a mondattani szinonimák esetében is kritériumnak tartja a felcserélhetőséget: "Ist die Ersatzbarkeit auch eine Folge der synonymen Verhältnisse, so ist sie zugleich auch ein Kriterium für das Vorhandensein syntaktischer Synonyme" (vö. Radtke 1964, 185).

Kononyenko nem a szinonimitás feltételének, hanem következményének tartja (vö. Kononyenko, i.m. 19).

Szuhotyin ugyanígy következménynek tartja a kölcsönös⁶ helyettesíthetőséget, mint Kononyenko, de azt is megjegyzi, hogy a felcserélhetőségnek vannak korlátai: "Взаимозаменяемость синтаксических конструкций - весьма существенный показатель их синонимичности, хотя возможности такого рода взаимозамен ограничен Возможность употребления одной синтаксической конструкции вместо другой не условие, а результат образовавшихся в языке соответствий " (vö. Suzhotyin, i.m. 16).

A behelyettesíthetőség a szinonimák megegyező tulajdonságain alapul. Abszolút egyezések, abszolút szinonimák nemigen vannak a nyelvekben, létüket tagadja Palevszkaja és Gombóc Zoltán is (vö. Károly, i.m. 84).

"A szinonimák között nemcsak egyezésről, hanem különbözőségről is kell beszélnünk, s ez éppolyan fontos, mint az egyezés (vö. Károly, uo.).

"A valóságban a szinonimák felhasználásában erős korlátok vannak. A szótári információk alapján érthető, hogy két szinonima teljesen egyforma értékű sohasem lehet: a minden szempontból pontos és hatóképes beszéd csak a szinonimák közti megkülönböztetés alapján lehetséges (vö. Károly, i.m. 199).

Ezzel eljutottunk a következő kérdéshez, lehetnek-e teljesen azonos értékek a mondattani szinonimák. Kononyenko, Szuhotyin és Radtke elismerik a mondattani azonosságok /"синтаксические тождества" vagy "тождественные сочетания", "тождественные конструкции" vagy "дублиеты"/létét, de egyben el is különítik ezeket a szintaktikai szinonimáktól. (vö. Kononyenko, i.m. 20; Szuhotyin, i.m. 21; Radtke, i.m. 189). Szuhotyin a mondattani szinonimák vizsgálata közben eljut ahhoz a megállapításhoz is, hogy a mondattani szinonimák között a jelentésbeli hasonlóságon kívül kell lenni bizonyos minimális strukturális-szemantikai különbségnek is, ennek hiánya esetén a vizsgált szerkezeteket mondattanilag teljesen azonosnak tartja: "Бликие по значению синтаксические образования только в том случае могут быть отнесены к синонимам, если наряду с объединяющими их элементами наличи-

вуют хотя бы минимальные структурно-семантические различия. Отсутствие таких различий характеризует функционально тождественные сочетания (vö. Szuhotyin, i.m. 21).

Ezzel a véleménynyel egyet lehet érteni. Viszont a probléma illusztrálására Szuhotyin olyan példát ad, ami sem nem azonos, sem nem szinonim, csak mondattanilag párhuzamos kifejezés:

"жить в Крыму" (vö. Szuhotyin, i.m. 21).
"жить на Кавказе" (vö. Szuhotyin, uo.)

Конonenko a "служить на флоте"

"служить во флоте"

típusú szerkezeteket

sorolja a mondattani azonosságok körébe, de ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a mondattanilag azonos szerkezetek között is vannak bizonyos emocionális, funkcionális különbségek: "Тождественность синтаксических единиц в структурно-семантическом плане не отрицает возможности некоторых различий между ними в экспрессивно-эмоциональном и функциональном отношениях. Грамматические дублиеты являются в конечном итоге порождением неустойчивости языковых норм" (vö. Kononenko, i.m. 20). Ha ezt elismerjük, akkor ahhoz a megállapításhoz jutunk, hogy a mondattanban sem lehet abszolút azonosságokról beszélni.

Vegyünk néhány példát a hely- és időviszonyokat kifejező szinonim szó szerkezetek köréből annak érzékeltetésére, mit értünk a szintaktikai szinonimák esetében a jelentés-árnyalatok eltérésén. Akár grammatikai, akár szemantikai jelentésükben van árnyalatnyi eltérés, ez legtöbbször stilisztikai különbségeket eredményez:

1. Két helyviszonyt jelölő magyar szerkezet eltérhet egymástól pl. abban, hogy a cselekvés hol a tárgy

egy részére, hol annak egészére irányul.

Pl. Néz a falra. ~ Nézi a falat.

Ás a kertben. ~ Ássa a kertet.

Olykor a tárgyas szerkezet stilisztikailag is más értékű, a költői nyelvben használt, a választékosabb stílusra jellemző: pl.

De borzasztó tenger az utca,

Hol száz gálya száz útját futja (Ady)

(vö. Akad.nyelvt. 1970, II, 184).

Találunk e szerkezetek között olyanokat is, melyek között nem érzünk sem lényeges jelentésbeli, sem stilisztikai eltérést.

Pl. Szeged városát sok ezren lakják. ~

Szeged városában sok ezren laknak.

Ezek felcserélhető szinonimák.

2. Eltérhetnek a szerkezetek egymástól abban, hogy az egyik archaikus színezetű.

Pl. сидеть в седле ~ сидеть на седле

(vö. Vlagyimirszkij 1972, 128);

в ту пору ~ на ту пору

(vö. Pete 1976, 100);

каждое лето ~ каждым летом

(vö. Pete, i.m. 117);

Kaposváron dolgozik. ~ Kaposvárt/Kaposvárott dolgozik.

Az utóbbi példa azt is szemlélteti, hogy olykor az archaikus színezet más stilisztikai különbséget is eredményez. Itt pl. választékosabb a régies -t, -tt határozóraggal kifejezett forma.

3. Intenzitásbeli eltérés fejeződik ki a két következő szerkezetben:

Пятилетку в четыре года!

Пятилетка была выполнена за четыре года /и два
месяца/.

Az első példa felhívás, melyben nagyobb intenzitás fejeződik ki. A második mondat objektív tényközlés. E különbség azonban konkrét beszédhelyzethez vagy szöveghelyzethez kötött, egyébként a két szerkezet felcserélhető szinonima:

pl. За три года построили несколько больших жилых кварталов.

В три года построены город Кировск, рудники, железная и шоссейная дороги.

(vö. Vsevolodova 1973, 63)

4. Gyakran abban különböznek egymástól a szinonim szerkezetek, hogy más nyelvrétegben, ill. más stílusban fordulnak elő:

a/ a szerkezetek egyike a beszélt nyelvben használatos:

в День шахтёра ~ на День шахтёра

(bányásznapon ~ bányásznapkor);

следующей весной ~ на следующую весну

(a következő tavasszal ~ a következő tavaszon);

в праздник, в праздники ~ на праздник,

на праздники

(ünneppnapon, ünneppnapokon ~ ünneppkor, ünnepeken)

(vö. Pete, i.m. 97-98).

b/ az egyik forma népnyelvi:

среди ночи ~ посреди ночи

Он проснулся среди ночи. Az éjszaka, éjfél után felébredt.

Посреди ночи разбудили меня ужасные крики. Az éjszaka
kellős közepén rémes ordítózás ébresztett fel.

(vö. Pete, i.m. 49);

- . -

в эту пору ~ об эту пору

ebben az időben ~ ez idő tájt ~ ez idő tájban ~
ekkor;

- . -

пять раз в день ~ на день ~ на день

"обе эти группы носят просторечный
и вместе с тем оценочный характер, передают излишнюю,
с точки зрения говорящего, интенсивность действия:
он звонит нам на день пять раз." (vö. Vszevolodova, i.m.
73).

c/ az egyik forma csak tájszólásban fordul elő:

Az iskolában voltam. ~ ,Az iskolába' vótam.'

d/ az egyik szerkezet a sajtó nyelvére jellemző:

10 часов по московскому времени ~

10 часов московского времени.

(vö. Vszevolodova, i.m. 27)

e/ az egyik szerkezet a hivatali nyelvben használatos:

через/спустя 10 лет ~ по истечении/по прошествии

10 лет

По истечении года вся документация технического
отдела передана в архив.

(vö. Vszevolodova, i.m. 182)

- x -

Он живёт на улице Герцена.

Hivatalos cím megjelölésben: по улице

Вопрос об электрификации дома № 118

по Садовой улице (vö. Pete, 1973, 70).

5. A használat gyakoriságában különböző szerkezetek:

(Tulajdonképpen az eddigi példákról is elmondhatjuk, hogy a felsorolt eltéréseken kívül különböznek a használatuk gyakoriságában is, mindig a stilisztikailag semleges formák használata gyakoribb a nyelvben.)

Vannak azonban olyan szintaktikai szinonimák is, melyek azonos stílus értékkel rendelkeznek, s csak használatuk gyakoriságában van eltérés. Ezek minden esetben kölcsönösen felcserélhető szinonimák:

pl. в двадцатых годах ~ в двадцатые годы
в трудном для нас послевоенном году ~
в трудный для нас послевоенный год

Az előljárós esetben álló formák használata gyakoribb, a szerkezetek felcserélhetők.

(vö. Vszevolodova, i.m. 35, 82)

Előfordul az is, hogy a szinonimák használatában nyelvhelyességi szempontokat is figyelembe kell vennünk. Pl. a magyar "heteken át" ~ "hetekig" ~ "heteken keresztül" vagy a "napokon át" ~ "napokig" ~ "napokon keresztül" szinonim szerkezetek közül a "keresztül" névutóval kifejezett időhatározók használatát nyelvművelőink az igényesebb stílusban helytelenítik (vö. Akad.nyelvt. 1970, II, 191).

Többtagú szinonim sorok esetében a stilisztikailag semleges a domináns elem, egyben a leggyakoribb is: pl.

в прошлом мае ~ в прошлый май ~

прошлым маем ~ в мае прошлого года

(tavaly májusban ~ múlt év májusában)

Az orosz szerkezetek közül az első három az irodalmi nyelvben, az utolsó csak a beszélt nyelvben használatos (vö. Vszvolodova, i.m. 107).

Az e fejezetben ismertetett szinonima-meghatározások, s a szintaktikai szinonimák lényeges ismertető jegyeinek részletes bemutatása után megpróbálunk összefoglaló definíciót adni erről a jelenségről:

M o n d a t t a n i (=szintaktikai) **s z i n o n i m i á** n olyan két vagy több szintaktikai szerkezet grammatikai és szemantikai jelentésbeli hasonlóságát értjük, melyek egy adott nyelv valamely meghatározott nyelvéllapotában ugyanazt az objektív valóságtartalmat jelölik úgy, hogy a bennük kifejezett azonos mondattani viszonyokat megteremtő nyelvi jelek eltérők, de a szerkezetek lexikai felépítése azonos; egymással transzformációs kapcsolatban állnak; egymástól jelentésárnyalatokban különböznek, e különbségek mértékétől függ felcserélhetőségük, mely nem feltétlen.

5. A szintaktikai szinonimák fajtái

Az orosz szakirodalomban a szintaktikai szinonimák többféle elnevezésével, felosztásával találkozunk.

Kononyenko és Szuhotyin szerint vannak a nyelvben ún. mondattani párhuzamok, "синтаксические параллели" (vö. Kononyenko, i.m. 20-21; Szuhotyin, i.m. 16).

Ezek közé tartoznak Kononyenko felosztásában a következő alcsoportok:

1. синтаксические тождества /альтернанты, дублиеты/
/служить на флоте ~ служить во флоте/

2. синтаксические варианты:

а/ лексико-синтаксические синонимы:

/стоять у стола ~

- " - возле стола ~

- " - около стола/

б/ морфолого-синтаксические синонимы:

/Я не читал книгу. ~

Я не читал книги./

3. синтаксические синонимы:

/летит как стрела ~ летит стрелой/

4. собственно параллели:

/ехать из города ~ ехать от города/

(vö. Kononyenko, uo.)

E felosztást és terminológiát tekintve több dolog vitatható.

A mondattani azonosságokról már szoltunk az előző fejezetben (1. 40-1.1.) az ott leírtak értelmében nem használjuk ezt a terminust, egyszerűen a felcserélhető szintaktikai szinonimák körébe utaljuk a

служить во флоте ~ на флоте,

работать в складе ~ на складе,

сидеть в кухне ~ на кухне - típusú szinonimákat.

A szintaktikai variánsok elkülönítését sem tartom indokolt-nak, az elnevezést sem használom, mert a variálhatóság nem képezheti a felosztás alapját, hiszen minden szintaktikai szinonima variáns is egyben, e szinonimák egy invariáns jelentés különböző kifejezési formái (variánsai). Ha csak két szerkezet szinonim egymással, szinonima párról, ha több, szinonim sorról beszélünk.

Az előljárás szinonim szó szerkezeteket nem lexikai-szin-

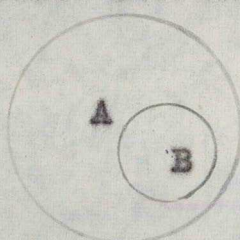
taktikai szinonimáknak, hanem szintaktikai szinonimáknak nevezem (vö. Szuhotyin, i.m. 16, 24). Egyrészt azért, mert az előbbi terminust a szinonimák egy másik csoportjának megjelölésére fogom használni (I.II.fejezet 6. pontja), másrészt, mert elismerem ugyan, hogy az előljárószóknak nemcsak nyelvtani, hanem önálló lexikai jelentésük is van, ezt az önálló lexikai jelentést névszók nélkül nem realizálhatják. Előljárós szerkezetek esetében is egész szerkezetek szinonimitásáról van szó. Nem szükséges tehát az elnevezésben sem hangsúlyozni a létrejöttükben szerepet játszó félig nyelvtani, félig lexikai színezetű segédelemeket. Még kevésbé értek egyet az olyan véleményekkel, melyek az előljárós mondattani szinonimákat az előljárószók szinonimájára degradálják (vö. Rozental-Tyelenkova 1972, 349). Bár erről Kononyenkonál sincs szó. Felosztásában nem helyteleníthetjük a morfológiai-szintaktikai szinonimák elkülönítését, de nem vesszük át ezt a terminust, mert a tér- és időviszonyokat kifejező szintaktikai szinonimák között találunk olyanokat is, melyek egyik tagja előljárós szerkezet, másik tagjában pusztán morfológiai elemmel (esetvégeződéssel) fejezzük ki ugyanazt a jelentést.

идти по лесу ~ идти лесом
pl.

встречаться по вечерам ~ вечерами

(Ezen szinonimák elnevezése és helye Kononyenko felosztásában nem tisztázott.) E szó szerkezeteket a Kononyenko által lexikai-szintaktikai és morfológiai-szintaktikai szinonimáknak nevezett szó szerkezetekkel együtt egyaránt szintaktikai szinonimáknak tartjuk.

A szintaktikai szinonimák és mondattani párhuzamok (vagy más néven paralel szerkezetek) viszonyát Kononyenkohoz és Szuhotyinhoz hasonlóan értelmezzük. A mondattani szinonimák a szintaktikai párhuzamok köréből kerülnek ki. Minden szintaktikai szinonima párhuzamos (paralel) szerkezet is egyben, de a mondattani párhuzamok köre jóval szélesebb, nem minden paralel szerkezet szinonim. (1. 1. ábra)

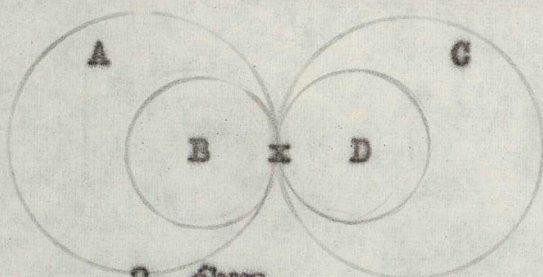

1. ábra

A = paralel szerkezetek halmaza

B = szinonim - " - - " -

De lehetnek szinonimák különböző párhuzamos szerkezetek körébe tartozó szintaktikai egységek is. (1. 2. ábra)

2. ábra

A = előljárós paralel szószerkezetek halmaza

B = előljárós szinonim szószerkezetek halmaza

C = mellékmondatok halmaza

D = mellékmondatok és velük szinonim igeneves szószerkezetek halmaza

B és D halmazok találkozási pontjában elhelyezkedő szerkezetek többtagú szinonim sort is alkothatnak. A fenti ábra annak bizonyítására is szolgál, hogy nemcsak a szintaxis azonos szintjén, hanem egymástól távolabb álló szerkezetek között is jöhet létre szinonim viszony. (Ezzel kapcsolatban vö. Sendelsz 1959 és Sendelsz véleményének bírálata: Szuhotyin i.m. 13, valamint e munka 8. és 52-3. 1.)

A fentiek értelmében célszerűbb a szintaktikai szinonimák fajtáinak elkülönítését annak alapján végezni, milyen mondattani egységek között jöhet létre szinonim viszony. Ilyen jellegű felosztásra is találunk kísérletet Kononyenko munkájában (vö. Kononyenko i.m. 21-22).

Ezt tovább bővítve a szintaktikai szinonimák következő fajtáit különböztethetjük meg:

1. Szinonim szószerkezetek:

a/ Ide tartoznak az általunk vizsgált tér- és időviszonyokat kifejező előljárós és előljáró nélküli szinonim szószerkezetek is:

жить в Сицилии ~ на Сицилии;

уехать осенью ~ уехать с осени;

московский поезд ~ поезд на Москву.

(További felosztásukat és elemzésüket l. a III. fejezetben)

b/ előljárós szószerkezetek és igeneves szószerkezetek közötti szinonim viszony:

в надежде на успех ~ надеясь на успех

(a siker reményében ~ a sikert remélve/a sikerben bízva)

(vö. Kursz, 494)

c/ egyszerű mondat valamely szószerkezete és mellékmondat közötti szinonim viszony:

pl. После ужина мы легли спать.

После того, как мы поужинали, легли спать.

(Ha az egész mondatokat tekintjük, ez a szinonim viszony a 4. pontban tárgyalt viszonyok közé is besorolható.)

d/ Mellszómondatok és igeneves szószerkezetek szinonimája:

Когда он поднял голову, то увидел открытое небо.

Подняв голову, он увидел открытое небо.

e/ Szinonim igeneves szószerkezetek:

приехал, хорошо подготовившись к экзаменам ~

приехал, хорошо подготовленный к экзаменам

(Kursz, 494)

2. Szinonim egyszerű mondatok:

Курение воспрещается. ~

Курить воспрещается. ~

Курить воспрещено.

- x -

Tilos a dohányzás.

Dohányozni tilos.

3. Szinonim összetett mondatok:

a/ a fő- és mellszómondatokban helyet cserél az állítás és tagadás:

Я думаю, что он не придёт. ~

Я не думаю, что он придёт.

- x -

Ich glaube, er kommt nicht. ~

Ich glaube nicht, dass er kommt.

- x -

Gondolom, nem jön el. ~

Nem gondolom, hogy eljön. (vö. Kiefer 1970, 67-69)

b/ Az alá- és mellérendeltségi viszony különbözik a következő német összetett mondatokban:

Er kommt nicht zum Unterricht, weil er krank ist.

Er kommt nicht zum Unterricht, denn er ist krank.

(Helbig-Buscha 1979, 425)

4. Egyszerű mondat és összetett mondat közötti szinonim viszony:

a/ 1. e felosztás 1/c. pontja

b/ Látom anyámat jönni. $\sim$ Látom, hogy jön anyám.

(Természetesen mind a mellékmondatok és igeneves szerkezetek, mind az egyszerű és összetett mondatok szinonim lehetőségei jóval gazdagabbak, több fajtájuk van az itt felsoroltaknál, s nyelvenként változó képet mutatnak. A német nyelv pl. gazdag passzív szinonimákban, a modalitás szinonim kifejezési lehetőségeiben, s a mellékmondatok és mondatrövidítések szinonimitásában. Az orosz nyelvben, a melléknévi igenévi rendszer gazdagsága miatt gyakori a jelzői mellékmondatok és igeneves szerkezetek szinonimiája (vö. Bricin 1980). Mondatszínonimiával azonban e dolgozatban nem foglalkozunk.)

Mint már említettük, átfedések vannak az azonos és eltérő mondattani szintek szinonimái között. Hogy a lehetséges szinonim viszonyokat egyszerűbben áttekinthessük, képletekkel jelöljük a szinonima párokat, ill. szinonim sorokat. Ha az egyszerű mondat szószerkezeteit a-val, a mellékmondatokat b-vel, az igeneves szerkezeteket c-vel, az egyszerű mondatokat d-vel, az összetett mondatokat e-vel jelöljük, a következő képleteket kapjuk:

$a \sim a^H$; $a \sim b$; $a \sim c$; $b \sim c$; $c \sim c$;

$a \sim b \sim c$; $a \sim a^H \sim b \sim c$; $d \sim d^H$; $e \sim e$; $d \sim e$,

mely képletekben, mint eddigi példáinkban is, a matematikából ismert hasonlóság jelét ($\sim$) használjuk a szinonimitás

jelölésére. (A =-gal jelölt szinonimák között kettőnél többtagú szinonim sorok is előfordulhatnak.) E szinonim relációkra az $a \sim a^{\#} \sim b \sim c$ képletű szinonim sort kivéve fenti felosztásunkban találunk példákat. Az $a \sim a^{\#} \sim b \sim c$ képletű szinonim sor értelmezésére pedig egy-egy orosz, ill. magyar időhatározói jelentésű szinonim sor tagjait helyettesítjük a képletbe:

По окончании университета он начал работать

в институте. ~

После окончания университета он начал работать

в институте. ~

После того, как он окончил университет, начал

работать в институте. ~

Окончив университет, он начал работать

в институте.

- x -

Tanulmányai befejezésével/befejeztével az intézetben kezdett dolgozni. ~

Tanulmányai befejezése után az intézetben kezdett dolgozni. ~

Tanulmányainak a befejezése után az intézetben kezdett dolgozni. ~

Miután befejezte tanulmányait, az intézetben kezdett dolgozni. ~

Tanulmányait befejezve az intézetben kezdett dolgozni. ~

Befejezván tanulmányait az intézetben kezdett dolgozni. (archaikus)

(Mint példáink mutatják a magyar szinonim sor több tagból áll, mint az orosz. Az igeneves szerkezetek viszont a magyarban jóval ritkábbak. A szinonim sor utolsó tagja archaikus színezetű, hiszen nyelvünkben az előidejű határozói ige-név kiveszőben van, a mai köznyelvben már nem használjuk.)

6. A lexikai-szintaktikai szinonimák

A szinonimák e csoportja átmenetet képez a lexikai és a mondattani szinonimák között, mert szinonimitásuk részben lexikai, részben szintaktikai jellegű. Azért nem sorolhatók egyértelműen a mondattani szinonimák közé, mert a lexikai azonosság kritériumának nem felelnek meg. Rokon értelmű szavak is vannak e szerkezetekben (vö. a./ példa), esetleg egyéb lexikai eltérések is lehetnek a szerkezetek között (vö. b./ példa). Az, hogy szinonimák, nem kétséges, hiszen jelentésük hasonló. De a lexikai szinonimák közé sem sorolhatók, még akkor sem, ha lexikai szinonimákat is tartalmaznak, mert bennük e szavak különféle nyelvtani szerkezetekben szerepelnek, ezért elkülönítésük l e x i k a i - s z i n t a k t i k a i s z i n o - n i m á k néven látszik a legcélszerűbbnek.

Pl. a./ во весь путь молчать ~ (archaikus): egész úton hallgat
всю дорогу молчать
Владимир сухо отвечал,
и после во весь путь молчал
(Пушкин)

Всю дорогу она всхлипывала. (Бабаевский)

(vö. Radtke, 1964, 98, 190)

b./ в твои годы ~ в твоём возрасте:

a te korodban

В твои годы это слишком
смешно.

Зачем вы пудритесь? Это
не пристало в ваши годы!

В вашем возрасте мы тоже
мечтали о великих делах.

(Леонов, Русский лес)

Не в мои годы пускаться
в пляс. (Куприн, Молох)

A te korodban ez már nevetséges.

Miért púderezni magát? Az ön ko-
rában ez nem illik!

A ti korotokban mi is nagy tettek-
ről álmodoztunk.

Nem abban a korban vagyok, hogy
táncra perdüljek.

A **В + acc.** szerkezettel kifejezett forma a gyakoribb.
Ennek van egy archaikus színezetű lexikai szinonimája is:

В МОИ ГОДЫ ~ **В МОИ ЛЕТА** : az én koromban

(vö. Pete 1976, 82, 87, 88)

(Ha ugyanis a szó szerkezetekben rokon értelmű szavak is szerepelnek, de a szerkezetek nyelvtani felépítése megegyezik, nem beszélhetünk mondattani szinonimiáról még részlegesen sem. Csak lexikai szinonimitás van pl. a következő szerkezetek között is:

В МОЛОДЫЕ ГОДЫ ~ : fiatal éveimben ~

В ЮНЫЕ ГОДЫ ~ ifjú éveimben

В ЮНОШЕСКИЕ ГОДЫ

Ezek szinonimitása ugyanis pusztán a bennük előforduló melléknevek hasonló jelentésén alapul.)

7. A lexikai-szerkezeti szinonimák

Szintén nem tekinthetjük mondattani szinonimáknak a Károly Sándor által lexikai-szerkezeti szinonimáknak nevezett szinonima párokat (vö. Károly 1970, 160-1), melyekben egy szónak két szóból álló, de egy lexikológiai egységet alkotó szerkezet a szinonim megfelelője.

pl. segít ~ segítséget nyújt,

помогать ~ оказывать помощь,

helfen ~ Hilfe leisten

- x -

felel ~ feleletet ad

отвечать ~ давать ответ

antworten ~ Antwort geben

Mivel e szerkezetek a lexikológia körébe tartoznak, szinonimitásuk is lexikológiai.

8. A frazeológiai szinonimák

A frazeológiai kifejezés a lexémák egy fajtája (vö. Károly 1970, 391). Ebből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a frazeológiai szinonimák szintén a lexikológiai szinonimák között foglalnak helyet a szinonimák rendszerében, azoknak egy külön csoportját alkotják. A frazeológiai szinonimitás viszonyában egymással minimum két frazeológiai egység áll, melyek jelentése hasonló, noha különböző szavakból épülnek fel. Mint ismeretes, a frazeológiai egységek jelentését nem alkotóelemeik jelentése szerint vizsgáljuk, hiszen bennük az egyes lexikai egységek jelentése vagy elhalványulóban van, vagy már teljesen elhomályosult, éppen ettől váltak frazeológiai kifejezésekké. Szinonimitásuk megállapításánál sem a szerkezetek lexikai és nyelvtani felépítése a meghatározó, hanem a megkövesedett szókapcsolatok egészének jelentésbeli hasonlósága, ill. árnyalatnyi eltérése. Pl. Az "él, mint hal a vízben" ~ "él, mint Marci Hevesen" szóláshasonlatok jelentése: nagyon jól él, jó dolga van. A köztük lévő árnyalatnyi jelentésbeli különbség, így szinonimitásuk oka is az alkotóelemek eredeti jelentésének elhalványodási fokában keresendő. A második szólásban az alkotóelemek eredeti jelentése már jobban elhomályosult. Az első szólás tükörfordításai más nyelvekben is megtalálhatók, míg a második sajátságan magyar. Vö.

жить/чувствовать себя как рыба в воде ~

(Фраз. сл. 403)

жить в холе (устар.)

(Ожегов, 803)

Er ist munter (gesund, fröhlich) wie ein Fisch im Wasser.
(W.W. 197) ~

Er lebt wie der Herrgott in Frankreich. ~

(Halász, N-M, I, 974)

Er sitzt in Abrahams Schosse (Germ. 12).

Frazeológiai kifejezésekből is gyűjthetünk szinonim sorokat, melyek tagjai ugyanazt jelentik, csak stílusértékükben, használatuk gyakoriságában térnek el egymástól:

pl. приказал долго жить ~

дать дуба ~ (Фраз. сл. 354-5)

испустить дух ~

- kiléhelte/kiadta a lelkét (O. Nagy, 431)

- die Seele aushauchen (W.W. 536)

лечь в гроб ~

- im Sarg liegen (W.W. 493)

окончить дни свои ~

отдать богу душу ~

- visszaadta lelkét a teremtőnek

отойти в вечность ~

- öröklétre szenderül

in die Ewigkeit eingehen

(Halász, N-M, I, 634)

покинул юдоль сию ~

- elhagyta az árnyékvilágot

(Vö. Розенталь - Теленкова, 1972, 350)

die Welt verlassen (W.W. 675)

отойти от мира (сего) ~

- elköltözött az árnyékvilágból (Ért. szótár, 56)

- das Zeitliche/das Irdische/die Zeitlichkeit segnen

(Halász, N-M, I, 97)

отправиться на тот свет ~

отошёл в мир иной ~

(Розенталь, ио.)

- elköltözik /átköltözik/ átszenderül a másvilágra

(O. Nagy, 469)

Er ist ins Jenseits abberufen worden (W.W., 301)

отправиться к праотцам ~

- megtért őseihez

zu seinen Vätern eingehen/einberufen werden;

- sich zu seinen Vätern versammeln
(Halász, M-N, II, 574)
- протянуть ноги ~
- смежить очи ~
- behúnyja / lehúnyja szemét
(O. Nagy, 629)
- die Augen schliessen
wenn er einmal die Augen geschlossen
hat (Halász, M-N, II, 298)
- сойти в могилу ~
- sírba száll
ins Grab sinken (W.W., 247)
- найти конец, кончину ~
(фраз. сл. 263)
- a végét járja (Ért. szótár, 614)
es geht mit ihm zu Ende (W.W., 164)
- найти смерть, могилу ~
(фраз. сл. 263)
- halálát leli (Ért.szótár, 840)
den/seinen Tod finden (Germ., 210)
- сыграть в ящик ~
- уйти в лучший мир ~
- уйти из жизни ~
- jobblétre szenderül (O. Nagy, 319)
- elköltözik az élők sorából
(Ért.szótár, 288)
- aus dem Leben scheiden (Germ., 123)
- заснуть/уснуть вечным
(последним,могильным)сном
(фраз.сл. 170)
- örök álmát alussza
örök álomra hajtja fejét
- den letzten/ewigen Schlaf tun/schla-
fen (W.W. 508)
- fűbe harap - ins Gras beissen
(Germ. 86)
- Feierabend machen (Germ. 63)
- beadja a kulcsot
(O.Nagy, 396) ~
- letette/eldobta a kanalat
(O.Nagy, 329)

O. Nagy Gábor gyűjtésében (vö. O. Nagy, 1976, 812) a felsoroltakon kívül még további 70 frazeológiai szinonimát találunk a magyar nyelvben a "meghal" jelentés kifejezésére. Ezeket nem soroljuk fel, és a felsoroltakat sem elemezzük, hiszen a frazeológiai szinonimákat a lexikai szinonimákhoz hasonlóan csak megemlítjük dolgozatunkban, hogy röviden felvázoljuk a mondattani szinonimák mellett a nyelv egyéb szinonimáinak eszközeinek rendszerét is.

9. A lexikai-frazeológiai szinonimák

A szinonimák e csoportja a 7. pontban említett lexikai-szerkezeti szinonimákhoz áll legközelebb. A különbség annyi, hogy itt egy szónak nem egy lexikai szerkezet, hanem egy frazeológiai kifejezés a szinonim párja. De ezek is a lexikológiai szinonimák közé tartoznak.

Pl. kikoszaraz ~ kosarat ad

_____ jm. einen Korb geben
отказать _____

- x -

баклушичать ~ бить баклуши

(H-G, O-M, I. 44)

henyél ~ lopja a napot

faulenz ~ er stiehlt dem lieben Gott die
Tage (W.W. 601)

10. A szintaktikai-frazeológiai szinonimák

Ha a frazeológiai kifejezésnek nem egy szó a szinonimája, hanem egy szabadon szerkesztett mondattani szószerkezet, akkor egy szintaktikai egység és egy frazeológiai egység van egymással szinonim viszonyban, melyeket s z i n t a k t i k a i -

f r a z e o l ó g i a i s z i n o n i m á k n a k n e v e z h e t ű n k
azért, mert az egyik szerkezet szintaktikai, a másik frazeo-
lógiai. Jelentésük hasonló, csak a frazeológiai kifejezés más
hangulatú, mindig van emocionális színezete, így stílusértéke
is más.

Pl. éhen marad	~	felkopik az álla (O.Nagy, 41)
hungrig bleiben	~	er nagt am Hungertuch
	~	er saugt an den Hungerpfoten
	~	er leidet grünen Hunger
	~	er kann sich den Mund wischen

(Halász, M-N, I, 57)

он остаётся голодным ~ класть/положить зубы на
полку

(H-G, H-O, I, 448)

(Bár az orosz frazeológiai kifejezésnek vannak lexikai
szinonimái is: недоесть, голодать. Ha a "голодать" jelentést fogad-
juk el, akkor viszont ennek a magyar nyelvben az "éhezik" ige
és a "nyeli az éhkoppot" szólás felelnek meg, melyek nem szin-
taktikai-frazeológiai szinonimák.)

Ezért nézzünk még néhány időviszonyt kifejező orosz nyel-
vű példát is a szintaktikai-frazeológiai szinonimák illusztrá-
lására:

долго жить ~ жить до глубокой старости ~

жить до седых волос

(sokáig él, hosszú életet él,
késő öreg koráig él, megéri az
öregkort, magas kort ér el)

Долго жить, не боля, по мнению М. А. помогает уклад жизни.
(Сп. 78, 4, 81)

M.A. véleménye szerint az életmód döntő mértékben hozzájárul

ahhoz, hogy jó egészségben sokáig élhessünk. (Szp. 78, 4, 81)

Жил на свете один человек. Он дожил до глубокой старости.

(Аветик Исаакян, Мысли о жизни)

Élt egyszer egy ember. Igen sokáig élt. / Magas kort ért meg.

Человек может дожить до седых волос, оставшись младенцем, но станет мужем, если встретит на жизненном пути учителя. (С.Дангулов, Дипломат)

Az ember megérheti az öregkort /v. ősz hajú aggastyán is lehet már/, s mégis gyermek marad, de férfivá válik, ha élete útján igazi tanítóval találkozik.

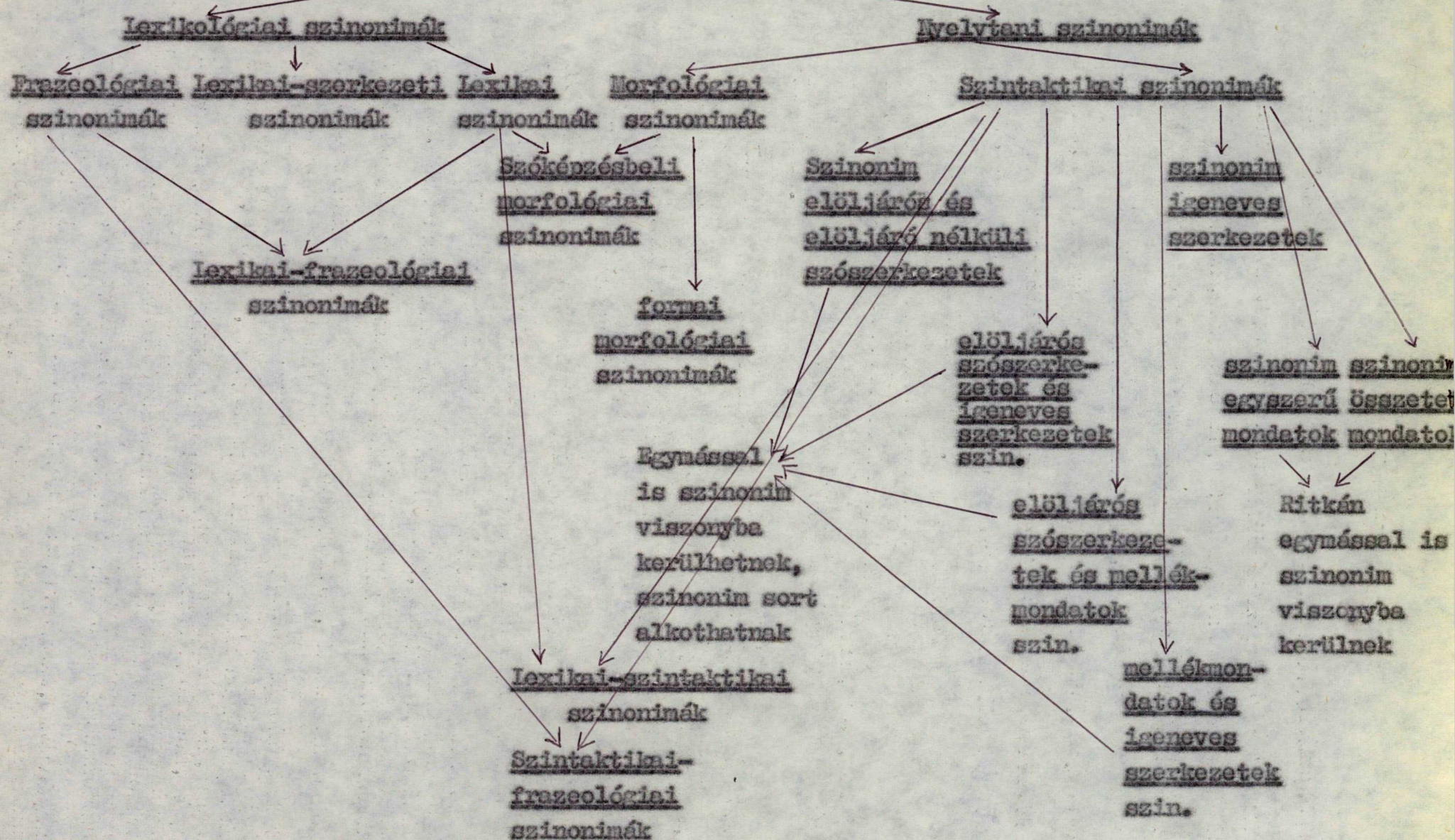
11. A nyelv szinonimáinak rendszere

A nyelvek a szinonímia tekintetében is megegyeznek rendszer jellegükben.

Tekintsük meg a következő táblázatot, mely tömören összefoglalja a bemutatott szinonim jelenségek egyes típusait, azok egymáshoz való viszonyát az orosz nyelv szinonimáit véve az osztályozás alapjául. (1. 62. 1.)

Természetesen a szinonimák ilyen rendszerű felosztása kevés eltéréssel más nyelvekre is érvényes. Az egyes szinonima fajták meghatározásánál szándékosan adtam három nyelvből is példákat. Azt szerettem volna bemutatni, hogy a szinonímia minden nyelvre jellemző, mert a jelentésekkel áll szoros kapcsolatban. A jelentések pedig nem az egyes nyelvek, hanem az objektív valóság függvényei. Az viszont már a nyelvek tipológiai természetétől függ, hogyan, milyen nyelvi eszközök segítségével fejeződik ki egy-egy adott jelentés egy-egy konkrét nyelvben, így az is, milyen módon jönnek létre a szinonima párok és szinonim sorok tagjai az egyes nyelvekben. Ezért a szinonimák összehasonlító vizsgálatánál is a nyelvek egyedi sajátságait, törvényszerűségeit figyelhetjük meg.

A NYELV SZINONIMÁINAK RENDSZERE

TÉR- ÉS IDŐVISZONYOKAT KIFEJEZŐ ELŐLJÁRÓS ÉS ELŐLJÁRÓ NÉLKÜLI SZINONIM SZÓSZERKEZETEK

A szinonimák előbb vázolt gazdag rendszeréből, mint azt már a bevezetésben is említettem (l. e munka 2-4 l.) csak a tér- és időviszonyokat jelölő előljárós és előljáró nélküli szinonim szószerveket elemezzük. További felosztásunk alapját az képezi, hogy a szerkezetek határozós vagy jelzős szintagnák-e. Nem részletezzük a határozók, jelzők, tér- és időviszonyok fogalmát. E tekintetben irányadónak a magyar nyelvre vonatkozóan az Akadémiai Leíró Nyelvtan II. kötetében leírtakat vettem, az orosz nyelvre vonatkozóan a következő munkákra támaszkodtam: Kursz 1970, Pete 1973, Pete 1976, Vlagyimirszkij 1972, Vszevolodova-Parsukova 1968, Vszevolodova-Potapova 1973, Fedorov 1972.

Az alfejezetek osztályozásánál azt veszem alapul, milyen felépítésű konstrukciók között jöhet létre szinonim viszony. E látszólag formai jellegű felosztás ellenére, melyet a szinonim szerkezetek legszemléletesebbnek tűnő bemutatása igényelt, igyekszem megtartani a szemantikai kiindulású vizsgálódást is, törekszem annak bemutatására, milyen jelentéstartalom mellett jöhet létre szinonimitás a képlettel jelölt szerkezetek között. A képletekben a nyelvtani terminus technicusokat latin betűs rövidítésekkel jelöljük. (E rövidítések jegyzékét l. e munka 165. l.)

I. Szinonim határozós szószervek:

A. Térbeli viszonyokat kifejező szinonim határozós szószervek:

1./ Szinonim előljárós szószervek:

Olyan szinonim szószerkezeteket mutatunk be, melyek alap-
tagja ige (V), határozói tagját előljárószóval (Praep.) és
az előljárószó vonzatának megfelelő esetben álló főnévvel
(N) fejezzük ki.

a./ Különböző előljárószók egyféle vonzatával kifejezett
szinonim szószerkezetek:

1. Intra- és szuperpozíciós jelentésű szószerkezetek szinonimikus használata:

$V + Praep_V + N_{acc} \sim V + Praep_{na} + N_{acc}$

$V + Praep_V + N_{praep} \sim V + Praep_{na} + N_{praep}$

$V + Praep_{iz} + N_{gen} \sim V + Praep_{sz} + N_{gen}$

E szerkezetekben N lehet:

Edények elnevezése, ha az edény nem mély, és nem folya-
dék van benne: pl. тарелка, блюдо, блюдо.

Pl. Агафя Карповна Останется положить их (грибы)
добавляла жареной рыбы на тарелку.

и картошки в тарелку.

= тányérba/tányérra tenni

Яблоки лежали

в тарелке ~ на тарелке

Az almák a tányérban / tányéron voltak.

Педагог, взяв руку ребёнка, Тогда Е. И. стал думать,
зажимает в ней ложку. Потом и опять самым важным казалось
вместе с ребёнком зачерпы- ему вишневое варенье, пролитое
вает из тарелки нишу. с хрустального блюдечка на

скатерть.

(Сп., 78, № 1, 149)

A pedagógus megmarkoltat- Je. I. ekkor töprengeni kez-
ja a kicsivel a kanalat, dett, de megint azt érezte,
azután a kicsivel együtt hogy az üvegtányérból az ab-

merít a tányérból.

roszra csöppent meggyíz a leg-
fontosabb a számára.

(А. Толстой, Любовь; Wessely 114-5)

Az "с" és "из" előljárószók használata nem fakultatív, hanem az igekötők használatának a függvénye:

выбросить яблоки из тарелки;

сбросить яблоки с тарелки;

A "взять" igekötő nélküli igével szintaktikai szinonimák is előfordulhatnak:

Николай Иванович взял с блюдечка окурки сигары.

(А. Толстой, Хожд. по мукам)

~ взял из блюдечка (vö. Vlagyimirszkij 1972, 485)

N: nyitott és zárt közlekedési eszközök nevei:

a/ zárt közlekedési eszközökre való felszállásnál:

войти в автобус:

beszállni a buszba

сесть на автобус:

felszállni a buszra

Mindkét nyelvben lexikai-szintaktikai szinonimák.

A "сесть" igével az oroszban szintaktikai szinonimák is lehetnek: сесть в поезд ~ на поезд : felszáll a vonatra

сесть в автобус ~ на автобус

сесть в самолёт ~ на самолёт

b/ nyitott közl. eszközökre való felszállásnál:

Вместе с Калинычем

Felültem a tyelegára Kalinicsseel.

сел я в телегу.

(Áprily ford.)

(Тург. Певцы, 40-41)

Его (Дубровского) вывели Мы на ходу садимся на сани ...

и усадили в сани

menetközben felültünk a szánra.

Kivezették és beültették

(Сп. 78, № 1, 86)

a szánjába.

(Пушкин, Дубр. 44-5)

Hol? kérdésre:

a/ zárt közl. eszközök:

сидеть в автобусе

De; ехать на автобусе. Nem szinonimák.

A második nem is helyhatározó, hanem eszköz.

b/ nyitott közl. eszközök:

В этой тележке сидит человек Алексей со всей силой швырнул
в кафтане. на землю сбрую, лежавшую на

Ezen a tyelegán egy телеге. (А. Толстой, Хожд. по му-
кафтános ember ül. кам)

(Тург. Певцы, 30-1)

Zárt és nyitott közlekedési eszközökről való leszállás kife-
jezésére az "из" és "с" használata minden esetben a mozgást
jelentő ige igekötőjétől függ. Így az alábbi szerkezetek a
magyar megfelelőikkel együtt lexikai-szintaktikai szinonimák:

a/ выходить / выйти ~ сходить / сойти

из автобуса, из трамвая с автобуса, с трамвая
из троллейбуса, из поезда с троллейбуса, с поезда
(из вагона, из метро) из самолёта —, с самолёта

kiszállni az autóbusból, leszállni az autóbusról,
villamosból, stb. villamosról, ... stb.

выскакивать / выскочить ~ соскакивать / соскочить
выпрыгивать / выпрыгнуть с трамвая, (с поезда, с авто-
из трамвая (из вагона, буса) : leugrik a villamosról,
из машины) (vonatról, autóbusról)

kiugrik a villamosból,
(vagonból, autóból)

b/ выходить / выйти ~

сходить / сойти,

выскакивать / выскочить

соскакивать / соскочить

вылезать / вылезть
из саней, из телеги

слезать / слезть
с саней, с телеги

kiszállni, kiugrani,
kimászni a szánkóból,
szekérből

leszállni, leugrani, lemászni
a szánkóról, a szekérről

Pl. Маленький человек
в кожаном картузе и фриз-
вой шинели вышел из
телеги.

Мы слезали с брички,
шли пешком. (Шолохов, 215)
... leszálltunk a szekérről és
gyalog mentünk.

A kocsiból borsapkas,
frizköpenyes emberke
száll ki. (Пушкин, Дубр., 20-1)

(ford. Makai, 7)

N: кухня

A "в" és "на" előljárószóval kifejezett határozói felcserél-
hető szinonimák. A nyelvi norma szerinti használat: в кухню,
в кухне. Köznyelvben: на кухню, на кухне formákban is
gyakori, de irodalmi művekben is szinte egyforma gyakoriság-
gal fordulnak elő.

Pl.: В субботу, перед все-
нощной, кто-то привёл меня
в кухню... (Горький, 39)
Szombaton, az esti ájta-
tosság előtt valaki be-
vitt a konyhába.

С этими мыслями я отправился
на кухню.

(Сп. 78, № 11, 120)

Ezek a gondolatok kísérték, miköz-
ben elindultam a konyha felé / a
konyhába/.

(Radó, 26)

Меня распирает от гор-
дости, когда я слышу в
кухне доносящиеся до меня
возгласы. (Сп. 1978, № 11, 121)

Мой хозяин вспомнил, что у него
на кухне остался мешок чёрных
сухарей. (Сп. 1978, № 11, 171)

Даже сидеть в кухне и

Когда он приходил и усевшись

чистить с Дарьюшкой картофель ... ему казалось интересно. (Чехов, II, 275)
Szívesen ült a konyhában is Darjuskánál, és segített neki burgonyát hámozni, ... ezt a munkát is érdekesnek találta. (Szóllósy, 187)

на кухне, начинал требовать водки, всем становилось очень тесно. (Чехов, II, 274)

Amikor megérkezett, leült a konyhában és vodkát követelt, egyszerre nagyon szűknek érezték a helyet, ... (Szóllósy, 187)

Az "из кухни" és "с кухни" szinonim használata szintén gyakori, de csak a köznyelvben. "С кухни" határozóra példát irodalmi művekben nem találtam.

Pl. Я был рад убегать из кухни. (Горький, 33)

Örültem, hogy kiszaladhattam a konyhából. (Radó, 20)

"Вы-" igekötős igével, vagy ha a mondatban Praep_v + N_{acc} szerkezetben álló határozóval a mozgás végpontját is jelöljük, csak az "из кухни" használható:

Pl. Из кухни выходит Дарюшка. (Чехов. II, 249)

...весёлая рябая нянька Евгенья выгоняла из кухни детей. (Горький, 32)

a kedélyes, himlőhelyes Jevgenya dada a gyerekeket kergette ki a konyhából. (Radó, 19)

Когда же Пелагея умерла, сироту Ваньку спроводили в людскую кухню к деду, а из кухни в Москву к

Amikor aztán Pelageja meghalt, az árva Vanykát a cselédkonyhára tes-
sékeltek a nagyapjához, onnan pedig Moszkvába, Aljahn csizma-

сапожнику Аляхину. (Чехов, I, 245) Idéhez ... (Rab Zs., 96)

Bár az utolsó példában a műfordító külviszonyraggal fordít, s ez a "cselédkonyha" szónál megengedhető, egyébként a konyhára, konyhába; konyhán, konyhában; konyháról, konyhából határozók a magyarban nem szinonimák.

Tegnap a konyhában főztem. de: Anyám az üzemi konyhán dolgozik.

Ha munkahelyről van szó, az oroszban is csak a "на кухне" formát használhatjuk.

Мать работает на кухне.

Anyám konyhán dolgozik.

Ha nem munkahelyről van szó, akkor a magyar nyelvben nagyon ritkán használunk külviszonyragot belviszonyrag helyett: pl. Befordultam a konyhára (Petőfi) Ez azonban csak a költői nyelvre jellemző.

N: склад

Принесли вещи в склад ~ на склад.

(Meghozták a raktárba a holmikat.)

Я работал в складе пива.

На складе работало несколько

(Sörraktárban dolgoztam.)

молодых баб.

(A raktárban dolgozott néhány fiatalasszony.)

Саша торговал краденными

краденными со склада

из склада медикаментами.

(vö. Vlagyimirszkij 1972, 483)

(Ильф - Петров, 12 стульев)

Szása a raktárból lopott orvos-ságokkal kereskedett.

N: конюшня, голубятня

Нигде не задерживаясь,

Идите, аксакал, на конюшню.

направился прямо в

(Айтм., 300)

конюшню. (Айтм. 239)

Menjen a lóistállóba,

Sehol sem állt meg egy pil-

akszakal. (185)

lanatra sem, egyenesen az

istállóba ment. (524)

Хорь при мне попросил его

Танабай отправился на конюшню,

ввести в конюшню новокуплен-

и, когда увидел во дворе иноходца,

ную лошадь.

сердце у него больно сжалось. (Айтм.

Hor arra kérte őt előttem,
hogy vezessen be az istál-
lóba egy frissen vásárolt
lovat. (Тург., Певцы, 28-9)

в голубятню ~

в конюшне ~

Специально растил птенцов
в тёмной голубятне.

A fiókákat különleges mó-
don, sötét galambdúcokban
neveltem. (Сп., 1978, № 1, 99)

"Honnan?" kérdésre: csak " из конюшни", szinonimája nincs.
(Vö. Pete 1973, 40).

N: Szigetek, félszigetek nevei:

Hová?

Hol?

Honnan?

в/на Сицилию

в Сицилии: Sziciliában,

csak:

~ на Сицилии: Szicilia szigetén

из Сицилии

в Аляске: Alaszkában,

csak:

~ на Аляске: az Alaszkai fél-
szigeten

с Аляски

на Кубу

на Кубе

из Кубы ~

с Кубы

(Vö. Pete 1973, 51-2)

N: Hegységnek nevei:

Hová?

Hol?

Honnan?

в/на Жигули

в/на Жигулях

с/из Жигулей

в/на Хибиньы

в/на Хибинах

с/из Хибин

Tanabaj az istálló felé vette út-
ját, és amint megpillantotta a po-
roszka lovat az udvaron, fájdalma-
san összeszorult a szíve. (185)

Степан отвёл мальчишку на голубятню ...

Sztyepán elvitte a gyereket a
galambházhoz. (Пушкин, Дубр., 200-1)

на конюшне всего три тройки ...

az istállóban csak három trojka van

(Пушкин, Дубр., 140-1)

на голубятне

в/на Тянь-Шане

с/из Тянь-Шаня

в/на Тибете

с/из Тибета

в/на Восточном Памире с/из Восточного Памира

Az "с" előljárószó használata gyakoribb; egyenlő gyakorisággal akkor használjuk a két szerkezetet, ha jelző is szerepel bennük:

pl: ехать из Западного ~ ехать с Западного

Тянь-Шаня

Тянь-Шаня

(Vö. Vlagyimirszkij, 1967)

N: Egyéb földrajzi nevek:

Hová?

Hol?

Honnan?

на/в Подолию

на/в Подолии

с/из Подолии

на/в Запорожье

на/в Запорожье

с/из Запорожья

на/в Буковину

на/в Буковине

с/из Буковины

на/в Полесье

на/в Полесье

с/из Полесья

Van néhány olyan földrajzi név, mely "hol?" és "hová?" kérdésre csak "на " előljárószóval használatos, s "honnan?"

kérdésre mégis lehetséges az "из " és "с" előljárószók szinonimikus használata:

где? (hol?)

откуда? (honnan?)

на Украине

с/из Украины

на Руси

с/из Руси

на Смоленщине

с/из Смоленщины

на Киевщине

с/из Киевщины

на Львовщине

с/из Львовщины

на Полтавщине

с/из Полтавщины

на Черниговщине

с/из Черниговщины

на Гетманщине

с/из Гетманщины

E szinonim jelenség részben az ószláv nyelvi hagyomány tovább élésének, részben az ukrán nyelv hatásának köszönhető (Vö. Pete 1973, 45). A magyar megfelelők között (Ukrajnából, Szmolenszk környékéről stb.) nincsenek szinonimák. A magyar földrajzi nevek közül az orosszal ellentétben a város neveket kell megemlítenünk, belőlük hol bel-, hol külviszonyrágokkal képezzük a helyhatározókat (pl. Egerbe, Egerben, Egerből; Budapestre, Budapestben, Budapestről). E viszonyrágok keveredésével azonban nem képezhetünk a városnevekből szinonim helyhatározókat, mert egy-egy város névéhez vagy csak bel-, vagy csak külviszonyrágok járnak. Viszont a régies -t, -tt határozóraggal már igen:

Pl. Győrben ~ Győrrött dolgozik.

Kaposváron ~ Kaposvárött dolgozik. (Vö. в Капосваре,

Kolozsváron ~ Kolozsvárt dolgozik. в Коложваре)

N: степь

...в степи вспухли

набитые снегом гога и

балки. (Шолохов, 214)

... a sztyeppen szinte

megduzzadtak a hóval

teli laposok és száraz-

erek. (Makai, 7)

Запыленный ветер набежал

из степи.

Айтм. Дх., 46

Избó szél fújt a sztyepp

felől. (73)

Снег лежал ослепительной

пеленою на необозримой

степи. (Пушкин, Капитанская дочка)

Vö. Pete 1973, 51

..., а с дальних прихонерских

степей, ...

лёгкий ветерок нёс извечно юный,

еле уловимый аромат недавно

освободившейся из-под снега земли.

(Шолохов, 215) ... а тávoli

Hopjor melléki sztyeppekről pedig a hó alól nemrég felszabadult földnek szinte megfoghatatlan, örökifjú illatát hozta a könnyű szél. (Makai, 8)

N: небо

A "в небе" ~ "на небе" csak akkor szinonimák, ha égitestek helyét jelentik: pl.

Звёзды ждали её выхода,
холодно поблескивали в

Солнце разгоралось на небе, как бы свирепая.

холодном небе. (Айтм. Дж.319) A nap úgy lobogott az égen, mint-
A csillagok hidegen ragyog- ha megörült volna.

va várták feljövételét a
hűvös égboltozaton. (217)

(Тург. Певцы, 154-5)

Ha "самолёт", "птица", "парашютист" stb. helyét jelöli, akkor csak "в небе". Ebben az esetben a $V + \text{Praep}_v + N_{acc}$ szerkezet is használható "hová" kérdésre. (Vö. Pete 1973, 62)
"Honnan?" kérdésre csak "с неба" = égről ~ égből:

Вон одна из них, (из звёзд)

... ártatlan csodálkozással

... с наивным удивлением

nézi a földet a sötét égről (48)

СМОТРИТ на землю с тёмного

неба. (Айтм. Дж., 30)

Месяц всё так же внима-

A hold továbbra is figyelmesen

тельно смотрел с туманных

nézett le a ködös éjszakai égből

ночных небес на разбитые

a padlón szétszórt üvegszilánkok-

стёкла на полу. (Сп. 1978, №11,

ra (Szp. 1978, 11, 167)

Itt a magyar megfelelők szinonimák.

N: огород

в огород ~ на огород

в огороде ~ на огороде

De: -

с огорода

(Vö. Pete 1973, 64)

N: воздух

в воздух ~ на воздух

↓
Ez a forma a gyakoribb, s a mai nyelvi normának megfelelő,
de azért találtam szinonim példákat:

Но тут, вздохнув, она

свечкой взмыла в воздух.

выскальзывали они (дельфины) кру-

тым побегом на воздух. Hirtelen a

Most viszont mélyet léleg-

zett, s egy szál gyertya-

ként emelkedett fel a ma-

gasba. (Cn.1978, № 1,171)

levegőbe vetették magukat.

(А. Толстой, Любовь, Brodsky, 16-7)

A "в воздухе" és "на воздухе" nem szinonimák. (В воздухе =
levegőben; на воздухе: levegőn, (kinn a szabadban)

A XIX. század nyelvében még szinonimák voltak:

... и в воздухе чувствова-
лась та особенная, сухая
свежесть, которая ...

s a levegőben érezni lehe-
tett azt a különös száraz-
ságot jelző frissiséget,
mely ... (Тург.Певцы 206-7)

Я ... не слишком люблю это дерево -
осину - с её ... листвой, которую
она вздымает как можно выше и

дрожащим веером раскидывает на
воздухе. Nem nagyon szeretem ezt a
fát - a nyárfát - ... a lombosa-
tot, melyet szeret minél magasabb-
ra emelni, s reszkető legyezőként
tárni szét a levegőben. (Тург.
Певцы, 204-5)

A XX. századi irodalmi nyelvben csak "в воздухе":

Винт дрожал в воздухе. (А. Толстой, Любовь, 10-11)

Сейдахмат неопределённо покрутил руками в воздухе. (Айтм., 280)

("Honnan?" kérdésre csak "с воздуха". Vö. Pete 1973, 63)

N : снeг, тpавa, ceнo, пecок

Az e főnevekből képzett helyhatározók nem mindig szinonimák, csak ha kis hóról, alacsony fűről stb. van szó, ugyanígy a magyar nyelvben is:

Я лeг неподалёку на траву.

Nem messze lefeküdtem a fűre/fűbe.

Они (лошади) напаслись вдоволь на росистой траве.

(Айтм, Дж., 21) Legelnek a halmazatos fűben. (33)

Хорошо сидеть на свежем воздухе подле юрты на зелёной траве. (Айтм. 230)

Многие ... то вовсе погибли, то пролежали ночь в снегу.

Sokan vagy teljesen elpusztultak, vagy a hóban feküdtek egész éjjel. ~

havon feküdtek

В это время я и познакомился с моим новым сынком, вот с этим, какой в песке играетс.

(Шолохов, 249) Ebben az időben ismerkedtem meg új fiacskámmal, azzal ni, aki

ott játszik a fűvenyen. (Makai, 39)

Она готова лечь в траву. (Кочетов, Молодость с нами) Hajlandó lefeküdni a fűbe/fűre.

Но только что Мильтон почуял в траве фазана и стал искать, Булка бросился вперёд. De mihelyt Milton megszimatolta, s keresni kezdte a fűben a fácán Bulka előreszárguldott. (Л.Толстой, 146-7) Milyen jó dolog ülni a friss levegőn, a jurták mellett, a zöld fűvön (506)

На снегу было много старых следов.

(Арсеньев, Сквозь тайгу) A havon a hóban sok régi nyom volt. (vö. Vlagyimirszkij 1972, 129)

Неподалёку, на прибрежном песке, лежал поваленный плетень. (Шолохов,

215) A partmenti fűvenyen, nem messzire, kidőlt sövény hevert. (Makai, 8)

подняться с травы ~ подняться из травы

(felkel a fűről) ~ (felkel a fűből)

встать со снега

встать из снега

(felkel a hóról)

(felkel a hóból)

vö. Pete 1973, 65

И: двор

во двор ~ на двор

Ез a szinonim viszony igen gyakori, különböző mozgást jelentő igekötős igék mellett is. pl.:

Здесь неудобно, пойдем

Хозяин и гости пошли на царный

во двор, ... (Шолохов, 239)

двор. (Пушкин, Дубр., 12)

De itt kényelmetlen, gye-
rünk az udvarra, ... (Makai, 29)

A gazda és vendégei a kutvaudvar-
hoz indultak. (Monti, 13)

... въехала во двор

Мы сели в телегу и через полчаса

рессорная коляска (Чехов,
II, 508)

уже въезжали на двор господского

дома ... Felültünk a tyelegára, s már

... egy könnyű rugós
hintó gördült be az udvar-
ba. (Guthi, 212)

egy félóra múlva begördültünk az ura-
sági ház udvarára. (Тург., Певы, 14-5)

Он выбегал во двор,

Я вытащил тяжелую скатерть, выбежал

торопил деда. (Айтм., 236)

с ней на двор. (Горький, 38)

Kiszaladt az udvarra, sür-
gette magyarját. (518)

Előhúztam a súlyos abroszt, kisza-
ladtam vele az udvarra. (Radó, 25)

Уже к концу первого дня

К нам на двор уже летели лязгая,

пули начали залетать во

искореженные огнём железные листы

двор. Már az első napon

и горящие головни. Udvarunkba forró-

estefelé golyók repültek
be az udvarra. (Сп. 1978,

ságtól meggörbült bádoglemezek, üsz-
kös fadarabok hullottak.

№ 11, 168)

(Сп. 1978, № 11, 169)

во дворе ~ на дворе

А "на дворе" azt is jelenti, hogy nem bent a házban, hanem kint.

Pl. На дворе холодно. = Kint hideg van. Ezen a jelenté-

sen kívül azonban szinonimák lehetnek a fenti helyhatározók:

Pl. Я очутился во дворе.
(Горький, 30)

Ott álltam az udvaron. (Radó 17) ~ az udvarban

Вричка его стояла на дворе.

Bricskája az udvaron állt.

(Пушкин, Дубр. 138-9)

Érdekes, hogy míg "hová?" és "hol?" kérdésre egyformán gyakori mind a "в", mind a "на" használata, "honnan?" kérdésre a "со двора" határozó jóval gyakoribb, mint az "из двора". Még "вы-" igekötős ige mellett is gyakrabban fordul elő.

Возвратясь с гостями

со псарного двора

Все двинулись со двора.

(Айтм. 264)

А у белых каменных ворот,
которые вели со двора в
поле ...стояли две девушки.

(Чехов, II, 508)

Скажи Кирилу Петровичу,
чтоб он скорее убирался,
пока я не велел его
выгнать со двора. (Пушкин,

Дубр. 64-5)

и, сам правя, выехал со

двора (Пушкин, Дубр. 62-3)

...amikor vendégeivel együtt visz-
szatért a telepről. (Пушкин, Дубр. 14-5)

Elindultak az udvarból.

~ udvarról (567)

A fehér kőkapuban pedig, amely
az udvarról a mezőre nyílt ...
két leány állt. (Guthi, 212)

Из всех обитателей палаты № 6
только ему одному позволяется
выходить из флигеля и даже из
больничного двора на улицу.

(Чехов, II, 234)

A magyar nyelvben szintén lehetnek szinonimák az "udvarba" ~ "udvarra"; "udvarban" ~ "udvaron"; "udvarból" ~ "udvarról" helyhatározók. Ez az oroszhoz hasonlóan a kül- és belviszonyt kifejező eszközök szinonimikus használatának a következménye.

N: Ülő- és fekvőbútorok elnevezései:

кресло _

"Hová?" kérdésre a "кресло" főnév gyakrabban fordul elő
Граер_v + N_{acc} szerkezetben.

pl.: садиться / сесть в кресло

пересаживать / пересадить гостя в кресло

падать в кресло

повалиться в кресло

Pl.: Вернувшись часа че-
рез два, он повалился в
кресло. (Чехов, II, 273)

Прокричав гремящие слова,
Керенский падал в кресло,
содрогаясь от слёз. (Сп.
1978, № 11, 160)

Két órával rá visszatért, le-
roskadt egy karosszékbe. (Szóllósy
186) (~ karosszékbe)

Mután elugatta fellengzős
szavait, Kerenszkij karosszékbe
rogyott, és egész testét zokogás
rázta.

Szórványosan fordulnak elő szinonimák:

Он лежал в креслах,
на которые перенёс его
Владимир. / ~ в которые
перенёс

Ott feküdt abban a karosszékben,
ahova V. átvitte.

(Пушкин, Дубр., 66-7)

опускаться в кресло ~ на кресло

спускаться в кресло ~ на кресло

Здравствуй, Иван Степано-
вич, - заговорил он, со
стариковской осторожностью

Он (Есенин) говорил о журнале,
то вскакивая с кресла, то снова
спускаясь на него.

опускаясь в кресло. (Кочетов, Журбины)

"Hol?" kérdésre a "сидеть" igével alkotott szó szerkezetek-
ben, ha ember cselekvéséről van szó, mindig a "в" előljáró-
szót használjuk:

pl. Однажды А. П. шёл по дорожке парка с Александрой Львовной,
а Толстой, ещё больной в ту пору, сидя в кресле на террасе ...
(Сп. 1978, № 9, 80)

Más igével, szórványosan előfordulhat mindkét előljárószó:

Петр Максимович заёрзал ~ в кресле

на кресле. (Паустовский, Повесть о лесе)

Pjotr Makszimovics mocorogni kezdett a fotelban.

a karosszéken ~ a karosszékekben.

Ugyanígy, ha nem ember, hanem állat vagy tárgy helyét jelen-
ti, akkor is szinonimák lehetnek:

Книга лежит на кресле. / ~ в кресле /

(A könyv a fotelon / fotelban van.)

Кошка лежит в / на кресле.

(A macska a fotelban / fotelon fekszik.)

E. Ju. Vlagyimirszkij szíves szóbeli közlése alapján.

(Moszkvai tanulmányút, 1977)

A "кресло" főnév "honnan?" kérdésre felelő helyhatározóit "с", ritkábban "из" előljárószókkal fejezzük ki. Az előljárószók használata a szószerkezetekben szereplő igéktől függ, ezért az alábbi szerkezetek nem szinonimák:

Она сорвалась с кресла

Он с трудом вылез

И ОСТАНОВИЛАСЬ ПЕРЕД НИМ.

из кресла.

(А. Толстой, Хожд. по мукам)

A "встать" igével lehetnek mondattani szinonimák:

Он встал с/из кресла.

(Vö. Pete 1973, 120)

ПОСТЕЛЬ

A "hová?" kérdésre felelő helyhatározók nem szinonimák.

Ugyanaz a jelentésbeli különbség van köztük, mint a magyarban is, mely szerint:

сестъ, ложиться на постель:

az ágyra ül, fekszik (takaró fölé)

ЛОЖИТЬСЯ/ЛЕЧЬ В ПОСТЕЛЬ

lefekszik az ágyba (takaró alá)

1

P1.

Встав со стула, она медленно передвинулась в свой угол, легла на постель.

(Горький, 251)

Felkelt a karosszékéből, lassú léptekkel a szoba sarka felé indult, majd ágyára dőlt. (Radó, 232)

Hasonló jelentéskülönbség van a "в постели", "на постели" határozók között is.

Раз, ночью, я лежал в постели, и не мог, да и не хотел заснуть.

Begyszer éjjel, az ágyban feküdtem, de nem tudtam, s nem is volt kedvem elaludni. (Turg.-Aprily 40-41)

И в следующие ночи он спал дурно, всё сидел в постели и думал. (Чехов, III, 132)

A következő éjszakákon is rosszul aludt, minduntalan felült ágyában és töpregett.

(Guthy, 309)

Ritkán elmosódik a jelentésbeli különbség:

P1. Володя в белой майке, покрытый до пояса,

полулежал на постели. ~ в постели

(Фадеев, Молодая гвардия, 98)

A в те дни как раз заболел старик Момун, слёг в постель.

(Айтм. 229)

Rádásul azokban a napokban még az öreg Momun is megbetegedett, ágyának dőlt. (505)

Он или лежит на постели, свернувшись калачиком, или же ходит из угла в угол, ... (Чехов, II, 235)
Vagy az ágyon fekszik összekuporodva, vagy pedig fel és alá járkal a szobában. (Szöllősy, 148)

Днём он прогуливается по палате от окна к окну или сидит на своей постели, поджав по-турецки ноги, ...

(Чехов, II, 234)

Napközben a két ablak között sétálgat a kórteremben, vagy pedig ül az ágyán, ...

(Szöllősy, 147)

Vologya fehér trikóban derékig betakarva karjára támaszkodva feküdt az ágyon. ~ az ágyban

"Honnan?" kérdésre a mai nyelvi norma: "с постели" =

ágyról, ágyból

Зачем ты встал с постели?

Miért keltél fel az ágyból?

(Пушкин, Дубр., 58-9)

Утром И.Д. поднялся с постели в ужасе ...

Reggel I. D. rettegve ... tápaszkodott fel ágyából.

(Чехов, II, 239)

Иногда он соскакивал с постели. (Горький, 44)

Néha felpattant ágyamról.

(Radó, 30)

"Вы-" igekötős igék mellett, és ha gyerekágyról van szó más igéknél is: из постели = ágyból

Никита вылез из постели:

Nyikita kimászott az ágyból.

(А.Толстой, Детство Никиты)

кровать

A mai nyelvi norma a "на"előljárószó használata. De a "в" használata is gyakori. Ez Vlagyimirszkij szerint a XIX. századi nyelvhasználat hagyománya (Vö. Vlagyimirszkij 1972, 127).

Когда дядя Орозкул приезжает пьяный, ... дед подбегает к

Девочка легла в большую (кровать),

ей было слишком просторно; ...

нему ... скакивает с лошади,

A leányka belefeküdt a nagy

отводит в дом, укладывает на

ágyba - túlságosan tágas volt neki,

кровать. (Айтм., 204)

(Л. Толстой, 18-9)

De mikor Oroskul bácsi részegen megérkezik, ... a nagyapa odaszalad, lesegíti a lóról, bevezeti a házba, ágyba fekteti. (466)

"Hol?" kérdésre a mai nyelvi normának megfelelően intra- és szuperpozíciós jelentésben egyaránt "на" előljárószó fordul elő gyakrabban:

В комнате стоят кровати,

...На них сидят и лежат

люди в синих больничных халатах. (Чехов, II, 234)

И. Д., лежа на кровати и приподнявшись на локоть,...

(Чехов, II, 255)

Приподнявшись немного на кровати, он увидел, что...

(Гоголь, Нос, 6-7)

Маша быстро села на кровати. (А. Толстой, Любовь, 120)

Чаще других бывала у меня бабушка; она и спала на одной кровати со мной.

(Горький, 45)

Az ágyakon emberek ülnek, hevernek, kék kórházi köntösben.

(Szóllósy, 147)

I. D., aki ágyán hevert, felkúnykölt ... (Szóllósy, 167)

Kissé felkúnykölt ágyában és látta, hogy ...

Mása gyorsan felült az ágyban (Wessely, 121)

Legtöbbször nagyanyó volt nálam, ott aludt egy ágyban velem.

(Radó, 31)

A következő példákban felcserélhető szinonimák a "в кровати" és "на кровати" helyhatározók:

Майданов лежал в кровати

одетый, в сапогах. (Арсеньев, одетый и мирно спал. (Арсеньев, Сквозь тайгу)

Сквозь тайгу) (Vö. Pete 1973, 119)

"Honnan?" kérdésre: "с кровати" = ágyból, ágyról

Pl. Ложись к стенке, Андрюша, а то сонный упадёшь с кровати. Feküdj be a fal mellé, Andrjusa, mert álmodban leesel az ágyról.

(Шолохов, 221)

(Makai, 13)

Kizárólag "вы-" igekötős igével használjuk az "из кровати" határozót. A következő mondatok határozós szó szerkezetek lexicai-szintaktikai szinonimái:

Коллежский асессор Ковалёв
вскочил с кровати.

К ним бежал в полосатой пижаме,
очевидно только что высочивший

Ковалёв törvényszéki ülnök
kingrott ágyából. (Гоголь, Нос, 16-7)

из кровати, Николай Иванович.

(А. Толстой, Ходя по мукам)

И никто не заметил, как

мальчик слез с кровати и
вышел из дома. (Айтм., 291)

Он вылез из кровати.

Senki sem vette észre, amikor a fiú leszállt az ágyról
és kiment a házból. (611)

Kimászott az ágyból.

~ lemászott az ágyról

N: седло

в седло ~ на седло

Старик свесился с коня,
поднял мальчика к себе
в седло и поскакал. (Айтм., 236)

Он наклонился с лошади, поднял
мальчика на седло. (Айтм. 266)

Az öreg lehajolt a lóról,
felemelte magához a nyeregbe

Lehajolt a lóról, felemelte a
gyereket a nyeregbe. (570)

никто не успел сесть в седло (Айтм. 215)

a fiút, és vágta be erőszakkal a
lovát. (519)

A "седло" főnévvel a mai nyelvi norma szerint a "в" előljárószót használjuk, a XIX. században még szinonimák voltak a "сидеть в седле" ~ "сидеть на седле" szerkezetek: A mai

nyelvben: в седле

...такой ветер подул, что
враги не усидели в седлах.

(Айтм., 205)

...olyan szél rontott le, hogy az
ellenség nem tudott megülni a nyeregben. (467)

"Honnan?" kérdésre mind az "с", mind az "из" előljárószót használjuk. Az "с" használata jóval gyakoribb. Ha a szó szerkezetben az "упасть" ige szerepel, a két szerkezet szintaktikai szinonima: Он упал с седла ~ из седла:

Leesett a nyeregből

(Vö. Pete 1973, 120)

Más igék mellett az előljárószók használata nem fakultatív, hanem az igekötők függvénye:

Pl.: Быстро соскочил с седла. Он вылез из седла.

(Айтм., 188)

Lemászott a nyeregből.

Frissen leugrott a nyeregből.

При виде марала бугинец

сходил с седла, уступая

дорогу. (Айтм., 222)

A buguk, amikor találkoztak

velük, leszálltak a lóról,

utat engedtek nekik. (439)

Mint fenti példáink bizonyítják, mindkét nyelvben vannak olyan szintaktikai szinonimák, melyek létét az okozza, hogy belviszony jelölésére használhatjuk a külviszony kifejező eszközeit, s az így keletkezett szó szerkezetek jelentéskülönbsége kisebb vagy nagyobb mértékben elmosódik, vagy teljesen meg is szűnik.

$A \ V + Praep_v + N_{acc} \quad V + Praep_{na} + N_{acc};$

$V + Praep_v + N_{praep} \quad V + Praep_{na} + N_{praep}$ és

$V + Praep_{iz} + N_{gen} \quad V + Praep_{sz} + N_{gen}$ szó szerke-

zetek esetenként szinonimák lehetnek, s ha bennük $N = \text{терелка, снег, трава, сено, песок, двор}$, magyar megfelelőik is szinonimák. Ha N közlekedési eszköz, ülő- vagy fekvőbútor elnevezése, az orosz nyelvben kevés szintaktikai szinonimát találhatunk, gyakrabban fordulnak elő lexikai-szintaktikai szinonimák, ugyanígy magyar megfelelőik között is.

На П кухня, склад, конюшня, голубятня, степь, огород, воздух, седло vagy néhány földrajzi tulajdonnév, csak az orosz szószerkezetek között fordulnak elő szinonimák, magyar megfelelőik között nem.

Csak a magyarban szinonimák:

a./ egyes város nevekből képzett helyhatározók

(Пécsen ~ Пécsетт; вö. в Пече)

b./ égről ~ égből (вö. с неба)

c./ Fejében van a kalapja ~ Fején van a kalapja.

(Вö. Шляпа у него на голове.)

(Itt a külviszonyt belviszonyraggal is kifejezhetjük.

Ez a régi nyelvhasználatból őrződött meg, ritkán, csak testrészek neveivel fordul elő. вö. Akad. Nyelvt, II, 178)

2. Adpozíciós jelentésű szinonim szószerkezetek:

V + Praep_{około} + N_{gen} ~ V + Praep_u + N_{gen}
(podl'e
vozl'e)

На V = стоять, сидеть, лежать, находиться, идти
собираться / собраться

N = élettelen jelentő főnév (nagy méretű tárgyak neve)

Az "y" előljárószóval kifejezett formák általában közelebbi helyet jelölnek, de ez a jelentésbeli különbség gyakran elmosódhat:

Pl. Около ворот собралась
огромная толпа. (А. Толстой,
Хожд. по мукам)

У ворот стояли распряжённые телеги.
(А. Толстой, Хожд. по мукам)

A kapu mellett hatalmas
tömeg gyűlt össze.

A kifogott szekerek a kapunál
álltak.

(Вö. Vlagyimirszkij 1972, 220)

Мы сидели около окна ~ у окна.

Az ablak mellett ültünk ~ az ablaknál ültünk.

A magyar megfelelők is szinonimák.

A "возле" és a "подле" előljárószókkal kifejezett formák jelentése megegyezik az "около" előljárószóval kifejezett formák jelentésével, csak stílusértékükben van különbség, így használatuk ritkább, mint a $V + \text{Praep}_{\text{около}} + N_{\text{gen}}$ szó-szerkezeteké.

Дети стояли около дома ~ возле дома ~ подле дома ~ у дома.
(köznyelvi) (régies)

Vö. Vlagyimirszkij 1972, 220

A gyerekek a ház mellett ~ a háznál álltak.

Ha N kisméretű tárgy, nem használjuk a $\text{Praep}_u + N_{\text{gen}}$ szerkezetet vö. Pete 1973, 176.

Pl. Нож лежал около тарелки. A kés a tányér mellett volt.
A magyar megfelelőkben sem használjuk a -nál, -nél ragos helyhatározót ilyen esetekben.

(Az adpozíciós viszonyok kifejezése természetesen mind az orosz, mind a magyar nyelvben jóval gazdagabb az itt bemutatottnál, részletesebb elemzésre azonban a dolgozat terjedelme miatt nem vállalkozhatunk.)

b./ Ugyanazon előljárószó kétféle vonzatával kifejezett szinonim szó-szerkezetek:

1. Interpozíciós jelentésű szinonim szó-szerkezetek:

$V + \text{Praep}_{\text{mezsdü}} + N_1(\text{pl}) \sim V + \text{Praep}_{\text{mezsdü}} + N_{\text{gen}}(\text{pl})$

Ez a szinonim viszony csak akkor jöhet létre, ha N két vagy több egymáshoz tartozó dolgot jelöl, s a szó-szerkezetekben nincs számnév:

Pl. Он поставил палку ~ между коленей.
между коленями.

A térde közé tette a pálcát.

Дубровский поцеловал её руку и

скрылся между деревьями. (Пушкин, Дубр. 184-5) ~ между деревьев

D. megcsókolta a lány kezét,

és eltűnt a fák között / a fák közt.

и дрожа всем телом, стуча зубами,

начинает быстро ходить из угла

между кроватями

~

в угол и между кроватей. (Чехов, П, 236)

és reszketve, fogvacogva, sebesen

fel a alá szaladgál az ágyak között.

(Széllősy, 148)

Lényegesen több példát találtam instrumentális vonzattal, csak néhány mondatot idézek közülük:

Когда поезд прошёл, все увидели, что девочка лежит между рельсами головой вниз и не шевелится,

(Л. Толстой, 52)

■

Только ветер, неслышно текущий между верхушками старых сосен.

(Айтм. 225)

■

... чтобы вода свободно текала между камнями.

(Айтм. 198)

Ha a szó szerkezetben számnév is szerepel, csak a birtokos eset-vonzat fordul elő:

И вдруг мне почудилось, что между двух окон стоит мой соперник.

(Тург. 40)

■

Съехали на берег и толпой пошли в гору, по съезду, ... между двух высоких откосов ...

(Горький, 29)

A "между" birtokos esettel való használata archaikus.

Szólásokban, közmondásokban, népdalokban gyakori. Вö. Всеволодова - Паршукова 1968, 131.

Szinonim példáinkban e régies vonzat továbbélését, s a két esetforma párhuzamos használatát láthattuk. Az orosz nyelvben szolgálnak még egyéb eszközök is az interpozíciós viszonyok kifejezésére, néha szinonimikus használatuk is előfordul, de ezekről itt nem kívánunk beszélni. A magyar nyelvben a "között" és "köz" névutós helyhatározókkal fejezzük ki ezt a jelentést.

2. A cselekvés irányát és helyét jelölő szószerkezetek szinonim használata:

$V + \text{Praep}_V + N_{acc} \sim V + \text{Praep}_V + N_{\text{praep}}$

На V = прятать / спрятать;

прятаться / спрятаться;

скрываться / скрыться;

исчезать / исчезнуть;

зарывать / зарыть;

куда-нибудь

замуровывать / замуровать;

или где-нибудь

запирать / запереть;

садиться / сесть;

залегать / залечь;

укладываться / улечься;

помещать / поместить;

сосредоточиваться / сосредоточиться

Példák:

Женщины прятали сушеный

Мы сначала спрячем бинокль в сарае,

сыр в зимние мешки. (Айтм.

а потом пойдём домой. (Айтм. 210)

230)

Az asszonyok elrakták a száritott gomolyát a téli zsákokba. (507)

... а когда у господ будет ёлка с гостинцами, возьми мне золоченный орех и в зелёный сундучок спрячь.

(Чехов, I, 244)

Я спрятался в тёмный угол за сундук. (Горький, 21)
En egy sötét sarokba bújtam a nagy láda mögé. (Radó, 9)

Он решил, что в его положении самое лучшее — это спрятаться в хозяйкин погреб. (Чехов, II, 240)

... úgy döntött, hogy adott helyzetében a legjobb, amit tehet, ha elbújik háziasszonya pincéjében. (Széllösy, 153)

всё же, что было его ложью, его оболочкой, в которую он спрятался, чтобы скрыть правду ... — всё это было явно.
(Чехов, III, 187)

Я отнял черепаху у Мильтона

Először elrejtjük a távcsövet a fészerben, és csak aztán megyünk haza. (475)

... majd ha az uraságéknál fedélítják a karácsonyfát a sok édességgel, kérj nekem egy aranydiót, és tedd bele a kis zöld skatulyába.

(Vb. eldugja a ládába ~ a ládában) ^(Rab, 96)

И читала, сидя на террасе в глубоком кресле, ... или пряталась с книгой в липовой аллее. (Чехов, II, 512)

... a teraszon egy öblös karosszékbe ült, ... és olvasott, vagy elrejtőzött könyvével a hársfasorba. (Guthi, 215) ~ a hársfasorban

За кулисами его кто-то побранил, и он, обиженный, спрятался в "неисчерпаемом" сундуке отца. (Сп. 1978, № 12, 95)

A kulisszák mögött valaki megszidta, erre ő sértődötten elbújt apja egyik "kimeríthetetlen" ládájában.

mindaz pedig, ami hazugság, a csupán életének külső burka volt, s ami mögé azért rejtőzött, hogy leplezze az igazságot ... mindez nyilvános volt. (Guthi, 313)

Elvettem Miltontól a teknősbékát,

и рассмотрел как у неё
разрисована спина, и
как скорлупа, и как она
туда прячется.

Владимир поспешно удалился,
всех опередил и скрылся
в Кистеневскую рошу.

Vlagyimir mindenkit mege-
lőzve, gyorsan távozott és
elrejtőzött a kistenyeyvái
erdőskében. (Пушкин, Дубр., 68-9)

s nézegettem, milyen rajzú a
háta, milyen a ráncélja, s ho-
gyan tud benne elrejtőzni.

(Л. Толстой, 150-1)

Высоко и сильно подпрыгивая, они
скрылись в берёзовой чаще. (Айтм., 231)

Magas és hosszú szökellésekkel el-
tűntek a nyírfacserjésben. (509)

После этого марали скрылись

в лесу. (Айтм., 249)

Aztán az iramszarvasok eltűntek
az erdőben. (540)

и Роднина исчезла, утонула в ситце-
...(галки) исчезают куда-то, вом, шелковом и крепдешиновом
оставив за собою пустоту. (Горький, 38) водовороте.

s eltűnnek valamerre, üres- és Rodnyina egyszerűen eltűnt,
séget hagynak maguk után. elmerült ebben a tarka, kavargó
(Radó, 25) karton-selyem-krepdesin örvényben.

(Сп. 1978, № 1, 168)

И чтобы этого не случилось, Как-то пришёл к нему за кулисы
чтобы ты никуда не исчезал, мужчина и стал слезно умолять,
чтобы ты тихо лежал и любо-разыскать неверную жену, "исчезнув-
вался облаками, облака бу-шующую в неизвестном направлении!"
дут превращаться во всё, (Сп. 1978, № 12, 97)
чего ты ни захочешь. (Айтм. 182)

Его в землю зароят? (Горький, 24)
Földbe ássák? (Radó, 11)

(Vö. elásni valahova ~ valahol)

Через шесть дней из того
места, куда зарыли царевну,
засветился свет. (Л.Толстой, 84)

Бот, где зарыта собака.
(Itt van a kutya elásva.)

А. М. ...принял под свою
опеку пятьдесят детей, кото-
рые были замурованы в себя,
как в силе^П.

Замуровать ценности в стене.
(Ожегов, 184)

(befalazza a kincseket ~
elrejtí a falban a kincseket;)

А.М. ... ötven gyereket vett
védőszárnyai alá. A mintegy
kriptába zárt, befelé forduló
gyerekeket az emberi értelem,
a tudás és képességek részeseivé
kellett tenni. (Сп.1978, № 17
148)

Мать ещё долго смотрела на
треугольник, потом прятала
его в кожаный мешочек, где
хранились все письма и запи-
рала в сундук. (Айтм. Дк., 16)
Még sokáig nézte anyám a há-
romszög alakú papírt, aztán
eltette abba a bőrzacskába,
amelyben az összes levelet
őrizte, azt meg bezárta a lá-
dájába. (24)

Ассистенты, приглашенные из
зрительного зала, запирали Кио
в сундуке. (Сп. 1978, № 12, 95)
A nézők közül a prondra hívott
asszisztensek bezárták Kiót
egy ládába.

Запирать/запереть деньги

в шкаф : szekrénybe zárja
a pénzt

Запирать / запереть кошку

в чулане: bezárja a macskát
a kamrába
(Н - С, I, 439)

Я спросил себе пива и сел в
уголок, возле мужичка в
изорванной свите.

(Тург. Певцы, 164)

Sört rendeltem, s leültem
a sarokba, a szakadt zubbonyú
muzsik mellé.

Я сел в углу.

A sarokban ültem le.

A sarokban foglaltam helyet.

~ a sarokban, a muzsik mellett/mellé.

к-

Медведь залёг в берлогу:

A medve befeküdt a barlang-
jába. (Н - Г., I, 475)

Я и залёг в овсе на дневку.

(Шолохов, 234)

Lefeküdtem hát a zabvetésben, nap-
pali pihenőre. (Makai, 25)

к

Все вещи уложились в чемо-
дан. (Ожегов, 769)

Minden holmi belefért a bőröndbe ~ elfért a bőröndben.

Не всё укладывается в этот
сундук.

Всё уложилось в ящике хорошо,

плотно и не тесно. (Чернышевский)
(Vö. Pete 1973, 97)

Это не укладывается в голове:

nem fér a fejébe (Н - Г, II, 811)

Ebbe a ládába nem fér bele minden.

Уложиться в обычные рамки.

Жизнь почему-то никогда не желает

укладываться в прокрустово ложе

систем, правил и методик, ...

Az élet azonban sehogysen hagyja
magát a rendszabályok, módszerek és
elbírások Prokruosztész ágyába kényszer-
íteni, ... (Сп. 1978, № 1, 85)

к

Помещать/поместить ребёнка
в детский дом:

Помещать/поместить туристов в гос-
тинице: A turistákat elhelyez a

A gyermekot gyermekotthon- szállodában.
ban helyezi el. (H - G, II, 187)

Поместить объявление в газете.

Их поместили в наш блок,

(Ожегов, 508)

отдельно от нас. (Сп.1978, № 5, 29)

Поместили (корову) в надежное
укрытие. (Сп. 1978, № 7, 22)

(A tehenot) biztos fedezékbe
helyezték. n

~ biztos fedezékben helyezték el.

Невероятно, вся прожитая
жизнь - всё, всё сосредо-
точилось и уперлось в эту
отбитую с одного краешка
фарфоровую ручку ...

Весь мир сосредоточился в тиканье,
долгом и коротком, в шорохе и
шуме аппарата.

Nihetetlen, hogy egész eddigi joleiben, a recessió, sercsogó har-
álata, minden, de minden eb- gokban. (А. Толстой, Любовь, 16-17)
ben a csorba porcelán ki-
lincsben összpontosult, itt
végződött ... (А.Толстой, Любовь, 128-9)

Az egész világ ott összpontosult a
készülék váltakozó rövid-hosszú

Mindkét nyelvben annak köszönhető az ilyen jellegű szinonimák léte, hogy az irányt és helyet jelölő szószerkezetek közötti jelentéskülönbség elmosódik. Ez olyan igék mellett fordul elő, melyek jelentéséből kitűnik, hogy a cselekvés iránya és eredménye között sem az időbeli, sem a térbeli eltérés nem túl nagy. Fenti példáink alapján úgy látszik, az oroszban több ilyen szinonima van, mint a magyarban. A fenti 12 igepár közül csak hatnak a magyar megfelelői fordulhatnak elő szinonim szószerkezetekben: pl. elrejt, elás, eldug, el-

rejtőzik, elbújik, leül valahová vagy valahol. A "bele"- és "be-" igekötős igékben annyira erős az illativusi irány jelentés, hogy csak a -ba, -be ragos helyhatározókat használhatjuk (pl. bezár a szekrénybe).

Míg irodalmi nyelvünket alig, beszélt nyelvünket és nyelvjárásainkat annál inkább jellemzi az illativusi és inessivusi ragok fordított használata. Pl. A kapuba³ álltak. Ez azonban nyelvtörténeti okokra vezethető vissza, és feltehetően nem a fentiekben tárgyalt jelenség az oka, hiszen olyan igék mellett is így van, melyek semmiféle irányt nem fejeznek ki. (Pl. A kapuba³ beszélgettek.) Helyesírásunk nem követi. Egyes nyelvjárásainkban ennek fordítottja fordul elő: "hová?" kérdésre használnak -ban, -ben ragos helyhatározót. (Pl. bementem a házban.) Ezt azonban a köznyelv szempontjából nagyon helytelennek tartjuk vö. Akad. Nyelvt. 1970, II., 176)

✱

$V + \text{Praep}_{na} + \Pi_{acc} \sim V + \text{Praep}_{na} + \Pi_{praep}$	
На V =	класть / положить
	ставить / поставить
	вешать / повесить
	куда-нибудь
	укладывать / уложить
	где-нибудь
	садиться / сесть
	присаживаться / присесть
	ложиться / лечь
	записывать / записать

Példák:

Он положил всё это на
подушку, к носу моему.

Детей они (черепахи) выводят
яйцами, и яйца кладут на земле.

(Горький, 43)

mindest párnára rakta, pont
az otrom elé. (Radó, 29)

Осторожно положил его
на кровать (Шолохов, 251)

Óvatosan lefektettem. (Makai, 41)

Я поставил на стол ещё три
чурки. (Н. Носов)

(az asztalra tettem, az asz-
talra helyeztem)

Tojással szaporodnak (a teknős-
békák), tojásaikat a földre rak-
ják, ... (Л Толстой, 152-3)

Я достал из чемодана три дерев-
янные чурки и поставил их рядыш-
ком на столе, так чтобы было
видно. (Н. Носов / Vö. B. Блажев,
1975, 303)
az asztalra tettem/az asztalra
helyeztem/elhelyeztem az asztalon

ж

Их (пряники) вешали на стены
рядом с семейными фотогра-
фиями. (a mézeskalácsokat a
falra akasztották a családi
fényképek mellé (Сп. 1978, №3,
14)

Уложила (Тётка Бекей)

На кровать в углу. (Айтм. 286)

Lefektette a sarokba egy ágyra
(602) (~ a sarokban egy ágyra)

Дед уложил мальчика на
подушку. (Айтм. 268)

Nagypapa visszafektette a
gyereket a párnára. (573)

ж

Приятели салятся в кабинете
на диван. (Чехов, II, 249)

Сохранил я балалайку - с нею
рядом, на стене.

Я повешу и нагайку (Словарь языка
Пушкина, III, 392) Vö. B. Блажев
1975, 139) a falra akasztom a kor-
bácsot is.

Калиныч ... уложил нас на свежем

сене. Kalinics a friss szénán
lepihentetett. (Тург. Певцы, 18-9)

Он уложил мальчика на полу, на
кошме, между спящих шофёров, и
сам лёг рядом с ним ... (Айтм. 262)
(a padlóra ágyazott a fiúnak)

Они садились в мастерской на
диване.

A két jó barát helyet foglalt
a dolgozószoba díványán.

(Szóllósy, 161)

Вдождливую погоду она ...

садилась на диван с книжкой.

Esős időben ... könyvvel a

közében leült a díványra.

(А. Толстой, Любовь, 78-9)

Он прочёл, сейчас же сел на
скамейку у калитки.

A mérnök, alighogy elolvasta,

lerogyott a kapu melletti

padra ...

leültek a műteremben a díványra.

(А. Толстой, Любовь, 78-9)

Я прошёл мимо террасы, сел на

скамье около площадки для lawn-

tennis, в темноте под старым вязом.

(Чехов, II, 522)

(А. Толстой, Любовь, 84-5)

Elhaladtam a terasz előtt, s a

tenispálya szélén, a sötétben le-

ültem a padra, a vén szilfa alatt.

(Guthi, 226)

присесть на стул

(Ожегов, 546)

Она присела рядом с ним на

диван.

leült melléje a díványra.

(H - G, II. 288)

Но стало ещё хуже, когда он

покорно лёг на скамью вниз

лицом. (Горький, 40)

De még rosszabb lett, amikor

engedelmesen, arccal lefelé

ráfeküdt a lócára. (Radó, 27)

присесть на краешке стула :

a székeszék sarkára ül le (H - G, I. 700)

Холод в гостинице необычайный ...

не на что сесть, не на чем лечь.

(Фурманов, Чапаев) (Vö. Vladyi-

mirszkij 1972, 447)

В его присутствии А. Е.

ложился обыкновенно на диван. (Чехов, II, 276)

Jelenlétében A. Je. rendszeren végigfeküdt a kanapén (Szöllősy, 188)

~ lefeküdt a kanapéra

... учителя-экспериментаторы записали на магнитоленту обычный урок ... (Сп. 1978, № 4, 119)

(Сп. 1978, № 4, 29)

A kísérletező pedagógusok magnószalagra rögzítettek egy közönséges, sablonos órát.

* Но что физик? Вывел закон, записал на бумаге - и прославился на века.

Am mit ér egy fizikus? Megalkotja a maga törvényét, feljegyzí egy papírlapra, és évszázadokra bevészte magát a történelembe.

■

Az itt bemutatott példák tanúsítják, hogy a szuperpozíciós viszonyok jelölésére használt szó szerkezetek között is elmosódhat az irányt és helyet jelölő szó szerkezetek jelentésbeli különbsége, mint ahogy azt a belviszonyok kifejezésénél láttuk. A szinonimák létrejöttének oka itt is ugyanaz. (Vö. e munka 93. l.) Nem csak az orosz nyelvre jellemző ez, hanem a magyarra is. (Pl. elhelyez, leül, elfér valahová vagy valahol.)

Pl. Annyi bútort csináltam,

hogy a piactérre nem férne ~ nem férne el a piacon el. (Nagy I.)

(Vö. Akad. Nyelvt. 1970, II, 177)

(не размещается на территории

рынка)

(Vö. Все книги поместились на

полке (Н - С, II, 187)

■

$V + Praep_{za} + N_{acc} \sim V + Praep_{za} + N_i$

На V прятать / спрятать

прятаться / спрятаться за что-нибудь

скрываться / скрыться за чем-нибудь

исчезать / исчезнуть

Она с трепетом спрятала

письмо за косынку.

$\sim$ за косынкой

A lány izgatottan el-

rejtette a levelet a váll- $\sim$ a vállkendője alatt

kendője alá. (Пушкин, Дубр. 176-7)

Сама спрятался за печку.

(Горький, 36)

Мальчик спрятался за стогом

сена. (Айтм. 245)

Szása elbújt a kemence

mögé. (Radó, 23)

A fiú elrejtőzött egy széne-

boglya mögött.

Я упиравсь, прячусь за неё

(бабушку), (Горький, 19)

а сам губернатор скромно прятался

за портьерой. (Чехов, III, 184)

Én ellenkezem, mögéje bújok.

(Radó, 7)

elrejtőzött a páholyfüggöny

mögött / mögé.

Он невольно пошёл стороною и

скрылся за дерево

$\sim$ скрылся за деревом.

Önkéntelenül félreugrott, és egy

fa mögé bújt. ($\sim$ elbújt egy fa mögött)

(Пушкин, Дубр. 72-3)

исчезать за дверь

$\sim$ исчезать за дверью

eltűnik az ajtó mögött

(Vö. Vlagyimirszkij 1972, 450)

A magyar nyelvben az itt felsoroltak közül az "elbújik",
"elrejtőzik" igeék melletti helyhatározók lehetnek szinonimák,

melyeket a "mögött" és "mögé" névutós névszókkal fejezünk ki.

≡

$V + \text{Praep}_{\text{pod}} + N_{\text{acc}} \sim V + \text{Praep}_{\text{pod}} + N_{\text{i}}$

На V: прятать / спрятать

прятаться / спрятаться

под что-нибудь

скрываться / скрыться

под чем-нибудь

класть / положить

садиться / сесть

ложиться / лечь

Он спрятался под стол ~ под столом.

(Vö. Vlagyimirszkij 1972, 449)

Elbújt az asztal alá.

Elbújt az asztal alatt.

(Vö. Vlagyimirszkij 1972, 446)

csak: le bújni a víz alá

класть / положить под папку ~ под папкой

a dosszié alá tesz

(Vö. Vlagyimirszkij, no. 449)

Он сел под окно ~ под окном.

(no. 452)

Она села под окошко и до

leült a kis ablakhoz és késő

глубокой ночи сидела не

éjjelig ott maradt, le nem vet-

раздеваясь. (Пушкин, Дубр. 190-1)

között (~ leült a kis ablak alá.)

A magyar nyelvben az "alatt" és "alá" névutós névszókkal fejezzük ki ezt a szinonim viszonyt. pl.

Leül a fa alá. ~ Leül a fa alatt.

Elbújik az ágy alá. ~ Elbújik az ágy alatt.

De csak: Bebújik az ágy alá.

≡

Az e fejezetben tárgyalt intro-, super-, poszt- és

szubpozíciós viszonyokat jelölő szószerkezetekre egyaránt jellemző, hogy bizonyos igék mellett szinonimikusan használhatjuk mindkét nyelvben a hely és irány jelölésére szolgáló szószerkezeteket. Az itt bemutatottnál több ige is szerepelhet e szerkezetekben (Vö. B. Blazsev 1975, 359) Találtam viszont néhány olyan igét, mely Blazsev gyűjtésében nem szerepel: pl. заму́ривать / заму́ровать; залегать / залечь; запи́рать / запереть; зарыва́ть / зары́ть; исче́зать / исче́знуть. (Ezen igéket példamondatokban l. e munka 90-2.1) Ezzel csak megerősíteni tudom, hogy az ilyen jellegű szintaktikai szinonimák gyakoriak az orosz nyelvben. E fejezet végén idézzük még B. Blazsev véleményét, mellyel egyetértünk: " глаголы направленного действия ... употребляются с конструкциями места гораздо чаще, чем это отмечалось в грамматической литературе и что они находятся в гораздо более сложных взаимоотношениях с конструкциями направления, чем это можно предположить на первый взгляд." (Vö. Б. Блажев 1975, 125)

E bonyolult kölcsönhatásokat vizsgáljuk a következő (c./) fejezet l. pontjában is, csak egy másik irány, a valahonnan kiinduló cselekvés irányának szempontjából. (A külön fejezetben való tárgyalást az indokolja, hogy a dolgozatot alfejezetekre annak alapján tagoltuk, milyen az egymással szinonimitás viszonyában álló szószerkezetek alaki felépítése.)

c./ Különböző előljárószók különböző vonzataival kifejezett szinonim szószerkezetek:

1. A cselekvés, történés helyét és valahonnan való kiindulását jelölő szószerkezetek szinonim használata

$$V + \text{Praep}_V + N_{\text{praep}} \sim V + \text{Praep}_{\text{iz}} + N_{\text{gen}}$$

№ V: брать / брать; черпать / черпать; хлебнуть / хлебнуть

где-нибудь ~ откуда-нибудь

П. Он взял книгу в библиотеке.

~ из библиотеки.

A könyvtárban kölcsönözte ~ A könyvtárból kölcsönözte a

könyvet.

Он взял это из мешка.

Взяли это в мешке.

(Vedd ki a zsákba!)

(Kivette a zsákba!)

Он черпнул воду в колодезь.

Он черпал воду из колодезя.

Vízet merített a kútból.

Кто хлебал в моей чашке?

Потом взяли маленькую ложечку и

похлебала из синенькой чашечки.

(Л. Толстой, 18-9)

..., azután fogta a kis kanalat,

kanalazott vele a kicsi kék tál-

kából. (Л. Толстой, 16-7)

Редкими козли саж из елочек в местечке и

магвар нудьден. Де на V = "дерев", "леса", аккор в магуар

inestavai es elattvusi szövegkezesek a szilvanyban. П. Рень

dereng az erdeken ~ az erdekből.

Свет виден в окне.

Лодка свет в его окнах,

(См. 1978, № 7, 14)

fény szűrődött ki.

(Gruszevoj) szobájának ablakából

V + Prapra + N prapra ~ V + Prapras + N prapras / Prapras / Prapras

где-нибудь или откуда-нибудь

Возьми эту книгу на полке. Он взял книгу с полки.

Vedd le a polcra! a könyvet! Levette a könyvet a polcra!

Бабка злобно ворчала на старика
и тоже шастала взад и вперёд,
во двор выходила, возвращалась.

На дворе раздавались какие-то
неясные, отрывистые голоса, ...
(Айтм, 248)

Nagyanyó haragosan morgott az
öregre, de neki sem volt nyug-
ta, ő is ide-oda kószált,
kiment az udvarba, visszajött.
Az udvarról értelmetlen, szag-
gatott hangfoszlányok szűrőd-
tek be, ... (539)

Мальчик хотел встать, напиться,
но со двора раздались опять
какие-то резкие голоса ... (Айтм. 250)

A fiú fel akart kelni, szomjas
volt, de az udvarról megint éles
hangok hallatszottak. (541)

A magyar nyelvben is lehetnek szinonimák a superessivusi
és delativusi helyhatározók:

Pl. Kolbász csing a rúdon / a rúdról.

≡

$V + Praep_{za} + N_i \sim V + Praep_{iz-za} + N_{gen}; V + Praep_{pod} + N_i$

Что-то виднелось за лесом ~

из-за леса.

Valami látszott az erdő mö-
gött / mögül.

Что-то торчало под сугробами ~

из-под сугробов.

Valami látszott a hóbukák alatt /
alól.

Bár mindkét nyelvben szinonimák lehetnek e helyhatározók is,
irodalmi művekben nem találtam ilyen példákat.

≡

A "hol?" és "honnan?" kérdésre felelő helyhatározós szó-
szerkezetek akkor válhatnak szinonimákká mindkét nyelvben, ha

olyan igék szerepelnek bennük, melyek jelentése egyaránt fel-fogható valahol lejátszódó cselekvésnek, ill. történésnek, vagy valahonnan kiinduló, esetleg felénk irányuló cselekvésnek vagy történésnek is. Mint láttuk, két különböző nyelvet beszélők tudatában nem mindig esik egybe, melyik cselekvést vagy történést foghatjuk fel ilyennek. Néha egybeeséseket is láttunk. Megállapíthatjuk még, hogy ez a szinonim viszony lényegesen ritkábban fordul elő, mint a "hová?" és "hol?" kérdésre felelő helyhatározók szinonim használata. (Vö. előző fejezet b/2.)

2. A dinamikus és statikus cselekvés helyét jelölő szószorkezetek szinonim használata

$$V + \text{Praep}_{po} + N_{dat} \sim V + \text{Praep}_v + N_{praep}$$

A nyelvi norma szerint a "по" előljárószóval jelölhetjük a dinamikus cselekvés helyét. E szabály megsértéséből adódnak a következő szinonimák:

Тогда можно махнуть в под-
московный зелёный Звениго-
род, побродить по лесу, ...
(Сп., 1978, № 10, 141)

Маралы пришли из-за перевала и будут
бродить в лесу как хотят и где
хотят. (Айтм., 233)

Мы играли в крокет ...,
гуляли по саду (Чехов, II, 510)

Гуляли в Юсуповском парке. (Сп. 1978,
№ 9, 71)

- Всё как надо, - весело от-
зывался Иван и прыгая по
двору, чтобы согреться оглу-
шительно хлопал рукавицами.

Бегала между домом и очагом во дворе
тётка Бекей. (Айтм., 186)

(Горький, 61)

$$V + \text{Praep}_{po} + N_{dat} \sim V + \text{Praep}_{na} + N_{praep}$$

Az előzőhöz hasonlóan itt is a "по" előljárószóval kifejezett formák felelnek meg az irodalmi nyelv normáinak.

Emnek ellenére találtam szinonim példákat:

..., мы могли хохотать без
всякой причины и гоняться
друг за другом по двору.

(Айтм. Дж., 12)

прыгать по чему-н.

бегать по двору

... мы гоняли на пляже в футбол.
(Сп., 1978, № 1, 167)

Он (Жук) заставлял прыгать именно
там, где только что прошла машина,
которая чистит лёд, на мокрой
дорожке. (Сп. 1978, № 1, 165)

Ты почему не бегаешь на дворе?
(Айтм., 280) *Miért nem szaladgálsz
az udvaron? (591)*

Példáink azt mutatják, hogy a fenti szinonim szó szerkezetekben nem célirányos és nem a teret átszelő mozgás fejeződik ki. A bennük szereplő igék nem célirányosak (гулять: sétál; прыгать: ugrál, valamint a mozgást jelentő kettős igék közül az absztrakt igék.) A szó szerkezetek a mozgás helyét jelölik. Ilyen jellegű szinonim helyhatározók a magyarban nincsenek, hiszen nyelvünkben nem szolgálnak külön kifejező eszközök a dinamikus cselekvés helyének jelölésére, így szinonimák sem alakulhattak ki. (Vö. A kertben ül. A kertben sétál.)

≡

A különféle előljárószók különböző vonzataival kifejezett szinonim szó szerkezetekre hozhatnánk még jó néhány példát az ad-, inter- és transzpozíciós, valamint a paralel térbeli viszonyokat kifejező határozós szó szerkezetek közül. Ettől azonban a dolgozat nem kívánatos nagy terjedelme miatt eltekintünk, hiszen úgy gondoljuk, hogy az előljárós szinonim szó szerkezetek legjellegzetesebb, vizsgálódásunk szempontjából legtanulságosabb típusait enélkül is sikerült bemutatnunk.

2./ Szinonim előljárós és előljáró nélküli szó szerkezetek

E fejezetben olyan szinonimapárokat vizsgálunk, melyek egyik tagja előljárós, másik tagja előljáró nélküli szó szerkezet. Ez utóbbinak alaptagja ugyancsak ige (V), alárendelt tagja előljárószó nélküli függő esetben álló főnév (N).

a./ Cirka pozíció térbeli viszonyokat jelölő szinonim szó szerkezetek:

V + Praep _{вокруг} + N _{ген}	~ V + N _{асс}
Pl. Дед медленно <u>обходил</u> <u>вокруг</u> <u>воза</u> . (Горький, 61)	<u>обойдя</u> <u>главный корпус</u> , направились к флигелю.
Nagyrapa lassan <u>körüljárta</u> a rakományt. (Radó, 46)	(Чехов, II, 280) <u>megkerülték a főépületet</u> és hátra- mentek a kis ház felé. (Szöllősy,
обежать вокруг дома	~ обежать дом 192)
körbefut a ház körül	~ körbeszaladja, körbefutja a házat
Она обмотала полотенце <u>вокруг</u>	Она обмотала голову полотенцем.
головы. Feje köré csavarta a	~ Körülcsavarta (becsavarta) fejét
törülközöt.	egy törülközővel.
(H - G. I, 1009)	

A magyar megfelelők is szinonimák, melyeket "körül", ill. "köré" névutós helyhatározókkal és velük szinonim tárgyas szó szerkezetekkel fejezünk ki, s melyekben körül-, körbe- ige- közős ige az alaptag. Az orosz szó szerkezetekben V; 0-, об-, обо- ige- közős ige, s a két szerkezet csak akkor szinonim, ha a mozgás az adott tárgy határain kívül történik. (Vö. Más jelentésű az «обойти весь город ~ пройти по всему городу: bejárja, körbejárja az egész várost.)

B./ Transzpozíciós térbeli viszonyokat jelölő szinonim szószerkezetek

$V + \text{Praep}_{\text{cserez}} + N_{\text{acc}} \sim V + N_{\text{acc}}$

$N = \text{мост}$

$V = \text{перейти, перебежать, переехать}$

Но самое страшное было Иван Ильич перешёл вместе с толпой перебежать через мост. мост. (А.Толстой, Ход. по мукам)

De a legszörnyűbb volt át- Iván Iljics a tömeggel együtt futni a hídon. (Vö. Vlagyimir Iljics a hídon.)

mirszkij 1972, 339)

A "перебежать через мост" és "перебежать мост" nem perpendikuláris, hanem hosszanti irányban való áthaladást jelentenek.

A perpendikuláris irányú áthaladást a következőképpen fejezzük ki: Он перешёл на другую сторону моста (Vö. Pete 1973, 213).

A fenti szószerkezetek szinonimák lehetnek azonban perpendikuláris irányú áthaladás kifejezésekor is, ha

N : улица, дорога, мостовая, река, граница, фронт, порог

V : "пере-" igekötős mozgást jelentő ige.

Pl. переплыть через реку $\sim$ переплыть реку
átúszik/keresztülúszik $\sim$ keresztülússza/átússza a folyót
a folyón

A magyar megfelelők is szinonimák. A határozós szószerkezettel egy határozói értékű tárgy, tehát tárgyas szószerkezet szinonim (Vö. e munka 29. l.)

Им надо было переходить
через железную дорогу.

Vasúti sínpáron kellett
áthaladniuk. (Л.Толстой,

Когда мы идём с ней в детский сад
и переходим улицу, она (бабушка)
сразу хватается за мою руку.

(Сп. 1978, № 6, 149)

Потом я пошёл бы по сугробам, перешагнул бы через реки - и в лес. (Айтм., 208)
 Azután elindulnék a hófúvásokon keresztül, átlépném a folyót, be az erdőbe. (471)

~ átlépnék a folyón

Он прыгнул и перелетел через реку. (Айтм., 249)

Fölugrott és átröppent a folyó fölé. (540)

Nem használjuk a $V + N_{acc}$ szó szerkezetet, ha a mondatban megnevezzük a mozgás végpontját is:

Волки перебежали через реку на наш берег.

A farkasok a folyón keresztül átjöttek a mi partunkra. (vö. Pete 1973, 213)

Csak a $V + \text{Prep}_{cserez} + N_{acc}$ szó szerkezetet használjuk, ha V^+ igekötő nélküli mozgást jelentő ige, ha más igekötője van, vagy ha "не"- igekötős ugyan, de -ся végződésű:

Csak: бегать через дорогу:

переправиться через реку, горы:

Amikor az oviba megyünk, és át kell haladnunk az úttesten, a nagymami mindig belém kapaszkodik.

Боязно было перешагнуть порог.

(Айтм., 210)

Rettegve lépte át a küszöböt. (475)

~ lépett át a küszöbön.

... задумал он проверить, смогут ли голуби перелететь горы?

(Сп., 1978, № 1, 100)

*** elhatározta, hogy ellenőrzi, vajon a galambok át tudják-e repülni a hegyeket.

szalad az úton át,

az úton keresztül

átkel a folyón, a hegyeken.

(H - G, II, 57)

Ha a "пере"- igekötő tárgyias igéhez járul, szintén nincsenek szinonimák:

Csak: перенести чемодан через улицу: átviszi a bőröndöt
az utcán (Vö. Vlagyimirszkij 1972, 338)

Kivétel: ha V пересекать / пересечь

Ezzel az igével csak a V + N_{acc} szó szerkezetet használjuk:

пересекать / пересечь	дорогу:	átszeli az utat
"	"	улицу:
"	"	реку:
"	"	границу страны:

átvág az utcán
átkel a folyón
átlépi az ország-
határt (H - G, II, 60)

pl. Чтобы читатель оценил обстановку, скажу, что в дни де-санта, каждый кто пересек бухту и прошёл на Малую землю, получал орден. (Сп., 1978, № 7, 6)

Hogy az olvasó érzékelhesse a helyzetet, elmondom: a partraszállás napjaiban mindenki érdemrendet kapott, aki átkelt az öblön, és a Kis földre lépett.

≡

$V + \text{Praep}_{po} + N_{dat} \sim V + N_i$

V: a mozgást jelentő kettős igék közül a konkrét igék

(pl. идти, бежать, ехать, нести) mozgást jelentő igekötős

igék (pl. проходить, проезжать, пойти, побежать, поехать, уйти, прийти), s néhány egyéb mozgást jelentő ige (pl. пробиваться, скакать)

N: дорога, дорожка, улица, переулок, тропа, тропка, тропинка, торговый ряд, коридор, море, город, лес, поле, берег

Мы уже ехали степью по мягкой наезженной дороге, ...

(Айтм., Дж., 32)

Már a sztyeppeen kocsiztunk,

И я ушёл из усадьбы той же доро-гой, какой пришёл сюда в первый раз, ... (Чехов, П, 523)

És elindultam a majorból, ugyan-

a ruha járt úton, ... (52)

..., но Марья Кириловна шла
в темноте по знакомым до-
рожкам (Пушкин, Дубр. 156)

..., de M. K. ismerős ösvényeken haladt

проезжать по пыльным
улицам

azon az úton, amelyen első ízben
mentem oda, (Guthi, 227)

(~ шла знакомыми дорожками)

~ Он проезжал тряскими пыльными
улицами крошечного уездного
городка.

(Vö. Prokornovics - Deribaszi 1975, 19-20)

Корова поднялась хвост задра-
ла и пошла скакать по переул-
кам. (Шолохов, 253)

Он прошёл по переулку.

~ переулком.

А мальчик бежал домой опять
по той же тропе, ...

(Айтм., 192)

Мальчик шёл по тропинке
следом. (Айтм., 194)

проходить по торговым рядам

(Vö. Vlagyimirszkij 1972, 339)

Маралы тихонько пошли тропкой...
(Айтм., 274)

~ Я проходил торговыми рядами.

(Федин)

идти по узкому коридору

(Vö. Prokornovics - Deribaszi, 19-20)

~ Я поднимаюсь в свой вагон, иду
узеньким коридором.

(Vö. Prok. - Deribaszi, no.)

пойти по Японскому морю

~ Когда вы пойдёте к нам Японским
или Охотским морем, вас может
быть, основательно, потреплет.

(Чакавский)

(Vö. Prok. - Deribaszi, no.)

ехать по городу

~

ехать городом

идти по лесу

Я шёл по широкому полю одни.

(Тург., 26)

Опять бежал мимо рыжего

камня "Верблюда", а дальше

всё по берегу, ... (Айтм., 190)

(Вö. Прок.- Дерibas, ио.)

Долго шли они лесом. (Айтм., 218)

На заре побоялся я идти чистым

полем. (Шолохов, 234)

Колесная дорога пробивалась сюда

с побережья Иссык-Куля, всё время

ушельем, берегом реки, всё время

по камням и ухабам. (Айтм., 180)

A magyar megfelelők vagy -ban, -ben -ragos határozók (pl. megy az erdőben, városban, vagy -n, -on, -en, -ön -ragos helyhatározók (megy a mezőn, utcán, úton, parton stb. Szinonim szó szerkezetek e jelentés kifejezésére a magyarban nincsenek, valószínűleg azért, mert nyelvünk nem tesz különbséget a statikus és dinamikus cselekvés helyének kifejezése között (vö. e munka 103-4. l.). A transzpozíciós viszonyokat jelölő szó szerkezetek a magyarban csak akkor lehetnek szinonimák, ha a mozgás az adott teret, melyen áthalad, végig átszeli (vö. e munka 106-7. l.).

✱

A mai orosz nyelvben mindössze két esettel (a tárgy- és eszközhatározás esettel) fejezhetünk ki előljárószók nélkül helyhatározókat. Ez az oka annak, hogy nem sok példát tudunk bemutatni az előljárás és előljáró nélküli szinonim szó szerkezetekre. Még ritkább az előljárószó nélküli szó szerkezetek szinonim használata. (1. következő fejezet)

3./ Előljáró nélküli szinonim szó szerkezetek

$V + N_{acc} \sim V + N_i$

Ha V: "про" - igekötős mozgást jelentő ige (pl. проехать, пройти stb.)

N: деревня, поле, дорога, коридор

De még ezekkel a főnevekkel sem mindig szinonimák. A. A.

Быбnya véleményét Vlagyimirszkij művéből idézzük, mely szerint jelentéskülönbség van a "пройти поле" és "пройти полем" szószerkezetek között:

пройти поле = пройти всё поле

пройти полем = пройти какой то участок пути по полю

Ennek ellenére Vlagyimirszkij lehetségesnek tartja e jelentéskülönbség esetenkénti elmosódását, s a fenti szószerkezetek szinonimikus használatát is:

pl. пройти поле ~ пройти полем

пройти дорогу ~ пройти дорогой

Машина прошла деревню.

Части проходили деревней. (Фурманов, Чапаев)

(Vö. Vlagyimirszkij 1972, 340)

De saját gyűjtésű példáim között nem találtam olyan mondatokat, melyekben a két szerkezet teljesen szinonim lenne:

Pl. Быстрыми шагами прошёл
я длинную "площадь" кустов.

Gyors lépésekkel haladtam
át a hosszú ciheresen.

(Тург., Певцы, 48-9)

Из столовой я прошёл длинным
коридором в переднюю, потом назад.

(Чехов, II, 523)

Az ebédlőből a hosszú folyosón
át az előszobába mentem, aztán
vissza. (Guthi, 226)

Esetleg akkor lehetnek szinonimák, ha nem nevezzük meg a mondatban a mozgás kiindulásának és végpontjának helyét:

Я прошёл длинный коридор. ~ Я прошёл длинным коридором.

(Végigmentem a hosszú folyo- (Átmentem a hosszú folyosón.)
són.)

Két előljáró nélküli térbeli viszonyt jelölő szószerkezet ritkán lehet tehát egymással szinonim.

Viszont előfordulhatnak még különböző előljárószók különböző vonzataival kifejezett szó szerkezetekkel együtt a következő fejezetben bemutatandó többtagú szinonim sorokban is.

4./ Szinonim sorok

Mivel a transzpozíciós viszonyok kifejezése rendkívül gazdag az orosz nyelvben, többtagú szinonim sorokra is az e viszonyokat jelölő szó szerkezetek közül mutatunk be példákat:

$V + \text{Praep}_{cserez} + N_{acc} \sim V + \text{Praep}_{po} + N_{dat} \sim V + N_1 \sim V + N_{acc}$

Ha $V =$ "про-" igekötős mozgást jelentő ige

$N =$ туннель, переход, коридор, улица, переулок

Он прошёл через туннель $\sim$ прошёл по туннелю $\sim$

прошёл туннелем $\sim$ прошёл туннель

Más igekötőkkel vagy igekötő nélküli igékkel a $V + N_{acc}$ szó szerkezet hiányzik a szinonim sorból:

Я иду через туннель $\sim$ по туннелю $\sim$ туннелем.

(Vö. Vlagyimirszkij 1972, 339)

=

$V + \text{Praep}_{cserez} + N_{acc} \sim V + N_1 \sim V + \text{Praep}_{iz} + N_{gen}$

Ha $N:$ горло, рот, нос

Кровь идёт через горло, рот, нос.

" " горлом, ртом, носом.

" " из горла, рта, носа.

(Vö. orrán-száján folyik a vér $\sim$ folyik a vér az orrából,

Pl. szájából)

Кровь лилась из глаз,

носа, рта. (Сп., 1978, № 5, 30)

Vér ömlött a szeméből, az orr-
ból, a szájából.

Ha $N =$ губа, a $V + \text{Praep}_{na} + N_{\text{praep/pl}}$ szó szerkezet is ezt a jelentést fejezi ki:

(старик) ... когда распрямился, и через губу у него тянулась

на губах у него выступила
кровь. (Айтм., 239)

слюна. (Горький, 52)

... és amikor főlegyenese-
dett, vér buggyant ki a
száján. (523)

a nyála is kicsordult ajkán.

Hozhatnánk még példákat olyan szinonim sorokra, amelyek csak előljárós szószerkezetekből állnak, akár a transzpozíciós, akár az adpozíciós viszonyok köréből, de mint már említettem, nem célunk minden szinonim szószerkezet bemutatása.

Eddigi vizsgálódásaink alapján is megállapítható, hogy a térbeli viszonyok jelölésére jóval több előljárós szószerkezet szolgál, mint előljáró nélküli, így nyilvánvaló, hogy szinonimák is gyakrabban fordulnak elő az előljárós szószerkezetek között.

Fejezetünkben 19 szinonima párt és 2 szinonim sort mutattunk be, melyek közül 14 szinonima párnak a magyar megfelelői között is bőven találtunk szinonimákat. A magyar nyelv tipológiai természetéből adódóan e szinonim helyhatározók ragos és névutós névszók. Szinonimák lehetnek ragos helyhatározók ragos helyhatározókkal; ragos helyhatározók névutós helyhatározókkal; s névutós helyhatározók névutós helyhatározókkal. Néhány példát arra is bemutatunk, hogy a helyhatározós szószerkezet határozói értékű tárgyas szószerkezettel is szinonim lehet.

Bár az orosz és magyar nem rokon nyelvek, a szinonimák létrejöttében néhány hasonlóságot is megfigyelhattunk. Mindkét nyelvben lehet a szinonimák keletkezésének oka:

- 1./ archaikus elemek továbbélése új produktívabb formák mellett

- 2./ kül- és belviszonyt kifejező szerkezetek szinonim használata
- 3./ irányt és helyet jelölő szószerkezetek közötti jelentéskülönbség elmosódása
- 4./ helyhatározós és tárgyas szószerkezetek szinonim használata.

B. Időviszonyokat kifejező szinonim határozós szószerkezetek

Hasonló felépítésű szószerkezetek, mint a térbeli viszonyokat jelölők. Alaptagjuk ige (V), alárendelt tagjuk előljárószókkal (Praep.), s az előljárószók vonzatának megfelelő esetben álló névszókkal (N; Adj + N; Pron. + N; Num. + N), ill. előljáró nélküli függő esetben álló névszókkal kifejezett időhatározók.

E fejezetben sem kívánunk minden szinonim szószerkezetet bemutatni, csak azokat, amelyek a bevezetésben megjelölt célkitűzésünket segítik elő, ti. annak vizsgálatát, hogyan érvényesül a tér- és időviszonyok nyelvi kifejező eszközei között meglévő korreláció az e viszonyokat jelölő szinonim szószerkezetekben (vö. e munka 2-3. l.) Ennek megfelelően az előző (A.) fejezet alfejezeteinek sorrendjében haladunk, de csak azokat a szószerkezeteket vizsgáljuk, melyek időviszonyok jelölésekor is szinonimák lehetnek.

1./ Szinonim előljárós szószerkezetek:

a/ Különböző előljárószók egyféle vonzatával kifejezett szinonim szószerkezetek:

$V + \text{Praep}_V + N_{acc} \sim V + \text{Praep}_{na} + N_{acc}$

в праздник ~ на праздник : ünnepkor, ünneppardon

в праздники ~ на праздники: ünneppardonokon

Pl.

Как-то после обеда в один
из праздников, мы вспомнили
про Волчаниновых. (Чехов, II,
509)

На праздники мы будем заниматься:
сразу после праздников у нас конт-
рольная работа. (Vö. Pete 1976, 98)

Egy ünnepnapon ebéd után

eszünkbe jutottak Volcsanyinovék... (Guthi, 213)

в День шахтёра ~ на День шахтёра: Bányásznapon / Bányásznapkor
(Vö. Pete 1976, 97)

в Новый год ~ на Новый год : Újévkor, Újév napján

Премьера этой кинокартины
состоялась в Новый год в
в Москве.

На Новый год была тихая, без-
ветренная погода.

(Vö. Vszevolodova - Potapova 1973,
83)

А "на" előljárószóval kifejezett formákat a köznyelvben hasz-
nálják. (Vö. e munka 43. l.)

А "в этот раз" ~ "на этот раз" szerkezetek használatában nincs
ilyen különbség, irodalmi művekből gyűjtött példáim azt tanú-
sítják, hogy ezek felcserélhető szinonimák.

Pl. На станции мы приехали
в этот раз намного раньше
обычного. (Айтм., Дж., 43)

Письмо Садыка и на этот раз
пришло из Саратова. (Айтм., Дж., 17)

Ez alkalommal jóval koráb-
ban érkezünk az állomásra. (68)

Szádik levele ez alkalommal is
Szaratovból érkezett. (25)

Не дочитал я в этот раз
письмо до конца. (Шолохов,
246)

и на этот раз смерть мимо меня
прошла. (Шолохов, 241)

Но в этот раз он сказал
не себе - портфелю. (Айтм.,
192)

Ezúttal is elhaladt mellettem a
halál (Makai, 31)

На этот раз Танабай и не заметил
как миновал Александровский подъём.
(Айтм., 295)

$V + Praep_V + N_{Praep} \sim V + Praep_{na} + N_{Praep}$
 в старости ~ на старости ~ на старости лет
 (ritka)

И захочется тебе в старости
 замок железный на весь свет
навесить. (Леонов, Русский
 лес (Vö, Pete 1976, 87))

Ha a szó szerkezetben egyez-
 tetett jelző szerepel, csak
 ezt a szerkezetet használ-
 hatjuk:

в глубокой старости

(Vö. Vszevolodova-Potapova, 1973, 143)

Смолоду я гривой этой хвасталась,
на старости кляну! (Горький, 25)

Fiatal koromban kérkedtem ezzel a
 sörémmel, öregségemre aztán átkoz-
hatom. (Radó, 13)

Да разве жила бы я на старости лет
 с отцом твоим, ...? (Айтм., 201)

Talán itt élnék a vén fejemmel

apáddal? (458)

■

A következő példákban lévő szerkezetek akkor szinonimák, ha
 bennük sorszámnévi vagy a sorszámnevekhez jelentésben közel
 álló "последний" jelző szerepel:

в/на четвертом раунде:

a negyedik menetben

в/на последней пятиминутке матча:

a meccs utolsó öt percében

(Vö. Pete 1976, 90)

Mint példáink mutatják, a bel- és külviszonyt kifejező elől-
 járósók ("в" és "на") időviszonyok kifejezésekor ritkán
 szerepelnek szinonim szó szerkezetekben. "из" és "с" előljárós
 szinonim szó szerkezetekről pedig egyáltalán nem is beszélhe-
 tünk, hiszen az "из" előljárósót a mai orosz nyelvben idő-
 viszonyok jelölésére nem használjuk.

Csak néhány frazeológiai szókapcsolatban őrizte meg ezt a
 funkcióját (pl. из года в год; вышел из возраста), valamint

néhány időhatározószóból következtethetünk arra, hogy régebbi nyelvéllapokban ilyen funkciót is betöltött (pl. издавна, искони vö. Szamarina 1956, 12).

Ezért a $V + Praep_{sz} + N_{gen}$ szó szerkezettel a mai nyelvben a $V + Praep_{ot} + N_{gen}$ szó szerkezet szinonim. Ez sem túlságosan gyakori, akkor lehetséges, ha az időtartam végét is jelöljük:

pl. Врач принимает с/от 8 до 10.

...пчёлы с утра до ночи

работают вместе. (Пришвин)

Vö. Pete 1976, 248

Он должен был от утра до ночи

давать грошевые уроки. (Чехов,

II, 237)

Расселтől estig magánórákat adott
éhbérért (Szöllősy, 149)

пребывать где-н. с января

до марта

проводить испытания с пер-

вого по восьмое текущего

месяца

состоять членом организации

от февраля по декабрь (Курс, 576)

обследовать больного от
первого до четырнадцатого мая (Курс,
576)

Ha az időtartam végét nem jelöljük, az "от" előljárószót a mai nyelvben nem használjuk az "с" előljárószó helyett

pl. знать кого-н. с пелёнок ~ от пелёнок: (archaikus)

пólyás kora óta ~ pólyás korától kezdve ismeri

(Vö. Pete 1976, 241)

Így annak az időpontnak a kifejezésére, melytől fogva a cselekvés, történés, létezés tart, az orosz nyelvben csaknem kizárólag a $Praep_{sz} + N_{gen}$ szerkezetet használjuk. Magyar megfelelői "-tól, -től" ragos, "óta" névutós vagy "-tól kezdve", "-tól fogva" ragos-névutós szerkezetek, melyek szinonim szó szerkezetekben is előfordulhatnak.

A mai orosz nyelvben csak abban az egy esetben fejezhetjük ki szinonim módon ezt a jelentést, ha a mondatban az igei állítmánnnyal kifejezett cselekvést tagadjuk. Ekkor ugyanis az "с" előljárószó helyett a " после " előljárószót is használhatjuk:

С субботы/после субботы

Szombat óta nem láttam.

я не видел его.

С того дня / после того дня

Azóta/attól fogva Vera nem volt nálunk.

Вера не была у нас.

(Vö. Pete 1976, 241)

b./ Ugyanazon előljárószó kétféle vonzatával kifejezett szinonim szó szerkezetek:

$V + Praep_V + N_{acc} \sim V + Praep_V + N_{praep}$

На N: сумерки

Обратно из города пароход
отвалил в сумерки

и в сумерках между деревьями
прятались тени. (Чехов, II, 508)

(Vszevolodova 1973, 121)

N: перерыв

В перерыв надо было нали-
вать кубы. (Н.Островский)

В перерыве он увидел нас.

(Vö. Radtke 1964, 201)

N: антракт

Jelző nélkül csak: в антракте

На előtte sorzámmnévi jelző van, szinonimák lehetnek:

Я купил программу в пер-
вый антракт.

В первом антракте муж ушёл
курить, она осталась в кресле.

(Vö. Pete 1976, 77)

(Чехов, III, 185)

N: промежутки

в промежутки между боями ~ в промежутках между боями:

a harcok közötti időben (Vö. Pete, 1976, 91)

N: месяц, год

ha jelzője mutató névmás, sorszámnev, valamely időszakot jelentő melléknév (летний, послевоенный) vagy egyéb melléknév: трудный, голодный, чрезвычайный) Az előljárás esetben lévő szerkezetek használata gyakoribb.

в этот месяц ~ в этом месяце

(Vö. Vszovolodova 1973, 82)

В тот же год поехал в
Мещору ... (Паустовский)
(Vö. Radtke 1964, 201)

Я, к сожалению, должен прибавить,
что в том же году Павла не стало.
(Тург. Певцы, 104)

В голодный двадцать второй
год подался на Кубань.

~ в голодном двадцать втором году

(Шолохов, 220)

N: hónapnevek (csak jelzőkkel)

в прошлый май

~ в прошлом мае

(Vö. E munka 45-6. 1.)

В тёплые февраль

~ в тёплых феврялях

средняя месячная температура может быть выше

средней многолетней на 8-12°. (Vö. Vszovolodova 1975

N: годы (ha jelzője a húszas, harmincas stb.

201)

éveket jelentő sorszámnev)

Добрые перемены в мире,
ставшие особенно ощутимы ми
в 70-е годы, были названы
разрядкой международной
напряжённости. (Сп., 1978, № 1, 41)

Птицы Шабанова занимали
призовые места ещё в первых
соревнованиях в нашей стране
в 20-х годах. (Сп., 1978, № 1, 98)

Строилась она (больница)

в сороковые годы

~ в сороковых годах.

(Чехов, II, 267)

Felcserélhető szinonimák, irodalmi művekben gyakoribbak az előjárás esetben lévő szerkezetek.

N: века (ha jelzője: средние)

средневековье (jelző nélkül vagy "ранний," "поздний" jelzővel)

в средние века ~ в средних веках

в (раннее, позднее) средневековье ~ в (раннем, позднем) средневе-
↓ ковье

E formák gyakoribbak, vö. Vszevolodova 1973, 35)

N: век, период (csak ha a szerkezetekben történelmi, ill.

földtörténeti korszakokat jelentő egyeztetett
jelzők vannak)

pl. в бронзовый век ~ в бронзовом веке:

a bronzkorban

в каменный век ~ в каменном веке:

a kőkorszakban

в третичный период ~ в третичном периоде:

a harmadkorban

в меловой период ~ в меловом периоде:

a krétakorban

(Vö. Pete 1973, 89, 91)

N: сезон

Nem egyeztetett jelzőkkel csak a $Praep_v + N_{acc}$ szerkezetet

pl. в сезон дождей

használjuk:

Др: в сезон 1947 года ~ в сезоне 1947 года

Szintén csak a tárgy esetet használjuk, ha a jelző: a "самый"
névmás, vagy időjárási jelenségekre utaló melléknév:

pl. в дождливый сезон

в сухой сезон

в самый сезон

Egyéb jelzőkkel szinonim lehet a két szerkezet:

в летний сезон ~ в летнем сезоне

(Vö. Vszevolodova 1973, 95)

N: разгар

в разгар лета ~ в разгаре лета

De: "самый" jelzővel gyakoribb a tárgy eset használata:

в самый разгар лета, игры, веселья, работы, и т. д.

(Vö. Vázevolodova 1973, 128)

P1. в самый разгар гражданской войны (Сп., 1978, № 2, 16)

N: десятилетие, десятилетия (первый, последний jelzőkkel)

в последнее десятилетие ~ в последнем десятилетии: az utolsó
évtizedben

в последние (первые) ~ в последних (первых) десятилетиях
десятилетия нашего века | нашего века: századunk utolsó (első)
évtizedeiben

Пятилетка (ha jelzője: mutató névmás, sorszámnev vagy
a sorszámnevek jelentéséhez közel álló melléknév :

p1. текущий, следующий)

в эту пятилетку ~ в этой пятилетке: ebben az ötéves tervben

в текущую (следующую) ~ в текущей (следующей) пятилетке:

пятилетку a mostani (a következő) ötéves tervben

в первую послевоенную ~ в первой послевоенной пятилетке:

пятилетку a háború utáni első ötéves tervben

N: пятидневка:

в первую пятидневку апреля ~ в первой пятидневке апреля:

április első öt napjában

N: полугодие:

в нынешнее полугодие ~ в нынешнем полугодии: ebben a félévben

N: половина дня (ночи)

в первую половину дня (ночи) ~ в первой половине дня (ночи)

a nap első felében, azaz délelőtt

(az éjszaka első felében)

во вторую половину дня

~ во второй половине дня (ночи)

(ночи)

a nap második felében, azaz

délután

(az éjszaka második felében)

Vö. Pete 1973, 90-1

N: поездка, экспедиция, поход

(számnévi és mutató névmási
jelzőkkel)

в эту поездку ~ в этой поездке:

ezen az utazáson /ez alatt
az utazás alatt

Я вспомнил, что в ту поезд-
ку мы вели путевые записки.

Наша дружба окрепла в первой сов-
местной поездке на юг.

В один из первых же походов

В одном из походов Галка была

в лес он увидел сразу не-
сколько лосей.

одновременно врачом и поваром.

/: az egyik túrán/

(Vö. Vszevolodova 1973, 136-7)

Az utolsó példákat (utazáson, túrán) kivéve a Praep_v + N_{praep} és a Praep_v + N_{acc} időviszonyt jelölő szerkezetek ma-
gyar megfelelői egyaránt "mikor?" kérdésre felelő -ban, -ben
ragos időhatározók. A -ba, -be ragot a mai magyar irodalmi
nyelvben időhatározó kifejezésére nem használjuk. Csak népköl-
tészeti alkotásokban, s a mindennapi beszélt nyelvben fordul-
nak elő: pl. Hajnalba' dolgoztam. Ezt azonban helyesírásunk
nem követi (Vö. Akad. Nyelvt. II, 186). Csak néhány határozó-
szavunkban mutatható ki etimológiai elemzéssel a -ba, -be ragok
időbeli funkcióban való használata: pl. hébe-hóba; ízibe ~
íziben.

*

V + Praep_{na} + N_{acc} ~ V + Praep_{na} + N_{praep}

Időviszonyok jelölésekor ez a két szószerkezet ritkán
lehet szinonim. Csak ha

N = рождество, пасха

Только на рождество да на
пасху давали нам на неделю
выход. (Паустовский)

Зимой, на рождестве, ёлка была в
большом доме. (Л. Толстой, Воскресение

(vö. karácsonykor, húsvétkor)

Сельский крестный ход на пасхе

(Perov festményének címe)

vö. Pete 1976, 99

A "на" előljárószónak megfelelő -ra, -re és -on, -en, -ön ragokkal egyaránt képezhetünk a mai magyar nyelvben időhatározókat, de azok nem szinonimák. Pl. szerdán (mikor?); szerdára (mikorra?)

c./ Különböző előljárószók különböző vonzataival kifejezett szinonim szószerkezetek

Ugyanolyan szinonim szószerkezeteket, mint amilyeneket a térviszonyok kifejezésénél vizsgáltunk, itt nem tudunk bemutatni, csak hasonlókat. Hiszen azok az okok, amelyek térbeli viszonyok jelölésekor szinonimák keletkezéséhez vezettek, itt csak szórványosan mutathatók ki (vö. e munka 101-2.1.) vagy egyáltalán nem (vö. e munka 103-4.1.).

$V + \text{Praep}_V + N_{\text{praep}} \sim V + \text{Praep}_{\text{na}} + N_{\text{acc}}$

Ha N: год ("будущий" és "следующий" jelzőkkel)

в будущем году ~ на будущий год

а jövő évben ~ jövőre

в следующем году ~ на следующий год

а következő évben

Не в будущем году - так после. На будущий год их места в первой
На nem a jövő évben, hát дожине займут победители сорев-
кésőbb. (Тург. Певцы, 214-5) нований второй группы класса "А"
(Правда) (vö. Pete 1976, 96)

A "в будущем году" típusú szerkezetek felelnek meg az irodalmi nyelv normáinak, míg a "на будущий год" a köznyelvre jellemző, de mint az idézett példa mutatja a sajtó nyelvében is előfordul.

$V + \text{Praep}_V + N_{acc} \sim V + \text{Praep}_{na} + N_{praep}$

На N: перемена, каникулы

играть в перемену $\sim$ на перемене: а тízperceben játszik

Jelzővel csak: на первой, на большой перемене

отдыхать в каникулы $\sim$ на каникулах: а szünidőben ül

Jelzővel csak:

в летние / зимние, осенние,

весенние / каникулы

Jelzők nélkül mind az irodalmi, mind a köznyelvben felcserélhető szinonimák.

A fenti szerkezetek arra is jó példát szolgáltatnak, hogy az eredetileg bel- és külviszonyt kifejező "в" és "на" előljárószók időviszonyok jelölésekor csaknem teljesen elveszítik eredeti jelentésüket, ezért használhatók különböző vonzataikkal egy és ugyanazon főnévvel ugyanannak az időhatározói jelentésnek a kifejezésére is. Időviszonyok jelölésére való használatuk, mint ahogy azt a nyelvészeti irodalom gyakran hangsúlyozza, nyilvánvalóan a térviszonyok kifejezésének analógiájára alakult ki, s az eredeti jelentések elhomályosulása miatt sok a következtelen használatuk, s ez szintaktikai szinonimák kialakulásához vezet.

Ehhez hasonló jelenség figyelhető meg a következő szószervezetekben is, ahol az "с" előljárószó veszítette el eredeti funkcióját, ti. nem "mikortól"? kérdésre felelő előzmény-, hanem "mikor?" kérdésre felelő tartamhatározót jelöl, ilyenkor szinonimái is tartamhatározók:

$V + \text{Praep}_{sz} + N_{gen} \sim V + \text{Praep}_V + N_{praep}$

С прошлого года он заболел. $\sim$ В прошлом году он заболел.

С января он ушёл на пенсию. $\sim$ В январе он ушёл на пенсию.

A befejezett igék használata is arra utal, hogy a "с прошлого года" típusú szerkezetek e mondatokban "mikor?" kérdésre felelő időhatározók. (vö. утром/с утра уехал; Koka, 1952, 71) Ugyanígy a következő szinonimákban is:

$V + Praep_{sz} + N_{gen} \sim V + Praep_v + N_{acc}$
 С юношеских лет он пристрас- ~ В юношеские годы он пристрастился
тился к музыке. к музыке.

Ifjú korában rajongott a zenéért.

A befejezett ige használata determinálja ezt a jelentést.

(Vö. С юношеских лет он любит музыку. Fiatal kora óta szereti a zenét.)

A következő szinonimákban még érezhető bizonyos mértékben az előljárószók eredeti jelentése is, de ettől függetlenül szinonimák:

$Praep_{sz} + N_{gen} \sim Praep_{na} + N_{acc}$
 с первого взгляда ~ на первый взгляд

első pillantásra v. tekintetre; azonnal, mindjárt

(H - G, II, 29)

■

Bár a térbeli viszonyok elemzésekor nem tértünk ki a különböző előljárószók különböző vonzataival kifejezett adpozíciós viszonyokat jelölő szinonim szó szerkezetekre, itt szeretnénk közülük megemlíteni néhány olyan szó szerkezetet, melyek nemcsak tér-, hanem időviszonyok jelölésekor is szinonimák lehetnek:

$V + Praep_k + N_{dat} \sim V + Praep_{pod} + N_{acc} \sim V + Praep_{pered} + N_1$

E szó szerkezetek térbeli viszonyok jelölésekor valamilyen helyhez való közeledést, időviszonyok jelölésekor valamely időszakhoz való közeledést jelentenek.

Pl. Он сел к окну ~ под окно ~ перед окном.

Leült az ablakhoz ~ ablak alá ~ ablak elé.

Он пришел к вечеру ~ под вечер ~ перед вечером.

Este felé jött meg.

К вечеру обыкновенно приходит почтмейстер, (Чехов, II, 248)

Este felé rendszeren átjön hozzá a postamester. (Szöllősy, 161)

...он явился под вечер, празднично одетый (Горький, 45)

estefelé jelent meg ünneplő öltözetben (Radó, 31)

В тот же день, перед вечером, к Андрею Ефимычу неожиданно явился Хоботов ... (Чехов, II, 280)

Ugyanazonnap estefelé A. J.-nél váratlanul megjelent Hobotov ...
(Szöllősy, 192)

К утру они овладели сильным опорным пунктом.

Reggelre birtokukban volt már egy erős támaszpont. (Сп., 1978,
№ 8, 14)

только под утро я смог вернуться со строительной площадки.

...csak hajnalban térhettem vissza az építkezésről. (Сп., 1978, № 7, 14) 1. még e munka 36-7. 1.

E példák jól szemléltetik, hogy a tér- és időviszonyok nyelvi kifejező eszközei között meglévő korreláció érvényre jut az e viszonyokat jelölő szinonim szószerkezetekben is. Az itt bemutatott hely- és időhatározók magyar megfelelői nem mutatják ilyen jól ezt a korrelációt, de tudunk hozni a magyar nyelvből is szinonim példákat adpozíciós viszonyokat kifejező helyhatározók és körülbelüliséget kifejező időhatározók köréből, melyekben szembetűnő a nyelvi kifejező eszközök hasonlósága.

Pl. Szeged felé ~ Szeged táján ~ Szeged körül -

10 óra felé ~ 10 óra tájt ~ 10 óra tájban ~ 10 óra körül.

2./ Elöljárós és előljáró nélküli szónyerkezetek

A mai orosz nyelvben három eset őrizte meg azt a funkcióját, hogy előljárószók nélkül jelölhet időviszonyokat: a birtokos, a tárgy és az eszközhatározós eset. Fejezetünkben csak az utóbbi kettővel foglalkozunk. Először azt vizsgáljuk meg, milyen előljárós szónyerkezetekkel lehetnek szinonimák az előljáró nélküli tárgy esettel kifejezett szónyerkezetek:

$V + N_{acc} \sim V + \text{Praep}_{csere} + N_{acc}$
 Ha N: час, полчаса, месяц (jelzője: a "каждый" névmás és tőszámnév)

V: folyamatos ige

Лекарство нужно принимать

каждые три часа

~ через каждые три часа

Az orvosságot három óránként kell bevenni.

Каждые полчаса

~ Через каждые полчаса он, не

отрывая глаз от книги, наливает себе рюмку водки ... (Чехов, II, 248)

полóránként

~ мínden félórában anélkül, hogy könyvéből felnézne, tölt magának egy pohárával, ... (Szóllósy, 160)

=

$V + N_{acc} \sim V + \text{Praep}_v + N_{acc}$
 N: дорога, день (névmási jelzőkkel)

A XIX. század irodalmi nyelvében még gyakori volt, a mai nyelvben egyes esetekben csak az előljáró nélküli, míg néhány esetben csak az előljárós formákat használjuk. pl.:

всю дорогу ~ во всю дорогу

(archaikus)

А то ведь всю дорогу не

и во всю дорогу не переставал его

переставая плакать

(извозчика) тузить кулаком в спину.

(Айтм., 236)

Egész úton folyton bökdögte a
kocsis hátát. (Гоголь, Нос, 34-5)

весь день ~ во весь день (archaikus)

и весь день сидит как

Во весь день видели одного только

дитя глупое ...

зайца ...

... és egész nap úgy ül,
mint egy gyámoltalan gyer-
mek ... (Пушкин, Дубр., 48-9)

Egész nap csak egy nyulat láttak.
(Пушкин, Дубр., 18-9)

тот же день ~ в тот же день

(archaikus)

Тот же день стал он хлопо-
тать об отпуске ...

Слух о сём происшествии в тот же
день дошёл до Кирила Петровича.

Még aznap este megtette a
lépéseket is szabadságolása
dolgában, ... (Пушкин, Дубр.,

Ennek az esetnek a híre még aznap
eljutott Kirila Petrovicshez.

(Пушкин, Дубр., 20-1)

52-3)

В тот же день вечером у него был

М. А. (Чехов, II, 269)

A "день" főnév többes számú alakját "первые" és последние"
jelzőkkel a mai nyelvben is használjuk mindkét szó szerkezetben:

первые дни ~ в первые дни

последние дни ~ в последние дни

Последние дни ~ В последние дни я плохо себя

чувствую. Аз utóbbi napokban rosszul
érzem magam. (Vö. Vaszvolodova 1973,
53)

■

Az időviszonyt jelölő V + N_{acc} szó szerkezetek leggyakoribb
szinonimái a "в течение", "в продолжение", "на протяжении" ún.
másodlagos előljárószók (вторичные предлоги) birtokos esetben
álló névszókkal való kapcsolata. Az utóbbi szó szerkezetek

csak időviszony jelölésére szolgálnak:

Зиму жил в деревне.

~ В течение зимы жил в деревне.

(Vö. Vszevolodova 1973, 44)

Все эти годы мы безвыездно

~ На протяжении всех этих лет ...

жили в Саратове.

(Vö. Vszevolodova 1973, 53)

Я понимал, что так мог любить

Но часть писем была от простых

свою землю только тот, кто

наивных людей, которые на протя-

всем сердцем тосковал по ней

жении многих лет обрабатывались

долгие годы, кто выстрадал эту

средствами массовой информации,

любовь. (Айтм., Дж., 35)

Am a levelek egy részét egyszerű,

Rájöttem, hogy csak az szeret-

naiv emberek írták, akiket hossz-

heti így a földjét, aki egész

szerű évek során megméltalmazott a

szívvel sóvárgott utána hosszú

sajtó, a tévé, a rádió, ...

éveken át, aki megszenvedett

(Сп., 1978, № 2, 3)

ezért a szerelemért. (55)

Ezeknek az ún. másodlagos előljárószóknak a használata növeli az időviszonyokat jelölő szinonimák számát, s egyben elősegíti azt a tendenciát, mely szerint az előljáró szószervezetek egyre inkább kiszorítják az előljáró nélkülieket.

■

A tárgyesetnél gyakoribb az előljárószó nélküli eszközhatározós eset használata időviszonyok jelölésére, mely többféle előljáró szószervezettel is szinonim lehet:

$V + N_1 \sim V + \text{Praep}_{sz} + N_{gen}$

Ha N: napszakok (утро, вечер) és évszakok elnevezése

V: többnyire befejezett ige (vö. e munka 125. l.)

Pl.

С утра ещё подался, кажется в Аксай. (Айтм., 189)

Még reggel elment, talán Akszajba. (440)

Отец ещё с утра уехал в лес. (Л. Толстой, 22)

(Vö. ~ утром уехал)

ты даже не потрудился заметить, что я с утра в вечернем платье
(vö. ~ утром) még annyi fáradságot sem vettél, hogy észrevedd:
kora reggel estélyi ruhában vagyok ... (А.Толстой, Любовь, 92-3)
С той зимы Гульсары запомнил голос Танабая на всю жизнь (Айтм., 307)
Azon a télen Gülszári egy életre megjegyezte Tanabaj hangját (197)
...зимой по глубокому снегу не доберешься до него, лучше перевезти
с осени (Айтм., 235)

■

$$V + N_1 \sim V + \text{Praep}_{\text{на}} + N_{\text{асс}}$$

На N: утро, ночь (jelzője: следующий)
лето, весна (jelzője: будущий, следующий)

Следующим утром Илья Матвее- На следующее утро я не мог поднять
вич ... на Канатную улицу ... руку. Másnap reggel nem tudtam fel-
не сворачивал. (Кочетов, emelni a kezemet. (Сп., 1978, № 5, 29)
Журбины) vö. Radtke 1964, 193

Следующей ночью ~ На следующую ночь к ним присоедини-
лись остальные подразделения полка.
Másnap éjjel felcsatlakozott melléjük
az ezred többi alegysége. (Сп., 1978, № 8, 14)

Будущим летом, ... махнем на ~ на будущее лето
Кавказ ... (Чехов, П, 277)

Jövő nyáron, ..., leruccsunk
a Kaukázusba... (Szóllósy, 189)

следующей весной ~ на следующую весну

jövő tavasszal, a jövő tavaszon,
a következő tavaszon / tavasszal

■

$$V + N_1 \sim V + \text{Praep}_V + N_{\text{асс}}$$

На N: ночь, зима, весна, jelzők nélkül is szinonimák lehetnek,

az irodalmi nyelvre a $V + N_1$, a népryelvre a $V + Praep_V + N_{acc}$ szószerkezetek jellemzők.

Pl.

Переpravы мы осуществляли Вечером вернулся в посёлок, посмотрел только ночью. (Сп., 1978, № 7, 6) рел на яму и в ночь опять ушёл в город. (Шолохов, 246)

Ha N parszakok, évszakok, hónapok neve, valamint a "пора" főnév, szinonimák lehetnek a fenti szószerkezetek az irodalmi nyelvben is, de csak akkor, ha a szószerkezetekben mutató névmási, időviszonyt kifejező melléknévi vagy időjárási jelenségekre utaló melléknévi jelzők vannak. pl:

этой ночью ~ в эту ночь

прошлой ночью ~ в прошлую ночь

лунной ночью ~ в лунную ночь

Она (Джамиля), наверно, не спала в эту ночь. (Айтм., Дж., 41)

vö. ~ этой ночью

Двое попытались бежать, а того не учли, что в лунную ночь тебя в чистом поле черт-те насколько видно, ну конечно, и этих постреляли. (Шолохов, 229) (~ лунной ночью)

Тёмной весенней ночью по Однойды, в седую от морозного дыма
отвесному трапу на бак океанского парохода поднялся осеннюю ночь, я проснулся в своей
высокий человек в военном плаще. комнате... (Сп., 1978, № 11, 166)

(А. Толстой, Любовь, 152)

ж

одним прекрасным утром ~ в одно прекрасное утро (vö. Курс, 573)

утром этого дня ~ в утро этого дня (vö. Vszevolodova
1973, 98, 119)

зимним утром ~ в зимнее утро

солнечным (дождливым) утром ~ в солнечное (дождливое) утро

Однажды осенним утром, подняв воротник своего пальто и шлепая по грязи, по переулкам и задворкам пробирался И.Д. к какому-то мещанину. (Чехов, П, 238)

Солнечным утром, и в дождик, и в снег ~ в солнечное утро

Нужен хотя бы один человек,

Кто понимает, тебя понимает,

Тот, кто тебе не изменит вовек. (Дербенев, Сп., 1978, № 10, 114)

ж

ясным днём ~ в ясный день (vö. Курс, 573)

жарким летним днём ~ в жаркий летний день

этим праздничным днём ~ в этот праздничный день (vö. Vszevolodova 1973, 78)

субботним днём ~ в субботний день (vö. Vszevolodova 1973, 105)

ж

летним вечером ~ в летний вечер

субботним вечером ~ в субботний вечер (~ в субботу вечером)
(vö. Vszevolodova 1973, 114)

Ну зато, Олёша, на привале, ... в зимний вечер ... тройка
на отдыхе, летним вечером в подъехала (Пушкин, Станционный
Жигулях, где-нибудь под зелёной горой, поразложим, бывало, костры - (Горький, 45) смотритель)
(vö. egy téli este ~ egy téli este)

ж

этим летом ~ в это лето

прошлым летом ~ в прошлое лето

послевоенным летом ~ в послевоенное лето
(ritkább) vö. Vszevolodova 1973, 114

памятной весной ~ в памятную весну

Этим летом Е. И. встретил ~ в это лето
у своей приятельницы ...

её замужнюю сестру (А. Толстой, Любовь, 76)

az idén nyáron ~ ezen a nyáron

Да. Внучка прошлым летом ~ Az, az. Múlt nyáron itt vendéges-
приезжала гостить. (Айтм.306) kedett az unokám. ~ tavaly nyáron

Зимой прошлой - говорит - не (195)

тебя мне жалко стало, а скотину. (Айтм., 191)

а это случилось жарким летом

в засушливое лето: aszályos nyáron

(Айтм., 180)

в дождливое лето: esős nyáron

forró nyáron történt (426)

(Pete 1976, 52, 54)

ж

прошлым сентябрём ~ в прошлый сентябрь

(1. még e munka 45-6. 1. és 137-8.1.)

ж

вечерней порой

~ в вечернюю пору (vö. Курс, 573)

зимней порой

~ в зимнюю пору (vö. Vszzevolodova

1973, 98)

охотиться летней порой ~ охотиться в летнюю пору (vö.

Розенталь-Теленкова 1972, 286)

ж

$V + N_1(pl) \sim V + Praep_{po} + N_{dat}(pl)$

На N: праздник, время, ночь, вечер;

час, день (csak a "целый" jelzővel)

V: folyamatos ige

Праздниками ~ По праздникам они работали на стройке дачи.

Unnepnapokon a nyaraló építkezésén dolgoztak.

(vö. Pete 1976, 120)

Временами ~ По временам чувствуются сильные боли.

Időnként erős fájdalmat érez. (vö. Pete 1976, 122)

С самого утра перепадал мелкий дождик, сменяемый по временам
теплым солнечным сиянием. Apró szemű eső szitált korareggel óta,
meleg verőfény váltotta fel néha-néha. (Тург. Певцы, 202-3)
(vö. ~ időnként)

Ночами ~ По ночам он читает.

Éjjeleken át ~ éjszakákon át olvas.

Вы не знаете, как она плакала по ночам.

Fogalma sincs, mennyit sírt éjjelenként. (А. Толстой, Любовь, 96-7)

Они часто и подолгу смеялись и уезжала по вечерам в горы одна

вечерами, сидя у окна, пели (Чехов, П, 250)

громко. (Горький, 59) és esténként egyedül, kíséret

Esténként gyakran és hosszasan nélkül járt fel a hegyekbe.

ültek nevetgélve az ablaknál, (Szóllósy, 162)

hangosan daloltak. (Radó, 45)

Теперь они начали целыми, где К. П. по целым часам возился

часами говорить только с ними, (медвежатами)

о себе (А. Толстой, Любовь, 82-3) ott K. P. órákon át hancúrozott ve-

Ettől kezdve csupán magukról lük. (Пушкин, Дубр., 102-3)

beszéltek órákon át. часто по целым часам szíjival с нею

за фортепьяно:

gyakran órák hosszát

elüldegette vele a zongoránál.

(Пушкин, Дубр., 148-9)

целыми днями ~ по целым дням

Bizonyos árnyalatnyi különbség van a fenti szó szerkezetek je-
lentése között: "словосочетания с зависимым членом твор. п. без
предлога могут указывать на повторяющееся действие, охватывающее,
заполняющее известный промежуток времени, словосочетания же по +
дат. п. мн. ч. выражают повторяемость с прерывностью следования:

не выходить из дома вечерами : estéken át nem megy ki a házból

не выходить из дома по вечерам: esténként nem megy ki a házból

плакать целыми днями: naphosszat sír

плакать по целым дням: napszámra sír

(vö. Kypcs, 577 és a munka 137. l.)

3./ Elöljáró nélküli szinonim szószerkezetek:

$V + N_{acc} \sim V + N_1$

На II: утро, лето, весна, осень (s jelzője каждый)

V: folyamatos ige

Каждое лето, ... появляется

Каждым летом в наш город приезжает

в деревнях небольшая тележка

множество туристов.

особенного вида (Тург., Певцы, 30)

Каждое утро он поздравляет своих ~ каждым утром

товарищей с добрым утром. (Чехов,

(Ritkán használt, archaikus.

II, 235)

vö. Pete 1976, 117)

✽

На II: десятилетия, тысячелетия

V: folyamatos ige

Он жил в одиночестве годы

Десятилетиями клеветали на нашу

и десятилетия.

партию империалисты. (Сп., 1978,

№ 8, 28)

Vszevolodova szerint a fenti szószerkezetek szinonimák, de van közöttük némi jelentésbeli különbség: "твор. п. без пр.

имеет по сравнению с вин. п. без пр. оттенок длительности (vö.

Vszevolodova 1973, 51)

✽

На II: день и ночь

День и ночь

Дни и ночи

Днём и ночью

дежурила мать у постели больного

сына: Ejjel-nappal beteg fia

Днями и ночами

И день и ночь

И днём и ночью

Денно и ночью → (köznyelvi)

Работал я эти десять лет и

день и ночь (Шолохов, 222)

Ез alatt a tíz év alatt éjt

nappallá téve dolgoztam (Makai, 14)

A következő példákban az igei állítmányok lexikai jelentése magában foglalja a fenti időhatározók jelentését is:

..., и я там, как говорится, дневал и ночевал. (Сп., 1978, № 7, 6)

..., s én, ahogy mondani szokták, ott tanyáztam éjjel-nappal.

Tagadásnál: ни днём ни ночью

Вечно в седле, ни днём ни ночью покоя. (Айтм., 304)

Örökké nyeregben, nincs nyugovás sem nappal, sem éjszaka (191)

- = -

Az előzőhöz hasonló szinonim szó szerkezetekben fordulnak elő a magyar "téli-nyári" időhatározó szó orosz megfelelői, két kivételtől eltekintve, a magyarhoz hasonló szórendben:

Зиму и лето

Лето и зиму

И зиму и лето

И лето и зиму

Зимой и летом

И зимой, и летом

Болчаниновы жили в деревне безвыездно, лето и зиму.

(Чехов, II, 509)

ágyánál örködött az anya. (Vö.

Pete 1976, 204)

A magyarban fordított a szórend.

... работы шли днём и ночью, (Сп. 1978

№ 7, 14) éjjel-nappal folyt a munka

он жил на хуторе.

Téli-nyáron tanyán lakott.

(Vö. Pete 1976, 204)

Volcsanyinovék állandóan

falun éltek, télen is, nyáron is. (Guthy, 212)

4./ Szinonim sorok:

$V + N_{acc(pl)} \sim V + N_1(pl) \sim V + Praep_{po} + N_{dat}(pl)$

На N: час, вечер, ночь, день, год, s jelzőjük :
"целый"

Целые дни я бродил около садов Покровского.

Napokon át kószáltam a pokrovszkojei kertek körül (Пушкин,
Дубр., 158-9)

Целыми днями я сейчас сижу в библиотеке: послезавтра экзамен.

Я целые дни читаю ~ Я по целым дням читаю.

(= napokig, napokon át, több napon át)

(Vö. Vázevolodova 1973, 54, ill. e munka 134-5. l.)

Целыми ночами ~ целые ночи ~ по целым ночам Саша просиживал

над задачами. Hosszú éjszakákon ~ hosszú éjszakákat ~ több

éjszakán át töprengett Szása a feladatok megoldásán. (Vö. Pete
1976, 230)

■

$V + Praep_v + N_{praep} \sim V + Praep_v + N_{acc} \sim V + N_1$

На N hónapok neve, melyek jelzői sorrendiséget jelentő mellé-
léknevek (прошлый, нынешний, будущий); időjárásra vonatkozó
melléknevek (холодный, дождливый, жаркий); más időszakra

utaló melléknevek (послевоенный) vagy mutató névmások: pl.
в прошлом мае ~ в прошлый май ~ прошлым маем. E szerkezetek-
kel a köznyelvben még a "в мае прошлого года" is szinonim.

(= tavaly májusban, a múlt év májusában.) Vö. e munka 45-6. l.

в этом мае ~ этим маем ~ в мае этого года

↓
Előfordul a sajtó nyelvében is.

Pl. В мае этого года Русская Православная церковь отмечает

шестидесятую годовщину восстановления патриаршества (Сп., 1978, № 5, 43)

ez év májusában ~ az idén májusban

в дождливом декабре ~ в дождливый декабрь ~ дождливым декабрём:

esős decemberben

в этом феврале ~ в этот февраль ~ этим февралём :

az idén februárban, most februárban, ebben az évben
februárban

(Dolgozatunkban szükségszerűen több helyen is meg kellett már az eddigiekben is említenünk időviszonyokat jelölő szinonim sorokat, ezeket l. a munka 36-7. l., 53. l. és 126. l.)

■

Polytathatnánk még a szinonim időhatározók bemutatását, de teljességre a dolgozat terjedelme miatt ugyanúgy nem törekedhetünk, mint az A. fejezetben. Eddigi példáink alapján is levonhatunk azonban néhány következtetést:

1. Időviszonyok jelölésére gyakrabban használjuk az előljáró nélküli szószerkezeteket, mint térviszonyok jelölésére. Az előljárós szószerkezetekkel való gyakori szinonim használatuk azonban itt is arra enged következtetni, hogy az előljárós szószerkezetek egyre inkább kiszorítják az előljáró nélkülieket időviszonyok jelölésekor is.

2. Láthattuk, hogy hasonló szószerkezetekkel fejezünk ki hely- és időhatározókat, s gyakran lehetnek szinonimák ugyanolyan felépítésű szószerkezetek térbeli és időviszonyok jelölésekor is. A kifejező eszközök korrelációja pontosan kimutatható pl. mindkét nyelvben az adpozíciós helyviszonyokat és a körülbelüliséget jelentő időviszonyokat kifejező szinonim szószerkezetekben (l. a munka 125-6. l.)

3. A térviszonyok kifejezésére szolgáló nyelvi jelek időbeli funkcióiban történő használata nem mindig logikus. Gyakran

épp következetlen használatuk vezet szinonimák keletkezéséhez. Vö. A bel- és külviszony kifejezésére szolgáló előljárószók használata szinonim időhatározókban (1. e munka 114-25. l.) Ez egyben arra is bizonyíték, hogy a térviszonyokat kifejező nyelvi jelek analógiás alapon terjedtek el a nyelvekben más határozók, pl. az időhatározó kifejezésére is.

4. Szembetűnő különbség a tér- és időviszonyokat kifejező szószerkezetek között, hogy az utóbbiak szinonimitása nagymértékben függ a bennük lévő jelzőktől.

5. Az orosz előljárós és előljáró nélküli szinonimáknak a magyar nyelvben időviszonyok jelölésekor is elsősorban ragos és névutós névszók felelnek meg. Ezenkívül a magyar nyelvben ragtalan névszókkal, ill. egyes szám harmadik személyű birtokos személyraggal ellátott névszókkal is fejezhetünk ki időhatározókat (vö. Akad. Nyelvt., 1970, II, 185-6) Így a magyar nyelvben a ragos és névutós időhatározókkal szinonimák lehetnek még ezek az ún. ragtalan időhatározók is: pl. egy téli este ~ egy téli estén; az első nap ~ az első napon; Három hete ~ három héttel ezelőtt jártam ott. Éva három hete ~ három hét óta beteg.

II. Szinonim jelzős szószerkezetek:

Valamely főnév bizonyos térrel, ill. idővel kapcsolatos tulajdonságát az orosz nyelvben kifejezhetjük egyeztetett jelzős szószerkezetekkel ($Adj_{nom} + N_{nom}$); előljáró nélküli nem egyeztetett jelzőkkel pl. ($N_{nom} + N_{gen}$) és előljárós nem egyeztetett jelzőkkel ($N_{nom} + Praep + N$ az előljárószó vonzatának megfelelő esetben). Ezen jelzős szószerkezetek egymással való szinonim használatát nézzük meg először térbeli, majd időviszo-

nyok jelölésekor.

A. Térbeli viszonyokat kifejező szinonim jelzős szószerkezetek:

1./ Egyeztetett és nem egyeztetett jelzős szószerkezetek szinonim viszonya:

a/ Egyeztetett jelzők és előljáró nélküli nem egyeztetett jelzők szinonim használata:

$$\text{Adj}_{\text{nom}} + \text{N}_{\text{nom}} \sim \text{N}_{\text{nom}} + \text{N}_{\text{gen}}$$

Az alárendelt tagban N: legtöbbször földrajzi tulajdonnév vagy földrajzi fogalmat jelölő köznév (pl. город, деревня, губерния stb.)

Adj: az e főnevekből képzett melléknév.

Az alaptag (N_{nom}): az alárendelt tagban megjelölt hely valamely részét, ott található élettelen tárgyakat, növényeket, állatokat vagy ott élő személyeket jelölő főnév: pl.

кавказские горы ~ горы Кавказа:

a kaukázusi hegyek ~ a Kaukázus hegyei

крымский берег ~ берег Крыма / Крымского полуострова:

a krími part ~ a Krím félsziget partja

...они успешно высадились на крымском берегу. (Сп., 1978, № 8, 21)

... sikeresen léptek szárazföldre a krími parton.

иссык-кульские леса ~ леса Иссык-Куля:

az isszik-kuli erdők ~ Isszik-Kul erdői

Гиблое время наступило для
маралов в иссык-кульских
лесах. (Айтм., 224)

Колесная дорога пробивалась сюда
с побережья Иссык-Куля,... (Айтм.,
180)

Pusztító időszak járt az

íranszarvasokra az Isszik-Kul az isszik-kuli partvidékről
erdőiben (496)

губернские чиновники ~ чиновники губернии

... губернские чиновники (~ чиновники губернии)

трепетали при его имени (Пушкин, Дубр., 6-7)

a kormányzóság hivatalnokai már a neve hallatára is remegtek.

(~ a kormányzósági hivatalnokok)

городские жители ~ жители городов : városi lakosok ~

a városok lakói

Если бы все мы, городские

и деревенские жители, ... ~ жители городов и деревень

согласились поделить

между собой труд, ... (Чехов, П, 519)

Az itt tárgyalt szószerkezetek magyar megfelelői minőség-, ill. birtokos jelzős szószerkezetek, melyek szintén lehetnek szinonimák.

b./ Egyeztetett jelzők és előljárós nem egyeztetett jelzők szinonim használata:

1. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_v + N_{acc}$

N_{nom} = билет, выход, дверь, направление, поездка

театральный билет ~ билет в театр : színházjegy
(ritkán használt)

морской выход ~ выход в море: tengerre szállás, tengerre való kijutás

... оккупанты бросили всё своё имущество ... и даже подготовленное к выходу в море 16 судов с нефтью. (Сп., 1978, № 8, 20)

кухонная дверь ~ дверь в кухню : konyhazajtó
(ritkán használt)

В три часа он осторожно подходит к кухонной двери. (Чехов, П, 248)

больничное направление ~ направление в больницу:

kórházi beutaló ~ beutaló a kórházba ~ kórházba szóló beutaló

ленинградская поездка ~ поездка в Ленинград:

leningrádi utazás ~ utazás Leningrádba ~ Leningrádba való utazás

Поездка в Ленинград или другая туристская поездка меня одинаково устроит этим летом. (Федоров 1972, 77)

Права на поездку в Австралию Кашкаров добился в острой борьбе с Юрием Степановым, ... (Сп., 1978, № 6, 145)

~ права на австралийскую поездку

Az Ausztráliába utazás jogát Kaskarov ... Jurij Sztjeveranovval vívott éles küzdelemben szerezte meg. (Szp. 1978, № 6, 145)

/ ~ az ausztráliai utazás jogát

~ az Ausztráliába való utazás jogát /

2. Adj_{nom} + N_{nom} ~ N_{nom} + Praep_v + N_{praep}

a. Az alárendelt tagban N: gyakran város- vagy országnév;
Adj: a belőlük képzett melléknév.

Az alaptag (N_{nom}): lehet az a földrajzi helyeken lévő épületek, intézmények neve (pl. дом, музей, stb.); az alárendelt tagban megjelölt helyen lejátszódó eseményeket, történéseket jelentő főnév (pl. встреча, старт, землетрясение, stb.); ill. az ott élő személyekre utaló főnév (pl. публика).

...яснополянский дом и дворец
графини Паниной эти люди
насквозь пропитывали духом
лицемерия ...

ezek az emberek mind a Jasz-
naja Poljana-i házat, mind
Panyina grófné palotáját át-
itatták a képmutatás szellemével.

Дом в Ясной Поляне, где ро-
дился и прожил более 50 лет
Л. Н. Толстой.

A Jasznaja Poljana-i ház, ahol
született és több mint 50 évet
leélt L.Ny. Tolsztoj
(Сп., 1978, № 9, 58)

Многие ювелирные украшения, сделанные из уральских минералов, хранятся в Ленинградском Эрмитаже, в Оружейной Палате Московского Кремля и крупнейших музеях за рубежом. (Сп., 1978, № 1, 103)

Если Государственный Эрмитаж в Ленинграде можно сравнить с Лувром, московскую Третьяковскую галерею с Национальным музеем в Вашингтоне, то старейший музей России - Оружейную Палату Кремля сравнить не с чем. (Сп., 1978, № 5, 59)

Idegen ország- és városnevekből, főleg ha azok magánhangzóra végződő nem ragozható főnevek, nem képezhetünk "ск-ий" képzős melléknévet, ilyen esetekben csak a nem egyeztetett jelzős szó szerkezeteket használjuk: pl.

Типичный пример творческой практики Шустова - его фотоочерк о землетрясении в Перу. (Сп., 1978, № 3, 138)

Накануне старта в Инсбруке местная газета ... опубликовала фотографию ... (Сп., 1978, № 1, 171)

De : То, что московская публика приняла нас при первом же появлении радует меня до сих пор. Máig

~ публика в Москве

(Szinonimája lehet még:

публика из Москвы

vö. e munka 145. l.)

boldogsággal tölt el, hogy a moszkvai közönség az első látásra szívóbe zárt bennünket.

(Сп., 1978, № 1, 157)

b. E szó szerkezetek szinonimák még, ha alárendelt tagjukban

N: воздух, лес, сад, деревня, жизнь, голова

Adj: az e főnevekből képzett melléknév

Alaptagjuk: különböző szemantikai csoportokba tartozó főnév
pl.

воздушный бой ~ бой в воздухе :

légi harc

воздушная война ~ война в воздухе: légi háború

воздушное сражение ~ сражение в воздухе: légi csata

воздушное превосходство ~ превосходство в воздухе: légi fölény

... всех нас очень беспокоило превосходство противника в воз-
духе (Сп., 1978, № 7, 24)

лесная дорога ~ дорога в лесу: erdei út

садовые цветы ~ цветы в саду: kerti virágok

деревенская жизнь ~ жизнь в деревне: falusi élet

Деревенская жизнь ~ Жизнь в деревне имеет свои преимущества.
(Федоров 1972, 75)

жизненная дорога ~ дорога в жизни: életút, életpálya

Члены клуба ... остаются спортсменами, какую бы дорогу в жизни
потом ни выбрали. (Сп., 1978, № 2, 1)

головная боль ~ боль в голове: fejfájás

De csak ^{дум} в голове

боль в груди

3. Adj_{nom} + N_{nom} ~ N_{nom} + Praep_{iz} + N_{gen}

a. Alaptagjuk anyagnév, alárendelt tagjuk_{ban} N: város-
vagy országnév vagy valamilyen helyet jelölő köznév.

Adj: az e főnevekből képzett melléknévek, melyek az alaptag
eredetére utalnak:

токайские вина ~ вина из Токая

грузинские вина ~ вина из Грузии

Az egyeztetett jelzős szó szerkezeteket csak akkor használhat-
juk, ha terminológiai funkciójuk is van, mint az előző két
példában is. De:

Csak: апельсины из Грузии ~ апельсины, привезённые (полученные)
из Грузии

Az előljárószóval kifejezett formák konkrétabbak:

pl. персидский ковёр ~ ковёр из Персии: perzsaszőnyeg

(Lehet utánszó is.) (Feltétlenül onnan való.)

Ez a jelentéskülönbség magától értetődően hiányzik, ha valamely anyag természetes eredetét jelentik a szószerkezetek: pl.

сибирский лес ~ лес из Сибири: szibériai faanyag

речная вода ~ вода из реки: folyóvíz

колодезная вода ~ вода из колодца: kútvíz

b. Az alaptag (N_{nom}): személyeket jelentő főnév (pl. пара, публика, делегация):, az alárendelt tagban N: város- vagy országnév; Adj: az e főnevekből képzett melléknév, melyek az alaptaggal megjelölt személyek valahonnan való érkezésére utalnak. Pl.

московская пара ~ пара из Москвы: a moszkvai páros

московская публика ~ публика из Москвы a moszkvai közönség (vö. e munka 143. l.)

ленинградская делегация ~ делегация из Ленинграда:

leningrádi küldöttség, a Leningrádból érkezett küldöttség

Idegen városnevekből legtöbbször nem képezhetünk melléknévet, s csak a nem egyeztetett jelzős szószerkezeteket használjuk: pl.

Потом катались Хаусс - Хеффнер, пара из Мюнхена. Azután a Hauss-Heffner müncheni páros mutatta be gyakorlatát. (Сп., 1978, № 1, 159)

... в зале было много публики из Мюнхена

A terem tömve volt müncheniekkel.

(Сп., 1978, № 1, 159)

(~ A teremben sok müncheni néző volt.)

4. Adj_{nom} + N_{nom} ~ N_{nom} + Praep_{na} + N_{acc}

N_{nom} : билет, дверь, лестница, дорога, поезд

трамвайный (автобусный) билет ~ билет на трамвай,

~ " на автобус:

villamosjegy, autóbusszjegy

Одни (туристы) начинают прихватывать с собою меню из ресторанов, другие копят иноземные трамвайные и автобусные билеты, третьи собирают камни. (Сп., 1978, № 10, 141)

A következő példákban a jelzők valahová való irányulást fejeznek ki:

чердачная дверь ~ дверь на чердак: padlásajtó

чердачная лестница ~ лестница на чердак: padláslépcső, ~ a padlásra vezető lépcső

кладбищенская дорога ~ дорога на кладбище: temetőút, temetőbe vezető út

московский поезд ~ поезд на Москву: moszkvai vonat

5.

$Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{na} + N_{praep}$

a. Az alaptag személyt jelentő főnév, vagy személyeket jelölő gyűjtő főnév, az alárendelt tagban N: földrajzi név, ill. Adj: a belőle képzett melléknév.

иссык-кульский матрос ~ матрос на Иссык-Куле

украинские войска ~ войска на Украине:

ukrajnai seregek

Az előljárószóval kifejezett formák konkrétan utalnak az adott helyre: pl.

украинские войска

поставит под угрозу его войска

на Украине s ez veszélyezteteti uk-

(Nem feltétlenül Ukrajnában rajnai seregeit

állomásozó seregek, ukrajnai- (Сп., 1978, № 8, 11) ~ Ukrajnában ak, de máshol is harcolhatnak.) lévő seregeit

он сразу же решил, что его

Но мальчик знал: отец его был

отец - иссык-кульский

матросом на Иссык-Куле.

матрос - плавает именно на

(Айтм., 202)

этом белом пароходе. (Айтм., 202)

b. Az alaptag az "игра" főnév, az alárendelt tagban N: hang-

szerek neve, ill. Adj.: az e főnevekből képzett melléknév:
фортепьянная игра ~ игра на фортепьяно: zongorajáték

скрипичная игра ~ игра на скрипке: hegedűjáték

De: csak игра на рояле: zongorajáték

pl. час спустя, слышал игру на рояле (Чехов, III, 183)

6.

Adj_{nom} + N_{nom} ~ N_{nom} + Praep_{sz} + N_{gen}

a. Az alaptag anyagnév, az alárendelt tagban N: az alaptag eredetére utaló földrajzi név, ill. Adj: a belőle képzett melléknév:

уральские камни ~ камни с Урала

b. Az alaptag személyeket jelentő főnév, az alárendelt tagban N: földrajzi tulajdonnév, Adj: abból képzett melléknév, melyek az alaptagban megjelölt személyek valahonnan való érkezését, valahová való tartozását fejezik ki:

pl. украинские гости ~ гости с Украины:

ukrajnai vendégek ~ az Ukrajnából érkezett vendégek

пресненские рабочие ~ рабочие с Пресни:

a presznuai munkások

По Тверской приближались колонны рабочих с Пресни ~ колонны пресненских рабочих

A Tverszkaján a presznuai munkások közeledtek tömör sorokban

(Сп., 1978, № 11, 161)

c. Ha az alárendelt tagban N: море, гора, ill.

Adj: морской, горный

és N_{nom}: ветер

pl. морской ветер ~ ветер с моря: tengeri szél

горный ветер ~ ветер с гор: a hegyi szél

d. Ha az alárendelt tagban N: море, воздух

Adj: морской, воздушный

az alaptag (N_{nom}): десант; ill. атака, нападение stb.
морской десант ~ десант с моря: a tengeri deszant

Первым ворвался в Новороссийск десант с моря.

(Сп., 1978, № 7, 8) Elsőként a tengeri deszant hatolt be N.

воздушная атака ~ атака с воздуха: légi támadás

воздушное нападение ~ нападение с воздуха: légi támadás

воздушная бомбардировка ~ бомбардировка с воздуха: légi támadás

7.

$Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{po} + N_{dat}$

N_{nom} : mozgást jelentő igékből képzett főnév (pl. прогулка, гонка, поездка) és a "турне" idegen eredetű főnév.

Az alárendelt tagban N: földrajzi tulajdonnév vagy olyan köznév, mely az alaptagban megjelölt mozgás helyét jelöli, ill. Adj: az e főnevekből képzett melléknév.

лесная прогулка ~ прогулка по лесу: erdei séta, séta az erdőben

Хорошее настроение сопутствует нам и во время активного отдыха:

будь то рыбалка или просто прогулка по лесу ... (Сп., 1978,

№ 10, 138)

A jó közérzet megmarad az aktív pihenés ideje alatt is: legyen az horgászás vagy erdei séta.

шоссейная велосипедная гонка ~ велосипедная гонка по шоссе:

országúti kerékpár verseny

Он (М.А.) рассказывал о своих поездках по Кавказу. (Чехов, II, 270)

mesélt kaukázusi utazásairól (Széllősy, 182) ~ a Kaukázusban tett utazásairól

Главное впечатление о ев-

ропейском турне - бесконечное

Турне по Европе в познавательном

смысле даёт не очень много.

открытие чемоданов.

Európai körútjaim legma-
radandóbb élménye az örö-
kös bőröndnyitogatás.
(Сп., 1978, № 1, 173)

Egy európai turné során nem na-
gyon sokat lehet tanulni.

(Сп., 1978, № 1, 173) Другое дело -
турне по Америке.

Egészen más egy amerikai turné.
(Сп., 1978, № 1, 173)

турне по своей стране:

hazai turné (Сп., 1978, № 1, 173)

8.

$Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{cserez} + N_{acc}$

N_{nom} : пере- igekötős igéből képzett főnév

Az alárendelt tagban N : olyan főnév, amely egy perpendikulá-
ris irányú teret átszelő mozgás helyét jelöli.

Adj : az e főnévből képzett melléknév.

Pl. речная переправа $\sim$ переправа через реку:

folyami átkelés, átkelés a folyón

карпатские перевалы $\sim$ перевалы через Карпаты:

átkelés a Kárpátokon

Мы форсировали карпатские перевалы. (Сп., 1978, № 8, 28)

Kierőszakoltuk az átkelést a Kárpátok hágóin.

2./ Szinonim nem egyeztetett jelzős szó szerkezetek:

a/ a szinonima pár egyik tagja előljáró nélküli:

$N_{nom} + N_{gen} \sim N_{nom} + Praep_{na} + N_{praep}$
листва берёз $\sim$ листва на берёзах:

a nyírfák lombja

Листва на берёзах была ещё почти всё зелена,

A nyírfák lombja csaknem teljesen zöld volt még. (Тург, Певцы, 204-5)

b/ a szinonima pár mindkét tagja előljárós szó szerkezet:

$N_{nom} + Praep_v + N_{praep} \sim N_{nom} + Praep_{na} + N_{praep}$

разговор в кухне ~ разговор на кухне:

a konyhában folytatott beszélgetés

3./ Szinonim sorok:

a/ $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + N_{gen} \sim N_{nom} + Praep_v + N_{acc}$
 кухонная дверь ~ дверь кухни ~ дверь в кухню

(konyhaajtó, a konyhának az ajtaja, a konyhába vezető ajtó)

b/1. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{iz} + N_{gen} \sim N_{nom} + Praep_{sz} + N_{gen}$
 кубинская делегация ~ делегация из Кубы ~ делегация с Кубы

(a kubai delegáció, a Kubából érkezett delegáció)

2. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_v + N_{praep} \sim N_{nom} + Praep_{po} + N_{dat}$

лесная прогулка ~ прогулка в лесу ~ прогулка по лесу:

erdei séta, séta az erdőben

≠

Hangsúlyozni kívánom, hogy a térbeli viszonyokat jelző jelzős szószerkezetek bemutatására csak vázlatosan tértem ki. Az itt bemutatottnál minden bizonnyal több ilyen szinonim jelzős szószerkezet van az orosz nyelvben. Így mind az alap- tagban, mind az alárendelt tagban más főnevek is szerepelhetnek még. Saját gyűjtésű példáim alapján igyekeztem a leggyakoribb típusokat bemutatni. E példák alapján is levonható néhány következtetés:

1./ Annak ellenére, hogy az oroszban is külön szófaj, a melléknév (sőt azon belül nemcsak tulajdonságot, hanem vonatkozást jelentő, s az ún. birtokos melléknév) szolgál a jelző kifejezésére, valamint gyakori az elől- járó nélküli birtokos eset használata is jelzői funk- cióban, egyre inkább terjed az előljárós jelzős szó-

szerkezetek használata.

2./ E jelzőknek a helyhatározókkal való rokonsága nyilvánvaló:

a/ E jelzők kifejezésére is használjuk az oroszban a helyhatározók kifejezésére szolgáló előljárószókat. Leggyakrabban a bel- és külviszony, valamint a transzpozíciós mozgás helyének jelölésére valókat (pl. в, из, на, с, по, через)

b/ Jelzőkkel is kifejezhetjük a térbeli viszonyítás mindhárom főirányát. Gyakran egy egyeztetett jelző alaptagjától függően háromféle irányt jelölhet:

московская поездка ~ поездка в Москву (куда?)

московский дом ~ дом в Москве (где?)

московская делегация ~ делегация из Москвы (откуда?)

украинская поездка ~ поездка на Украину (куда?)

украинские войска ~ войска на Украине (где?)

украинские гости ~ гости с Украины (откуда?)

c/ Az előljárós jelzős szinonimákban szórványosan ugyan, de kimutathatók ugyanazok a jelenségek, melyeket kimutattunk előljárós helyhatározós szinonim szószerkezetekben:

1. A bel- és külviszonyt jelölő szószerkezetek szinonim használata: pl.

разговоры в кухне ~ разговоры на кухне

гости из Кубы ~ гости с Кубы

2. A helyet és irányt jelölő szószerkezetek szinonim használata:

публика в Москве ~ публика из Москвы

3. A statikus és dinamikus cselekvés helyét jelölő szószerkezetek szinonim használata:

прогулка в лесу ~ прогулка по лесу

3./ Az $N_{nom} + N_{gen}$ szószerkezetek magyar megfelelői jelölt vagy gyakrabban jelöletlen birtokos jelzők. (pl. a Kaukázus hegyei). Az előljárós nem egyeztetett jelzős szószerkezetek magyar megfelelői vagy összetett szavak (pl. konyhaajtó, kútvíz), vagy -i képzős melléknévvel kifejezett minőségjelzők (pl. erdei séta, leningrádi utazás) vagy ragos névszóval kifejezett ún. jelzői értékű hátravetett határozók (pl. séta az erdőben, utazás Leningrádba, beutaló a kórházba) vö. Akad. Nyelvt., 1970, II, 169. Ha a ragos főnév nem a jelzett szó után áll, akkor a magyar nyelvben az orosszal ellentétben gyakran vagy folyamatos melléknévi igeneveket (pl. való, szóló stb.), vagy befejezett melléknévi igeneveket használunk a szószerkezetekben. pl. Leningrádba való utazás, a Leningrádból érkezett vendégek. Egyszerűbb, szebb és tömörebb a stílusunk, ha ezek helyett az -i képzős melléknévvel kifejezett minőségjelzőket használjuk. (pl. leningrádi utazás, leningrádi vendégek.) De akadémiai leíró nyelvtanunk az igenevekkel körülírt formákat sem helyteleníti, ha azok bonyolult szerkezeteket helyettesítenek, s a jobb megértést segítik elő vö. Akad. Nyelvt., 1970, II, 278.

B. Időviszonyokat kifejező szinonim jelzős szószerkezetek:

Hasonló felépítésűek, mint a térviszonyokat jelölők. Így itt is követhetjük az előző (A.) fejezet felosztásának sorrendjét. Először mindig olyan szószerkezeteket vizsgálunk, melyek térviszonyok jelölésekor is szinonimák lehetnek, s csak egy-két olyan szószerkezetet mutatunk be, melyekben a nem egyeztetett jelzők névszói más előljáró nélküli függő esetben állnak, vagy más előljárószók szerepelnek bennük, mint a térviszonyokat jelölőkben.

1./ Egyeztetett és nem egyeztetett jelzős szó szerkezetek szinonim viszonya

a/ Egyeztetett jelzők és előjáró nélküli nem egyeztetett jelzők szinonim használata:

$$1. \text{Adj}_{\text{nom}} + \text{N}_{\text{nom}} \sim \text{N}_{\text{nom}} + \text{N}_{\text{gen}}$$

N_{nom} : годы, сезон, возраст, valamint különböző élő és élet-telen dolgokat jelentő főnevek, melyek életkorát fejezzük ki a fenti szó szerkezetekkel.

Az életkort kifejező szó szerkezetek alárendelt tagjában N : год, месяц, melyek előtt tőszámnévi jelző is van. Ez a számnév kettőtől fölfelé az egyeztetett jelzős szó szerkezet melléknévi tagjában is megtalálható, annak első morféma-jaként:

pl. студенческие годы ~ годы студенчества:	diákévek
военные годы ~ годы войны:	a háborús évek ~ a háború évei
дождливый сезон ~ сезон дождей:	esős évszak
двадцатилетний возраст ~ возраст двадцати лет:	húszéves kor
пятимесячный возраст ~ возраст пяти месяцев:	öthónapos kor
пятилетний мальчик ~ мальчик пяти лет:	ötéves kisfiú
годовалое вино ~ вино выдержки одного года:	egy éves bor

$$2. \text{Adj}_{\text{nom}} + \text{N}_{\text{nom}} \sim \text{N}_{\text{nom}} + \text{N}_1$$

$$\sim \text{N}_{\text{nom}} + \text{N}_1(\text{pl})$$

вечерняя прогулка ~ прогулка вечером : esti séta
~ прогулка вечерами

b/ Egyeztetett jelzők és előjárós nem egyeztetett jelzők szinonim használata:

$$1. \text{Adj}_{\text{nom}} + \text{N}_{\text{nom}} \sim \text{N}_{\text{nom}} + \text{Пред}_v + \text{Н}_{\text{acc}}$$

a. месячная зарплата ~ зарплата в месяц: havi fizetés

b. Életkort kifejező szószerkezetek:

(A nem egyeztetett jelző alárendelt tagjában a tőszámnév van tárgyesetben, N a számnévi vonzatnak megfelelő birtokos esetben kerül.)

пятилетний мальчик ~ мальчик в пять лет: ötéves kisfiú
сороколетний мужчина ~ мужчина в сорок лет: negyvenéves férfi

Мужчина в сорок лет - человек, несущий ответственность
не только за свою деятельность. (Сп., 1978, № 10, 136)

2. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_v + N_{praep}$

a. Az alárendelt tagban N: hónapok neve

Adj: hónapnevekből képzett mellék-
nevek

апрельские бои ~ бои в апреле = áprilisi harcok

pl. Апрельские бои, следовавшие за памятной переправой, ...
были самыми жестокими на Малой земле. (Сп., 1978, № 7, 23)

b. Életkort kifejező szószerkezetek:

годовалый ребёнок ~ ребёнок в возрасте одного года:

egyéves gyerek

(A $Praep_v + N_{praep}$ szerkezetnek további jelzője van,
egy birtokos esetben álló, számnévet is tartalmazó bő-
vítmény.)

3. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{na} + N_{acc}$

a. N_{nom} : отпуск, план

Az alárendelt tagban N: месяц, неделя (gyakran számnévi jelzőkkel); Adj: a belőlük képzett melléknevek, melyek az alaptagban megjelölt főnevek időtartamát, ill. érvényességi idejét jelölik meg: pl. недельный отпуск ~
отпуск на неделю : egy hét szabadság

двухнедельный отпуск ~ отпуск на две недели =

kéthetes szabadság, két hét szabadság

месячный отпуск ~ отпуск на месяц:

egy hónap szabadság

Дальше получил я от полковника месячный отпуск. (Шолохов, 246)

недельный план ~ план на неделю:

heti terv

месячный план ~ план на месяц:

havi terv

b. N_{nom} : перерыв

A jelzője nem a pontos időtartamot jelöli, hanem a szünet rendeltetését: pl.

обеденный перерыв ~ перерыв на обед:

ebédszünet

4. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{na} + N_{praep}$

Mindössze egy példát találtam:

пятилетний бык ~ бык на пятой траве :

ötéves bika,

pontosabban: ötödik évében lévő bika

A "бык на пятой траве" - tájszólásokban használt, frazeológiai szókapcsolat. (Vö. a magyarban: másodikú csikó, borjú = második évében lévő csikó, borjú l. Ért. szótár, 892)

5. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{sz} + N_{gen}$

прошлогодные заботы ~ заботы с прошлого года:

múlt évi / tavalyi gondok

A nem egyeztetett jelzőt csak a tájnyelvben és a köznyelvben használják, az irodalmi nyelv a vonatkozást jelentő melléknévvel kifejezett egyeztetett jelzőt részesíti előnyben (vö. Купс, 568)

6. $Adj_{nom(pl)} + N_{nom(pl)} \sim N_{nom(pl)} + Praep_{po} + N_{dat(pl)}$

вечерние разговоры ~ разговоры по вечерам :

esti beszélgetések, esténként folytatott beszélgetések (vö. Купс, 577)

7. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{za} + N_{acc}$

a. N_{nom} = стипендия

Az alárendelt tagban N: hónapnevek

Adj: hónapnevekből képzett melléknevek

мартовская стипендия ~ стипендия за март:

márciusi ösztöndíj ~ március hónapra járó ösztöndíj

b. N_{nom} = календарь

прошлогодний календарь ~ календарь за прошлый год:

múltévi / tavalyi naptár

..., так как он с одинаковою жадностью набрасывался на всё, что попадало ему под руки, даже на прошлогодние газеты и календари. (Чехов, П, 238)

c. N_{nom} = газета, журнал, ill. az ezeket megnevező újság és folyóirat címek

Az alárendelt tagban N: hónapnevek, a napok nevei közül a "суббота" főnév

Adj: a belőlük képzett melléknevek

январский Новый Мир ~ Новый Мир за январь

↓
(köznyelvi)

Helyesebb: январский номер журнала Новый Мир

февральский журнал ~ журнал за февраль:

↓
köznyelvi

a februári folyóirat

↓
Helyesebb: февральский номер журнала: a folyóirat februári száma

pl. С особенным интересом я прочитал в июльском номере

"Спутника" за 1977 год, отрывки из романа Веры Кетлинской. (Сп, 1978 № 5, 3)

субботняя газета ~ газета за субботу:

↓
köznyelvi

szombati újság

↓
Helyesebb: субботний номер газеты: az újság szombati száma

A hét többi napjaival csak az előljárás formákat használjuk:

pl. газета за вторник: a keddi újság.

A "воскресный" melléknevet használjuk, de csak a következő szószerkezetekben:

воскресный номер газеты: az újság vasárnapai száma

воскресное приложение: vasárnapai melléklet

8. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{do} + N_{gen}$

E szószerkezetek érdekessége, hogy a nem egyeztetett jelzőben szereplő "до" előljáró szó, mint a melléknév első morféma, az egyeztetett jelzőben is megtalálható: pl.

дореволюционная Россия ~ Россия до революции:

a forradalom előtti Oroszország

дореволюционная жизнь ~ жизнь до революции:

a forradalom előtti élet

доевропейский период ~ период до войны:

a háború előtti időszak

доевропейский перерыв ~ перерыв до обеда:

délelőtti szünet

9. $Adj_{nom} + N_{nom} \sim N_{nom} + Praep_{pered} + N_1$

Az előzőhöz hasonló szószerkezetek:

pl. предвоенные дни ~ дни перед войной:

a háború előtti napok

предобеденный перерыв ~ перерыв перед обедом:

ebéd előtti szünet

предсмертный страх ~ страх перед смертью:

a halál előtti félelem, halálfélelem, a haláltól

való félelem (A magyar megfelelők inkább okot fejtenek ki, mint időt.)

pl. Конечно чувство страха перед смертью свойственно людям ...

(Сп., 1978, № 8, 19)

Természetesen a halálfélelem az ember sajátja.

E szószerkezetek nem szinonimái a 8. pontban tárgyalt szószerkezeteknek, mert a " до " előljárószóval és a " до " prefixummal kifejezett szerkezetek valamely időszakot vagy eseményt megelőző hosszabb periódust jelölnek, míg a " перед " előljárószóval és a " пред- " prefixummal kifejezett szerkezetek rövidebb időtartamot jelentenek, mely közvetlenül megelőzi az alaptagban megjelölt időszakot vagy eseményt vö. Купс, 565.

2./ Szinonim nem egyeztetett jelzős szószerkezetek

a/ Csak az egyik szószerkezet előljárós:

$N_{nom} + Num_{gen} + N_{gen} \sim N_{nom} + Praep_v + Num_{acc} + N_{gen}$
 мальчик пяти лет ~ мальчик в пять лет: ötéves fiú

b/ Mindkét szószerkezet előljárós:

1. $N_{nom} + Praep_{ot} + N_{gen} \sim N_{nom} + Praep_{za} + N_{acc}$

N_{nom} = газета, Известия

Az alárendelt tagban N: суббота

" Известия " от субботы ~ " Известия " за субботу:

a szombati Izvesztyija

(vö. Vszevolodova 1973, 39)

Az alárendelt tag a megjelenés dátumát jelöli:

газета от третьего марта ~ за третье марта:

a március harmadiki újság

A " за " előljárószóval kifejezett formák a köznyelvben gyakoribbak (vö. Pete 1976, 40).

2. $N_{nom} + Praep_{na} + N_{acc} \sim N_{nom} + Praep_{pod} + N_{acc}$

Az alaptag (N_{nom}) : ночь

Az alárendelt tagban N: суббота, воскресенье

ночь на субботу ~ ночь под субботу:

a szombatira virradó éjjel

ночь на воскресенье ~ ночь под воскресенье:

a vasárnapra virradó éjszaka

A hét többi napja csak a " на" előljárószóval használatos:

pl. ночь на среду (vö. Vszevolodova 1973, 228)

Szintén csak a " на" előljárószót használhatjuk, ha az alárendelt tag dátum (ночь на 1 сентябрь):

pl. В ночь на 1 ноября 1943 года в Керченский пролив вышли десантные суда с бойцами 318-й, теперь Новороссийской стрелковой дивизии.

Az 1943. nov. 1-re virradó éjjel hatoltak a Kercsi-szigetre a 318., immár novorosszijszki lövészhadosztály deszanthajói. (Сп., 1978, № 8, 21)

Около часа ночи с 11 на 12 декабря мне позвонил заместитель начальника оперативного отдела штаба армии.

A dec. 11-ről 12-re virradó éjszakán egy óra körül telefonált nekem a hadseregтörzs hadműveleti osztályának parancsnokhelyettese... (Сп., 1978, № 8, 22)

Ha az alárendelt tagban N: ünnepek neve, akkor nem a " на", hanem a " под" előljárószót használjuk:

ночь под рождество: karácsonyra virradó éjszaka

ночь под Новый год: Szilveszter éjszakája

Ванька Жуков, девятилетний мальчик, отданный три месяца тому назад в ученье к сапожнику Аляхину, в ночь под рождество не ложился спать. (Чехов, I, 242)

(A " ночь под Новый год" -nak egyeztetett jelzős szinonimája van: " новогодняя ночь " vö. Pete 1976, 54.)

3./ Szinonim sor:

Fejezetünkben a szinonima párok elemzésekor több ízben mutatunk be életkort kifejező szószerkezeteket. Láthattuk, hogy

azok egyaránt lehetnek egyeztetett jelzős, előljáró nélküli és előljárós nem egyeztetett jelzős szószerkezetek, így egy jelentés kifejezésére többtagú szinonim sort is be tudunk mutatni e szószerkezetek közül. Eltekintünk a képletekkel történő jelöléstől, mert a számnévi vonzatok, s néhány szószerkezetben a "возраст" főnévvel való körülírás jelölése túl bonyolulttá tenné a képleteket. A példákból egyébként könnyen láthatjuk, milyen felépítésűek a szinonim sor tagjai:

шестилетние ребята ~ ребята шести лет ~ ребята в шесть лет ~
ребята шестилетнего возраста ~ ребята в шестилетнем возрасте
~ ребята в возрасте шести лет:

a hatéves gyerekek ~ hatéves korú gyerekek

■

Fejezetünk végén szeretnénk megemlíteni, hogy az időviszonyokat jelölő jelzős szószerkezeteket is csak vázlatosan mutattuk be. Feltehetően több ilyen szintaktikai szinonima van az orosz nyelvben, ennek bizonyítására azonban további példák gyűjtésére lenne szükség.

Az itt vizsgált szószerkezetek alapján is levonhatunk viszont néhány következtetést:

- 1./ Az időviszonyokat jelölő jelzők kifejezésére is egyre inkább terjednek az előljárós szószerkezetek.
- 2./ Ezen szerkezetek időhatározókkal való rokonsága nyilvánvaló. Az időhatározók vizsgálatánál viszont kimutattuk a tér- és időviszonyokat jelölő szószerkezetek közötti korrelációt a szinonim szószerkezetekben is. E megállapításunk érvényességét kiterjeszthetjük a jelzős szószerkezetekre is. A B. fejezetben vizsgált előljárós szószerkezetekben lévő

előljárószók (pl. ^B, на, с, по, за, до, перед, от, под) kivétel nélkül szolgálhatnak térbeli viszonyok jelölésére is. Közülük a dolgozatban a ^B, на, с, по előljárós szószerkezeteket láthattuk is térviszonyokat jelölő szinonim jelzős szószerkezetekben (vö. e munka 141-4.1. és 145-9. 1.)

Ugyanúgy, mint az időhatározókban, az időviszonyokat jelölő jelzős szószerkezetekben is gyakran vannak tőszámnévi, sorszámnévi, ill. egyéb jelzők (pl. прошлый). Hasonlóan magyar megfelelőikben is.

3. Az időviszonyokat jelölő jelzős szószerkezetek magyar megfelelői lehetnek összetett szavak (pl. ebédszünet), minőségjelzők (legtöbbször -i, és -s képzős melléknévek: pl. háborús évek, tavalyi, keddi, márciusi újság, névutós szerkezetekből -i képzővel képzett melléknévek: pl. a forradalom előtti Oroszország), birtokos jelzők (pl. a háború évei, Szilveszter éjszakája) vagy jelzői értékű határozók (pl. vacsora éjfélkor vö. Akad. Nyelvt. 1970, II, 195) A magyar jelzős szószerkezetek is lehetnek szinonimák (pl. a háborús évek ~ a háború évei; vacsora éjfélkor ~ éjféλι vacsora; találkozás szeptemberben ~ szeptemberi találkozás). Ha a jelzői értékű határozó megelőzi a jelzett szót, a magyarban melléknévi ige- neves körülírást használunk (pl.: esténként folytatott beszélgetések ~ esti beszélgetések; a vasárnapra virradó éjszaka).

IV.

ÖSSZEFOGLALÁS

Úgy véljük, hogy a dolgozat első fejezetében meghatározott célkitűzéseknek eleget tettünk.

1. Váztuk a mondattani szinonimák kutatásának történetét.

E folyamatban legjelentősebb állomásnak a generatív nyelvészeti kutatásokat tartjuk, melyek szükségszerűen elvezettek a szintaktikailag rokon szerkezetek vizsgálatához is. Fontosnak tartjuk a XX. század nyelvészeinek azt a felfedezését, hogy nemcsak lexikai, hanem szintaktikai eszközökkel is kifejezhetünk hasonló jelentéseket. Ez a felfedezés, ill. az ezzel kapcsolatos kutatások eredményei nemcsak az elméleti nyelvtudomány, hanem az alkalmazott nyelvészet, így az idegen nyelvek oktatásának módszertana számára is jelentősek.

2. A mondattani szinonimia fogalmát, a mondattani szinonimák felosztását illetően igen tarka képet mutat a szakirodalom, ez azonban a téma jelentőségét nem csökkenti. Idéztünk többféle véleményt, megpróbáltunk eligazodni az eltérő vélemények között, s az idézett meghatározások segítségével, esetenként azok bírálatával közelebb jutottunk a mondattani szinonimia fogalmához. (Meghatározásunkat l. e munka 46. l.)

3. Az általunk vizsgált szinonim szószerkezeteket elhelyeztük a nyelv szinonimáinak rendszerében. (l. 62. l.)

4. A III. fejezetben tárgyalt tér- és időviszonyokat jelölő szinonim szószerkezeteket illusztráló példákat 1500 saját gyűjtésű példamondatból válogattuk ki, melyeket XIX. és XX. századi szépirodalmi művekből és napjaink sajtó nyelvéből gyűjtöttünk. Maga a bemutatott példaanyag is bizonyítja, hogy mindkét nyelv gazdag tér- és időviszonyokat jelölő szinonim szószerkezetekben, s elegendő alapot biztosított ahhoz, hogy néhány következtetést levonjunk.

5. Azt a feltevésünket, hogy a szinonimák összehasonlító elemzése során is közelebb juthatunk az egyes nyelvek egyedi sajátosságainak megismeréséhez, az alábbi következtetésekkel

bizonyíthatjuk:

Az orosz nyelvre vonatkozó megállapításaink:

- a./ Mind a tér-, mind az időviszonyok jelölésekor megfigyelhettük az előljárós formák terjedését az előljáró nélküliek rovására.
- b./ A legerőteljesebb ez a folyamat a helyhatározóknál, ahol már csak két eset (a tárgy- és eszközhatározós eset) őrizte meg a helyet kifejező funkciót, de ezek használata sem túl gyakori.
- c./ Az időhatározók között is sokkal több az előljárós szó szerkezet, mint az előljáró nélküli, bár az előbbi két eseten kívül még a birtokos eset is jelölhet időviszonyt előljáró nélküli szó szerkezetben, s az előljáró nélküli eszközhatározós eset használata is gyakoribb, mint térviszonyok jelölésekor. Az a körülmény azonban, hogy szinte minden előljáró nélküli szó szerkezetnek van előljárós szinonimája, ugyanúgy az a./ pontban említett nyelvfejlődési tendenciát erősíti, mint az a tény, hogy igen sok az ún. másodlagos előljárószóval kifejezett időhatározó is a mai orosz nyelvben.
- d./ Noha a jelző kifejezésére külön szófaj (a melléknév) szolgál az oroszban is, mégis gyakoriak a jelzők között is az előljárós szó szerkezetek.

A magyar nyelvre vonatkozó megállapítások:

- a./ A szinonim helyhatározók ragos és névutós névszók.
- b./ Az időhatározók között szintén gyakoriak a ragos és névutós szinonim szó szerkezetek, de mindkettővel szinonimák lehetnek az ún. ragtalan időhatározók is.
- c./ Az orosz szinonim jelzős szó szerkezetek magyar megfelelői vagy összetett szavak, vagy minőség-, ill. birtokos jelzők,

ritkán jelzői értékű határozók, melyeket az orosz nyelvhez viszonyítva ritkábban használunk szinonim értelemben.

6. Azt a feltevésünket, hogy bár a magyar és az orosz nem rokon nyelvek, mégis mutathatnak bizonyos hasonlóságokat épp a szinonimák vonatkozásában, (hiszen a szinonimia a jelentésekkel áll szoros kapcsolatban, a jelentések pedig elsősorban az objektív valóság függvényei, s nem az egyes nyelvekéi), az alábbi következtetésekkel bizonyíthatjuk:

- a./ A helyhatározós szószerkezetek között mindkét nyelvben szinonimák lehetnek: 1. a bel- és külviszonyt kifejező szerkezetek, 2. a helyet és irányt jelölő szerkezetek.
- b./ Mindkét nyelvben szinonimák lehetnek a határozós szószerkezetek tárgyas szószerkezetekkel is. Ez a magyar nyelvben gyakoribb, mint az oroszban.
- c./ Mindkét nyelvre jellemző, hogy a tér- és időviszonyok kifejező eszközeinek korrelációja megfigyelhető az e viszonyokat jelölő szinonim szószerkezetekben is.

A szinonim szerkezetekben használt jelölések:

Adj	:	melléknév
Adj _{nom}	:	melléknév alanyesetben
N	:	főnév
N _{nom}	:	főnév alanyesetben
N _{acc}	:	főnév tárgyesetben
N _{gen}	:	főnév birtokos esetben
N _{dat}	:	főnév részeshatározó esetben
N _i	:	főnév eszközhatározós esetben
N _{praep}	:	főnév előljárós esetben
Num	:	számnév
Num _{acc}	:	számnév tárgyesetben
Num _{gen}	:	számnév birtokos esetben
Praep	:	előljárószó
Pron	:	névmás
(pl)	:	többes szám
V	:	ige
~	:	a szinonimitás jele

SZAKIRODALMI FORRÁSOK JEGYZÉKE

(a magyar ábécé betűrendjében)

- Akad. Nyelvt. - A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. Szerk.: Tompa József. 2. kiadás. Budapest, 1970.
- Bánhidi 1974 - Bánhidi Zoltán: Jelentéstani és stilisztikai kérdések az idegen nyelvek oktatásában, különös tekintettel a magyarra mint idegen nyelvre. Nyelvtudományi Értekezések. 83. sz. Budapest, 1974, 75-82. 1.
- Blazsev 1975 - Блажо И. Блажев: Употребление конструкций направления и места в современном русском языке. София, 1975.
- Bricin 1980 - В.М. Брицин: Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русском и украинском языках. Киев, 1980.
- Dezső 1969 - Dezső László: A főnévi csoport. Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. Budapest, 1969, 25-159. 1.
- Favorin 1953 - В. К. Фаворин: Синонимы в русском языке. "Научно-популярный очерк", Свердловск, 1953.
- Fedorov 1972 - А. К. Федоров: Трудные вопросы синтаксиса. Москва, 1972.
- Gabka 1970 - К. Габка: Некоторые проблемы грамматической стилистики при обучении русскому языку. Русский язык за рубежом, 1970, № 1, 72-77.
- Ginter 1974 - Ginter Károly: Néhány jelentéstani probléma a magyarra mint idegen nyelvnek a tanításában. Nyelvtud. Ért. 83. sz. Budapest, 1974, 163-6. 1.
- Graf 1974 - Graf Rezső: A nyelvtannal párhuzamos stilisztikatanítás lehetőségei a középiskolában. Nyelvtud. Ért. 83. sz. Budapest, 1974, 166-70. 1.
- Gvozguyev 1952 - А. Н. Гвоздев: Очерки по стилистике русского языка. Москва, 1952.

Helbig - Buscha 1979 - G. Helbig - J. Buscha: Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. 5. Auflage. Leipzig, 1979.

H. Molnár 1969 - H. Molnár Ilona: Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. Budapest, 1969, 229-69. 1.

Károly 1956 - Károly Sándor: Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. Nyelvtud. Ért. 10. sz. Budapest, 1956.

Károly 1969 - Károly Sándor: A magyar nyelv generatív nyelvtanának előkészítése. A melléknévi csoport. Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. Budapest, 1969, 159-229. 1.

Károly 1970 - Károly Sándor: Általános és magyar jelentés-tan. Budapest, 1970.

Károly 1971 - Károly Sándor: A generatív nyelvtan kapcsolata a produktivitás és a szinonimika vizsgálatával. Magyar Nyelv LXVII. 1971, 270-80. 1.

Károly 1974 - Károly Sándor: A jelentéstan az utolsó huszonöt év magyar nyelvtudományában. Nyelvtud. Ért. 83. sz. Budapest, 1974, 12-22. 1.

Kiefer 1970 - Kiefer Ferenc: Mondattani-szemantikai tanulmányok. Budapest, 1970.

Koka 1952 - A. A. Koka: Беспредложные и предложные конструкции с временным значением в современном русском языке (к вопросу синтаксической синонимии). Автореф. кандидатской диссертации. Москва, 1952.

Kononenko 1970 - В. И. Кононенко: Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке. Киев, 1970.

Kovtunova 1955 - В. В. Ковтунова: О синтаксической синонимии. (В кн. "Вопросы культуры речи." Вып. 1) Москва, 1955.

- Kursz - К. Волла - Э. Палл - Ф. Папп: Курс современного русского языка. 2. kiadás. Budapest, 1970.
- Lomtyev 1972 - Т. П. Ломтев: Предложение и его грамматические категории. Москва, 1972.
- Máté 1974 - Máté Jakab: A konverzívák néhány szemantikai és szintaktikai kérdése. Nyelvtud. Ért. 83. sz. Budapest, 1974, 364-9. l.
- Mühlner - Radtke 1971 - W. Mühlner - D. Radtke: Grundlegung einer Theorie der syntaktischen Synonymie einfacher Sätze in der russischen Sprache der Gegenwart. Greifswald, 1971.
- Peakovszkij 1927 - А. М. Пешковский: Принципы и приёмы стилистического анализа художественной прозы. Сб. "Ars Poetica". Москва, 1927.
- Pete 1973 - Pete Иштван: Способы выражения пространственных отношений в русском языке в зеркале венгерского языка. Сегед, 1973.
- Pete 1975 - Pete István: Mai orosz nyelv. II-IV. Budapest, 1975.
- Pete 1976 - Pete István: Az időviszonyok kifejezése az orosz nyelvben a magyar nyelv tükrében. Budapest, 1976.
- Petrova 1965 - З. П. Петрова: Синонимика словосочетаний, выражающих изъяснительные (делиберативные) отношения в современном русском языке. Автореф. кандидатской диссертации. Москва, 1965.
- Prokopovics - Deribas 1975 - Н. Н. Прокопович - Л. А. Дерибас - Е. Н. Прокопович: Именное и глагольное управление в современном русском языке. Москва, 1975.
- Radtke 1964 - D. Radtke: Die substantivischen Wortfügungen des Russischen im temporalen Sinne und ihre deutschen Entsprechungen (mit einem Beitrag zur syntaktischen

- Synonymie). Inaugural-Dissertation. Greifswald, 1964.
- Revzin 1952 - И. И. Ревзин: К вопросу о грамматической синонимике. Иностранные языки в высшей школе, Москва, 1952.
- Richter 1937 - Р. И. Рихтер: Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке. "Русский язык в школе", 1937, № 3.
- Rozental' - Tyelenkova 1972 - Д. Э. Розенталь - М. А. Теленкова: Справочник лингвистических терминов. Москва, 1972.
- Schirn 1975 - Matthias Schirn: Identität und Synonymie. Logisch-semantiche Untersuchungen unter Berücksichtigung der sprachlichen Verständigungspraxis. Stuttgart-Bad Cannstatt, problemata fromman-holzboog 41, 1975, 176-210.
- Sendel'sz 1959 - Е. П. Шендельс: Понятие грамматической синонимии. "Научные доклады высшей школы, Филол. науки" Москва, 1959, № 1, 68-81.
- Sumilina 1961 - А. Л. Шумилина: К вопросу о синтаксической синонимике. Сб. Исследования по лексикологии и грамматике. Москва, 1961.
- Szamarina 1956 - Е. С. Самарина: Предложные конструкции с родительным падежом в современном русском литературном языке (предлоги "от", "из", "с"). Автореф. кандидатской диссертации. Тбилиси, 1956.
- Szathmári 1974 - Szathmári István: A magyar stílisztika az utóbbi két évtizedben. Nyelvtud. Ért. 83. sz. Budapest, 1974, 23-40. 1.
- Szkoblikova 1971 - Е. С. Скобликова: Согласование и управление в русском языке. Москва, 1971.
- Szuhotyin 1960 - В. П. Сухотин: Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке, Москва, 1960.
- Utkin 1966 - Д. В. Уткин: Синонимические словосочетания с пространственными значениями в современном русском языке. В кн. Вопросы морфологии и синтаксиса современного

русского языка. Новосибирск, 1966, 211-239.

Vlagyimirszkij 1967 - Е. Ю. Владимирский: Предлоги при географических названиях. Русский язык за рубежом, 1967, № 2.

Vlagyimirszkij 1972 - Е. Ю. Владимирский: Система предложно-падежных конструкций с пространственным значением в современном русском литературном языке. Кандидатская диссертация. Москва, 1972.

Vszevolodova - Parsukova 1968 - М. В. Всеволодова - З. Г. Паршукова: Способы выражения пространственных отношений. Москва, 1968.

Vszevolodova - Potarova 1973 - М. В. Всеволодова - Г. Б. Потанова: Способы выражения временных отношений. Москва, 1973.

Vszevolodova 1975 - М. В. Всеволодова: Способы выражения временных отношений в современном русском языке. Москва, 1975.

Zsilka 1968 - Zsilka János: Transzformációs csoportok és magányos sorok. Nyelvtudományi Közlemények LXX. 1968. 1.sz. 105-25. 1.

A PÉLDAMONDATOK FORRÁSAI

(az orosz utalások betűrendjében)

Айтм. - Чингиз Айтматов: Белый пароход.

Чингиз Айтматов: Прощай, Гульсары! В кн. Чингиз

Айтматов: Ранние журавли. Москва, "Молодая гвардия." 1978.

Айтм. Дж. - Чингиз Айтматов: Джамиля. Перевод А. Дмитриевой.

В кн. Повести гор и степеней. Москва, Изд. "Художественная литература." 1971.

Csingiz Ajtmatov: Fehér hajó. Kisregények.

Fehér hajó. Ford.: Fehér János.

A versenyló halála. Ford.: Láng Anikó.

Dzsamila szerelme. Ford.: Tarisznyás Györgyi.

Budapest, Európa Könyvkiadó. 1976.

Гоголь - Гоголь: Нос. Budapest, 1979.

Gogol: Az orr. Ford.: Makai Imre. Budapest, 1979.

Горький - М. Горький: Детство. Москва, "Художественная литература". 1977.

Makszim Gorkij: Gyermekkorom. Ford.: Radó György.

Budapest, Európa. 1973.

Пушкин, Дубр. - Александр Пушкин: Дубровский.

Budapest, Európa. 1975.

Pushkin: Dubrovszkij. Ford.: Honti Rezső. Budapest,

Európa. 1975.

Сп. - Спутник. Дайджест Советской Прессы.

Москва, 1978, № 1-12.

Szp. - Szputnyik. Az APN sajtóügynökség folyóirata.

Moszkva - Budapest, 1978, XII. évf. 1-12. sz.

А. Толстой, Любовь - А. Толстой: Любовь. Рассказы.

Budapest, 1980.

A. Tolsztoj: Szerelem. Elbeszélések. Ford.: Brodszky

Erzsébet és Wessely László. Budapest, 1980.

Л. Толстой - Лев Толстой: Золотоволосая царица. Рассказы и сказки. Budapest, 1978.

Lev Tolsztoj: Az aranyszőke királyleány. Ford.: Áprily Lajos. Budapest, 1978.

Тург. - И. С. Тургенев: Стихотворения в прозе. Вудапешт, Изд. "Европа". 1958.

Turgenyev: Költemények prózában. Ford.: Áprily Lajos. Budapest, Európa. 1958.

Тург. Певцы - И. С. Тургенев: Певцы. Рассказы. Budapest, Európa. 1976.

Turgenyev: Az énekesek. Ford.: Áprily Lajos. Budapest, Európa. 1976.

Чехов - А. П. Чехов: Избранные произведения I-III. Москва, Гос. Изд. Художественной Литературы. 1962.

Anton Csahov: A kutyás hölgy. Elbeszélések. Ford.: Deveszneriné Guthi Erzsébet, Rab Zsuzsa, Szöllősy Klára. Budapest, Európa. 1971.

Шолохов - М. Шолохов: Судьба человека. В кн. Рассказы. Ленинград, "Худ. лит." 1975.

M. Solohov: Emberi sors. Ford.: Makai Imre. Budapest, Európa. 1965.

■

Az ellenőrzésben és a frazeológiai szinonimák gyűjtésében használt szótárak:

Ért. szótár - Magyar Értelmező Kéziszótár. Szerk.: Juhász József et alii. Budapest, 1972.

O. Nagy - O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. 3. kiadás. Gondolat. 1982.

H-G, O-M - Hadrovics L. - Gáldi L.: Orosz-magyar szótár I-II. 6. kiadás. Budapest, 1981.

H-G, M-O - Hadrovics L. - Gáldi L.: Magyar - orosz szótár I-II. 6. kiadás. Budapest, 1981.

Ожегов - С. И. Ожегов: Словарь русского языка. 2-е издание.
Москва, 1952.

Словарь синонимов - Словарь синонимов. Ленинград, Изд.
"Наука". 1975.

Фраз. сл. - Фразеологический словарь русского языка. Под
редакцией А. И. Молоткова. 3-е издание. Москва, 1978.

Germ. - Nádor Gabriella: Germanizmusok. Budapest, Terra.
1976.

Halász N - M - Halász Előd: Német - magyar szótár I-II.
5. kiadás. Budapest, 1977.

Halász M - N - Halász Előd: Magyar - német szótár I-II.
5. kiadás. Budapest, 1976.

W.W. - Wörter und Wendungen. VEB Bibliographisches Institut.
Leipzig, 1963.